

FENOMÉN Transformace

Osmé číslo sešitu 7 / 2014

Lubor Lacina	3	ekonom, vysokoškolský pedagog
Eva Syková	19	senátorka, vědecká pracovnice
Petr Robejšek	40	politolog, ekonom
Pavel Švanda	68	esejista, vysokoškolský pedagog
Jana Uhlířová <i>PDY</i>	97	překladatelka v Poděbradech

Autoři fotografií: archiv Lubora Laciny, archiv Evy Sykové – senátorské stránky, Michal Přibyl, Martin Soldát, z archivu Jany Uhlířové

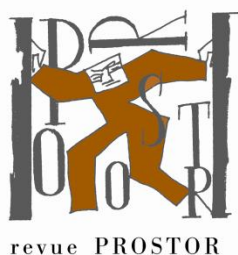
Martin Soldát – tvůrce dialogů, spoluzakladatel společnosti IPPKID, působí na volné noze.

Helena Kašová – jazyková redaktorka, ředitelka Československého dokumentačního střediska.

Libuše Piherová – jazyková redaktorka, bývalá pracovnice Národní knihovny

Ivana Pešková – jazyková redaktorka pro dialogy v lázeňském městě Poděbrady

ISBN

Institut
pro péči
o kulturní
a intelektuální
dědictví o.s.

Realizátoři záměru Fenomén transformace

Dialog o transformaci s Luborem Lacinou^{1,2}:

MS: *Náš dialog bych zahájil subjektivním dotazem. Jak vnímáte rok 1989? Co jste od něj očekával? Jak se případná očekávání naplnila?*

LL: V roce 1989 jsem byl studentem na Vysoké škole zemědělské v Brně.

MS: *To se ještě nejmenovala Mendelova univerzita.*

LL: Očekávání byla příslušná věku studenta a minimální představy o tom, jakou proměnou musí společnost projít od komunistické k demokratické společnosti. To znamená, že má představa o budoucnosti byla velkou neznámou. Převažovala velká očekávání. Rychlost změn jsem očekával daleko větší a mnohem razantnější, když se na to dívám s odstupem. Od té doby jsem se naučil, že 10 let již není žádné dlouhé období. Člověk ve věku kolem 22 let má jinou představu o čase, než ve věku 45 letech, kdy ví, že 10 let nehraje žádnou roli a některé změny trvají i několik generací.

MS: *Jinými slovy mládí je plné elánu. Na základě konfrontace s realitou si člověk uvědomuje, že musí být dostatečně rezervován k vývoji. Mnozí lidé očekávali změnu, byli angažováni v tom, co se dělo, ale možná díky velkému očekávání přišlo vystřízlivění a u někoho zklamání.*

... Idealista versus pragmatik ...

LL: Spíše bych řekl vystřízlivění. Zklamání určitě ne. Pořád onu změnu považuji za pozitivní. Došlo k realistickému vystřízlivění z revolučního ducha, které z mého pohledu nastalo velmi rychle. Již v prvních dnech a týdnech mohl člověk pozorovat i na úrovni univerzity rozdílné chování jednotlivců. Pamatuji si, že celá řada mých spolužáků zůstala tehdy doma, jelikož jim rodiče řekli: „Není rozumné odjíždět do Brna, počkejte, jak to dopadne.“ Překvapivě právě tito kolegové začali potom nahrazovat ty, kteří šli do prvotního rizika. Právě v tomto momentě nastalo mé první vystřízlivění. Po roce člověk zjistil, že ve všech funkcích nesedí lidé, kteří se v prvních týdnech skutečně o něco snažili. Byli nahrazeni lidmi, kteří zůstali doma a vyčkali. O to usilovněji se angažovali, aby získali nové funkce.

MS: *Domníváte se, že již v tomto případě by se dalo říci, že idealisté byli vystřídáni pragmatiky, nebo těmi, kteří pozorovali, kam fouká vítr a podle toho se zařídili?*

LL: Myslím si, že toto byla pouze kopie dění na celonárodní úrovni, kdy též aktivisté z Občanského fóra byli nahrazeni jinými. Mně se líbí pojem pragmatik. Smutné je, že mezi tyto pragmatiky se zařadili i funkcionáři minulého režimu.

¹ Lubor Lacina *1967, český ekonom s orientací na otázku Evropské unie, mezinárodní ekonomie, globalizace, vyučuje na Mendelově univerzitě, podílel se na tvorbě prací: Globalizace, etika, ekonomika (2001) několik vydání z důvodu úspěšnosti, Učebnice evropské integrace (2006) několik vydání z důvodu úspěšnosti, Euro: Ano/ Ne? (2010), Aktivizační metody ve výuce (2011), Evropské křižovatky (2013).

² Dialog byl natočen v pondělí 25. listopadu 2013 poledne, odpoledne v prostorách pracovny docenta Lacinu Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1665 / 1, Brno Černá Pole.

MS: Řecké slovo „pragma“ je čin. Možná to slovo užíváme s negativní konotací. V roce 1989 přišla idealistická vlna, ale poté se na důležité funkce dostávali ti, kteří vyčkávali a mohli zaujmout místo, které jim z logiky jejich životního postoje více přináleželo.

LL: Ani toto bych neřekl. Když člověk pracuje ve větším kolektivu jako je fakulta, pozná, že tam jsou lidé, kteří dokážou zúžit své priority. Pamatuji si, že skupinu lidí, kteří byli ve stávkových výborech, utvářeli idealisté. Oni měli vize, o nichž si zpětně myslím, že nebyly realizovatelné. Následně byli vyměněni skupinou, kterou nazýváte pragmatiky. Právě oni jsou těmi, kteří dokážou problém rozkousskovat, dokážou jít za konkrétním cílem a řeknou si příkladně: „Nyní budu zvolen do akademického senátu.“ Idealisté říkají: „To jsou věci, které můžeme ignorovat. Přece základní je myšlenka a ne nějaké struktury.“ Myslím si, že se nejprve jednalo o kombinaci obou typů. Ptejme se, proč byli idealisté nahrazeni těmi, které jsme označili za pragmatiky.

MS: Můžeme říci, že idealisté byli v počátcích změn, byli zprostředkovateli impulsu. Pragmatiky můžeme v dobrém slova smyslu označit za dělníky, a je jedno v jaké oblasti působí. Rozhodně jak idealisté, tak pragmatici jsou potřeba.

LL: Zcela jistě. Podle mého názoru to nikdy s lidmi není až tak čisté, takže jedno z mých očekávání bylo, že po nějakém čase lidé přestanou mít idealistické myšlenky. Má negativní zkušenost je, že jsem očekával od své vlastní generace přijetí jiných hodnot a mé obrovské vystřízlivění souvisí se zjištěním, že pouze úzká část mé generace se snaží být zodpovědná sama za sebe. Člověk časem zjistil, že je dobré mít pěkné myšlenky, ale nejdůležitější je, když sám za sebe každý den něco udělá. Obrovské zklamání pro mě bylo, že velká část mé generace volila „jednodušší“ cestu. Společnost byla převálcována pragmatiky.

MS: Jsou lidé, kteří od sebe vyžadují, aby byli sami sebou. Snaží se být věrni svému přesvědčení. Realizovat ho, i když to přináší strast. Před rokem 1989 to byli disidenti, kteří nechtěli a priori zápasit, ale poznali, že režim je lživý a pokud by s ním spolupracovali, ztratili by cosi sami ze sebe. Nebyl bych to já, má identita by byla poškozena, i když bych si tím hmotně pomohl. Dokonce bych se mohl realizovat v práci. Tito lidé primárně usilovali o to, být sami sebou. Pragmatici na smlouvu s režimem přistoupili.

LL: Když si toto člověk zpětně uvědomí, musí konstatovat, že rozdělení typů lidí ve společnosti bude přibližně stále stejné. Pouze se to jinak projevuje v rámci odlišných politických, sociálních a hospodářských systémů. Je škoda, že ve společnosti je těch, kteří chtějí být sami sebou, což přináší „nepohodlí“, velmi málo. Většina má tendenci uzavřít výhodnou smlouvu s jakýmkoliv režimem, v jakémkoliv době.

... Trvalost režimu ...

MS: Pokud se zpětně ohlédnete, myslel jste, že rok 1989 tak jako tak musí přijít nebo že totalitní režim zde bude napořád? Jak bylo řečeno: „Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak?“

LL: Přiznám se, že zborcení režimu bylo pro mě překvapení. Myslím si, že nikoliv pouze pro mě. Stále mě zaráží, když se objevují nové a nové studie, postupně se otevírají archivy i CIA a jiných velkých výzvědných služeb, že se v nich přiznává naprostá neočekávanost tehdejšího vývoje. I pro ně to bylo

překvapení. Jelikož jsem jako student střední školy několikrát navštívil v rámci letních brigád Polsko, vnímal jsem, že se tamní společnost posunuje jiným směrem, než tomu bylo u nás. Má představa byla, že režim je „neprůstřelný.“ Bylo to díky tomu, že člověk vnímal, jak byli zbytkem společnosti ignorováni jednotlivci, kteří se snaží něco měnit – kritizovat stávající uspořádání nejen za zdi domova, ale i veřejně.

MS: *Ostrůvky pozitivní deviace se rozrůstaly. Byli to studenti, kteří jednotlivé akce dali do pohybu a následně se přidali ostatní.*

LL: Já jsem z poměrně malého města. Až pak, co jsem přišel do Brna na vysokou školu, měl jsem možnost se setkat s někým, kdo otevřeně projevoval názory proti stávajícímu komunistickému režimu. U svých spolužáků z jihomoravského venkova jsem si uvědomil, že na vesnicích byla mnohem menší interakce s čímkoliv takovým. Tamní život si běžel ve svých kolejích. Tam diskuse vlastně neprobíhala.

MS: *Těž to závisí na intelektu. Lidé, kteří podepsali Chartu, byli vzdělaní. Na druhou stranu člověk může říci, že lidé věřící mohli inklinovat k názoru: „Ano, co je hlášáno režimem, je proti křesťanskému učení“.*

LL: Zřejmě nikdy nebudu souhlasit s touto tezí. Vzpomínám si, že pan Václav Klaus v jednom rozhovoru napsal, že celou změnu režimu umožnil běžný šedý človíček, odjíždějící na víkendy na chalupu. Z toho se mi neustále dělá husí kůže. Určitě s tím nebudu souhlasit. Vždy zaleží na roli jednotlivce a jeho osobní zodpovědnosti se k věcem postavit a ne před nimi utíkat.

... Komunismus ...

MS: *Spontánně jsme přešli před rok 1989. Začal bych obecnější otázkou. Čím pro vás je komunistická ideologie a ideologie vůbec? Režim, který zde byl, se snažil ji realizovat, ale výsledky práce lidí, kteří jej realizovali, byly pro mnohé zřejmé. Pochopitelně, že je každý reflektoval dle vlastní zkušenosti.*

LL: Pro mě je to těžké. Vždy, když se svými vrstevníky dostanu do diskuse na toto téma, zaujmou pozici, jak jsou minulostí nezasaženi. Stále jim připomínám, že jsme dvacet let života byli ovlivňováni komunistickou ideologií a společností v jejím duchu vychováni. Ať si to připouštíme nebo ne, je to pro utváření hodnot velmi podstatná část života. Naše generace musí být nutně výchovou ovlivněna, byť v různé míře. Mé vnímání režimu a postoj k němu bude dán retrospektivou. Asi to souvisí s otázkou očekávání změn a míry jejich naplnění.

MS: *Jsou lidé, kteří řeknou: „V režimu jsem nechtěl žít, představoval pro mě ničení hodnot, které zde byly vytvořeny před rokem 1948, nebo spíše 1938, jelikož v onom desetiletí byla II. světová válka. Zkrátka režim, který zde byl, byl chybným, a proto nebyl životaschopný.“*

LL: Ano, člověk měl v roce 1989 dvacet let, a to jsou lidské priority jiné. Spíše se s politikou střetával zprostředkovaně. Sám to vím z naší rodiny. Část z ní emigrovala do Argentiny a začala nový život, tito moji příbuzní tu již nechtěli žít. Jiná část mé rodiny pocházela z poměrně chudých poměrů na Valašsku, myšlenka socialismu věřila a každodenně jí žila. Nevadilo jim pečovat o společný majetek.

Můj pocit z toho všeho byl smíšený, a proto na vaši otázku nedokážu dobře odpovědět. Je tam mnoho zpětné retrospektivy a věcí, které si člověk uvědomil až po roce 1989.

MS: *Pokud se na tuto otázku díváte jako akademický pracovník, ideologii vnímáte jako iluzorní, jako cosi, co je utopistické ...*

LL: Zcela evidentně. Člověk od svých patnácti let ideologii vnímal jako seskupení prázdných myšlenek. Režimu se nedařilo mladou generaci přesvědčit, že daný model je životaschopný.

MS: *V počátcích lze hovořit o snaze vytvořit lepší, spravedlivější, harmoničtější společnost. Tato země se ke zmíněné ideologii přiklonila i z důvodu, že prošla válkou. Západ zklamal, a proto jsme se vydali cestou k Východu. Zásadní společenské a poté hospodářské změny byly spuštěny roku 1948.*

LL: Tam je zajímavý i náš rodinný příběh. Šel bych ještě před II. světovou válku. Jako ekonom chápu období první republiky do období krize jako obrovský hospodářský úspěch. Ale bohatství nebylo rovnoměrně distribuováno. Existovaly chudé oblasti, jako bylo Valašsko, moravsko – slovenské pomezí, odkud pochází jeden z mých dědečků, který byl z osmi dětí. Za první republiky tam lidem nebylo dostupné vyšší vzdělání, vzhledem k jejich sociálnímu postavení. Je zcela pochopitelné, že se těmto lidem líbilo, když jim nový režim vzdělání, a tím eventuální postup na společenském žebříčku, umožnil. Pro ně to byla lákavá možnost. Jsem neustále přesvědčený, že podpora komunistické ideologie nebyla ve všech případech jen vynucena násilím. Z vyprávění mého dědy z Valašska vím, že v jeho kraji pomohla tamním lidem z chudoby.

MS: *Jinými slovy - komunistická ideologie byla vnímána jako lék na sociální problémy.*

LL: Ano. Pro část společnosti to byla příležitost, jak se dostat z chudoby, jak žít v sociálně spravedlivější společnosti.

... Deformace režimu ...

MS: *V padesátých letech došlo k zavírání lidí, kteří s nastoupeným kurzem nesouhlasili. To je však černou stranou zmiňované ideologie.*

LL: Pořád lituji, že jsem si nikdy neudělal čas, hovořit s mými prarodiči na toto téma. Dnes člověk zná procesy z padesátých let spíše z knih, filmů. Neustále si kladu otázku ... zdali o tom běžný občan věděl, zda si uvědomoval, co se také ve společnosti děje, pokud to nezažil ve vlastní rodině nebo u souseda, spolupracovníka... Jistě bych se lidí, kteří zažili tehdejší režim a jeho tlak, rád zeptal, jaké bylo jejich osobní vnímání té doby ...

MS: *... jak byl též deformován pohled médií. Ta byla propagandistická. Dobrá, ale z dnešního pohledu můžeme říci, že budování spravedlivějších světů je cestou k vytvoření pouze šedého, průměrného společenství. Místo, aby společnost zažívala vzestup, čelí stagnaci, ba poklesu.*

LL: Souhlasím s vámi. Problém jakékoliv utopické ideologie je v tom, že ti aktivní jsou potlačováni. Člověk mohl pozorovat, jak se v celé společnosti vytrácel individualismus. Přitom původní myšlenka nebyla špatná. Vycházela z teze: „Máme společný majetek, pojďme se o něj společně starat.“ Pak se

dobrý záměr vytratil. Byli zde jednotlivci, kteří nezneužívali výhod systému. Skutečně se snažili naplnit ducha ideologie.

MS: *Marx snad tvrdil, že vlastnictví odcizuje. Problém je, že vlastnictví je apriorní součástí naší existence.*

LL: Je naší motivací se o něco starat.

MS: *Ano, vlastnictví, které patří všem, není ničím a nastává možnost úpadku.*

LL: Je zde nádherný příklad tehdejšího ekonomického fungování v podobě útěku do chalup, které lidé vlastnili. Jejich obliba byla logická, neboť byly jednou z mála věcí, které mohly být v soukromém vlastnictví. Byty byly podnikové nebo družstevní.

MS: *Je zvláštní, že ačkoliv komunisté ekonomickou svobodu redukovali, nechali lidem chalupy a ti o ně mohli pečovat.*

LL: Téma soukromého vlastnictví před rokem 1989 by určitě stálo za bližší průzkum.

MS: *Politická svoboda nebyla. Kdo se chtěl realizovat, musel mít ...*

LL: ... červenou knížku nebo emigrovat. I když jistě existovaly výjimky.

MS: *Zkrátka komunistický režim byl útokem na charaktery.*

... Pozitivum režimu ...

MS: *Dobrá, vidíte jako Moravan nějaké pozitivum? Když jsem hovořil s Daliborem Dědkem z Jablotronu, pravil: „Některé segmenty školství byly dobré. On studoval na ČVUT a někteří kantoři tam byli na slušné úrovni. Zmínil byste něco jiného?*

LL: Myslím si, že můžeme zmínit cosi, co je velmi typické pro jižní Moravu. Když k nám přijeli profesori z Iowa State university na počátku 90tých let, byli fascinováni efektivitou našeho zemědělství. Lidé ze Západu byli fascinováni tím, ...

MS: *... kolik lidí v něm pracuje ...*

LL: ... a vyprodukuje množství kvalitní zemědělské produkce. Pokud zapomeneme na násilnou formu transformace na kolektivní hospodaření, v 50tých letech, jsem přesvědčen, že zemědělský sektor byl na přelomu 80tých a 90tých srovnatelný se Západem. Efektivnost produkce na velkých celcích s využitím mechanizace je vyšší, než na malých políčkách. Nakonec se ukázalo, že v okamžiku, kdy vznikla možnost „vrátit se k půdě,“ tento zájem nebyl masově proječován. Sám jsem absolventem Vysoké školy zemědělské z počátku 90tých let. Byli jsme kandidáty, kteří se měli vrátit k farmaření na rodinných, restituovaných nebo privatizovaných pozemcích. Udělali to dva ze stopadesáti spolužáků. Ostatní řekli, že vhodná doba je pryč. Máme jiné priority.

MS: *Soudíte, že režim byl poražen, ale ideologie žije dál, nebo se domníváte, že to, co bylo předkládáno lidem, ztratilo svou platnost a nemůžeme hovořit o znovuoživení komunistické ideologie? Stále je u nás strana, která ono slovo nese i ve svém názvu.*

LL: Chtěl bych říci, že stále patnáct procent voličů volí konzistentně komunistickou stranu. Zcela jistě má svou voličskou základnu. Co se společnosti týče, působím na Mendelově univerzitě v Brně dvacet let a mezi studenty nevidím, že by zmíněnou ideologii vyznávali. Když se jedná o levicové myšlení, není spojováno s komunistickou ideologií. Nejhorší je, že tuto ideologii už studenti ani neznají. Pokud ano, vnímají minulý režim jako jedno z mnoha historických období, které je z jejich pohledu už vzdálené.

MS: *Možná by k tomu přistoupili jedině tehdy, když by byli konfrontováni s nějakým nebezpečím. Neznalost, zapomínání, též nahrává tomu, co zde bylo před rokem 1989.*

LL: Jsem téhož názoru.

... Exil ...

MS: *Pokročíme dále. Jak se díváte na lidi, kteří odešli do exilu? Nechtěli zde být, neboť chtěli realizovat svůj životní plán ve svobodném světě?*

LL: Vzpomínám si, že jsme na vysoké škole asi se třemi kamarády o tom vedli před rokem 1989 vášnivě diskuse. V té době jsem byl velkým zastáncem toho, že pokud bych měl možnost a jestliže by se situace zde vyvíjela špatně, asi bych byl ochoten odejít, nebo bych o to aktivně usiloval. Překvapilo mě, že hlavně spolužáci, kteří byli z vesnic, kde rodiny žili po- hromadě, měli silný argument proti, kvůli rodině. Zkrátka rodinná pouta tam byla silnější, než jakákoliv výhoda, kterou by člověk mohl exilem získat.

... Stav společnosti, hospodářství ...

MS: *Částečně jsme popsali minulost, nyní bych se zaměřil na stav, v jakém se nacházela společnost a hospodářství v roce 1989. Jak byste ji hodnotil jako student, ale i zpětným pohledem akademika?*

LL: Mám velmi negativní pohled. Řekl jsem již, že pouze zemědělský sektor byl konkurenceschopný a fungoval ...

MS: ... jako JZD Slušovice, ...

LL: ... což je jiný experiment. Zemědělství jako celek bylo velmi efektivní. Zbytek ekonomiky svědčil o tom, že hospodářství bylo obrem na hliněných nohou. Mě hodně překvapilo, že po roce 1990, kdy jsem navštívil některé podniky, se stále dělalo na prvorepublikových strojích. Největší problém byl, že v důsledku nepropojenosti, nedostatku kapitálu, byla obrovská podinvestovanost ve výrobním sektoru. Celý sektor průmyslu žil z podstaty nebo z výhody dohod o dodávání nějakého produktu za předem dohodnutou cenu v rámci trhů RVHP. V celé průmyslové oblasti neexistovala významná konkurence. V kombinaci s nedostatkem kapitálu se to na stavu průmyslu plně projevilo.

MS: Člověk se může setkat s postojem, že nedostatečnost kapitálu, technologií, byla částečně vyvážena schopností českého člověka, jeho vzdělaností. Tak o stavu hovořil Jan Vrba, bylo to potvrzeno i mnohými zahraničními investory. Toto hodnocení bylo v počátku devadesátých let. Ač na bídu(tomu nerozumím – lp) jsme byli „špičkou“, ve srovnání se zeměmi východního bloku.

LL: Ano, bez lidského faktoru by ekonomika zkolabovala. Byla zde obrovská kapitálová podvybavenost. Lidé byli nuceni k tomu, čemu se dnes říká inovace, aby systém vůbec fungoval. I před rokem 1989 vznikala celá řada zajímavých řešení, označovaných jako „zlepšovací návrhy“. Z mého pohledu byl tento stav pouze časovanou bombou. Výbuch oddalovali lidé s technickou zdatností a nápady. Mám pěkný příběh z počátku devadesátých let. Pamatuji si, že jako student jsem dělal na Brněnských veletrzích a výstavách pro jednu americkou firmu, která zde vystavovala. Dovezla si výčepní zařízení a zjistila asi den před otevřením veletrhu, že hlavice, která se dává na bečku, je jiná, než má být. Co chtěli udělat? Chtěli poslat do USA letadlo, v té době asi za 10 tisíc dolarů, aby jim potřebný díl dovezlo. Řekl jsem jim: „Znám zde pána z Královopolské strojírný, který vám vyrobí redukci na hlavici za 200 korun“. Technická zdatnost pracovní síly a nízké mzdy byly na začátku transformace naší obrovskou výhodou.

MS: Můžeme říci, že se jednalo o hospodářskou a společenskou existenci z podstaty.

LL: Pokud vím, všichni dostávali pouze mzdu, ale v té době existovaly odměny za to, když člověk přišel s nápadem. Dodatečný příjem ze „zlepšovacích návrhů“ byl silnou motivací.

MS: Problém tkvěl v tom, že bylo taktické, být loajální k vedení, ke straně. Pěkně na tuto skutečnost upozornil Dalibor Dědek, který se angažoval v oblasti inovací. Hledal cestu, jak zlepšit oblast, v níž pracovat. Narážel na lidi, kteří tomu nepřáli. Zkrátka v minulém režimu se na vrchol dostávali často neschopní, ba všehoschopní.

LL: Přesně tak. Potenciál společnosti nebyl využíván. Mohu to ukázat sám na sobě. Jako univerzitní studenti, kteří měli většinu času trávit studiem - kde jsme ho trávili? Po hospodách! Bylo to mnohem „stimulativnější“ prostředí než vlastní studium, což je pěkný příklad toho, co dělalo spousty lidí. Sice s něčím občas přišli, ale nevěděli, proč se příliš snažit. Proč se nepřizpůsobit chování většiny společnosti a energii nevěnovat vylepšování svých chalup nebo zahradničení.

MS: Ostatně hospoda je slušné prostředí. Bez ní by asi nebylo ani pana Hrabala. Rozumím, místo toho, aby člověk trávil čas v laboratořích nebo v prostorách, které jsou určeny k realizaci kreativního potenciálu, využíval ho k zábavě.

LL: Z mého pohledu tam byl stále subjektivní pocit, že hranice, kam člověk může dojít, je omezena, což zpětně snižovalo motivaci posunovat se dál.

MS: Dobrá, rozdíl mezi námi a Západem nebyl v šedesátých letech tak značný, jako v roce 1989.

LL: K prohlubování rozdílu docházelo každým rokem, ...

MS: ... hospodářství extenzivně rostlo, a proto se efektivita snižovala. Do počátku budování tržního řádu jsme vstupovali jako země s velkou energetickou náročností.

... Demokracie ...

MS: *Nyní bych otevřel otázku budování demokracie. Je společenským řádem, který tato země měla. Jak si ji sám definujete? Brněnský esejista Pavel Švanda říká, že demokracie je takové uspořádání společnosti, v rámci něhož se jednotlivé věci mohou vyjevovat. To znamená, že dochází k pojmenování skutečnosti. Minulý režim o to neusiloval ...*

LL: Demokracii nejvíce vnímám jako svobodu jednotlivce.

MS: *Zkrátka je prostorem, kde člověk může uplatnit svůj názor, zaujmout postoj.*

LL: Dokonce říkám ... a nejsem filozof, že jedna z mála spravedlivých věcí je, že každý den máme k dispozici dvacetčtyři hodin, známe průměrný lidský věk. Pokud člověk nepředpokládá, že existuje něco, jako je převtělení nebo posmrtný život, což není můj případ. V tomto okamžiku svobodu jednotlivce chápu tak, že může s daným časem naložit podle svého. Toto je pro mě demokracie. Mohu se rozhodnout, jak si rozdělím, využiji můj čas.

MS: *Možná hovoříte o ekonomické svobodě. V rámci ní jste pánem svého času. Volíte mezi alternativami, ale demokracie je spíše otázkou politické svobody ...*

LL: ... tedy institucionálního uspořádání. Přiznám se, že většina mé generace politickou svobodu stále nechápe jako něco, co není dáno automaticky. Máme pocit, že je to něco daného. Ačkoliv jsem velmi usilovně hledal, nenašel jsem ve skupině mých známých někoho, kdo by aktivně působil v politickém životě, ani nikoho, kdo by o to usiloval. Vím pouze o dvou spolužácích, kteří jsou aktivní v obecní politice. Právě politická angažovanost je cestou, kterou člověk v demokracii může využívat. „Jediné“ svobody, které člověk využívá, je účast ve volbách. Má generace příliš nevyužívá možnost aktivní účasti v politice mezi volbami.

MS: *Vaši kolegové se o veřejný prostor zajímají, ale nevidí nutnost realizovat se jako aktivní občané. Když přišly velké změny, jako v roce 1989, mohli jsme vidět aktivitu, která pak opadla. Můžeme tento vývoj nahlížet jako přirozený?*

LL: Neustále si kladu otázku, zdali důvod k pasivitě naší generace není podmíněn ekonomickými podmínkami. Stále máme ochotu ekonomické podmínky dávat na první místo - tedy dosažení vyšší pozice a příjmu ve firmě, na univerzitě. Toto je známkou, že jsme dostali svobodu, volnost se prosadit. Na druhou stranu bychom se měli více věnovat šlechtění veřejného prostoru.

... Participace ...

MS: *Také je to možná díky tomu, že vaši kolegové jsou mladí a mají za cíl budovat svou kariéru. Až dosáhnou určité úrovně, až budou uspokojeni v této oblasti, pak přejdou do politiky. Nádherným příkladem je brněnský politolog Petr Fiala, jenž vybudoval katedru politologie, ...*

LL: ... byl dvě období rektorem.

MS: *Následně dostal nabídku působit v Nečasově vládě jako nestraník, a pak v roce 2013 kandidoval jako nezávislý na kandidátce Občanské demokratické strany.*

LL: A následně se stal předsedou ODS.

MS: *Inu, cesty vývoje jsou nevyzpytatelné.*

LL: Příběh Petra Fialy je pro mě osobně obrovskou motivací a důkazem, že se věci mohou posouvat kupředu. Pro mě je příběhem, který znám a dlouhodobě jej sleduji. Změnil mé pochyby, že se do politického prostoru může dostat i někdo, kdo politickou kariéru nebuduje cíleně, kdo něco dokázal nejprve mimo politický prostor.

MS: *Demokracie potřebuje lidi, kteří vnímají politiku jako službu. Mohu sloužit jedině tehdy, pokud předvedu zásluhy ve své profesi. Profesor Fiala si mohl říci: „Jsem úspěšným politologem, proč bych nemohl přispět k zušlechtění politiky, která se stala předmětem mého odborného zájmu. Je jedno, jestli budu moci působit na městě, v kraji nebo na té nejvyšší úrovni.“*

LL: Myslím si, že se zde vracíme k tomu, o čem jsme hovořili. Právě toto bylo mé velké očekávání. Demokracie přinese to, že se každý jednotlivec začne chovat přesně tímto způsobem, že se začne v rámci svých možností starat co nejlépe o svou věc. Je to ale zároveň jedna z největších deziluzí, která mě zasáhla, jelikož jednotlivců, kteří se takto chovají, je spíše minimum.

MS: *Případ profesora Fialy je ukázkou a příslibem toho, že i u nás to jde, byť jedna vlaštovka jaro nedělá. Půjdeme-li do historie, i Masaryk sloužil jak profesor, ale následně se z něho stal úspěšný politik, státník. Měli bychom podtrhnout, že je vhodné vnímat péči o veřejný prostor jako úkol. Jinými slovy - nejdu vykonávat politiku, abych něco získal, ale abych sloužil.*

... Demokracie a dialog ...

MS: *Ještě bych se zeptal, jak vnímáte význam dialogu v demokracii? Můžeme na něj nahlížet jako na způsob předání energie, která může přinášet kýžené změny. Ve veřejném prostoru se vede mnoho dialogů a podle toho věci také tak vypadají. Soudíte, že jsme se za čtvrtstoletí naučili vést kultivovaný hovor, nebo je to spíše snaha říci si své, druhého neposlouchat, nechť si říká, co chce?*

LL: Mám pocit, že dochází k postupné kultivaci veřejného prostoru. Na druhou stranu na dialog je stále méně času. Vnímám, že ve skupině lidí, ve které se pohybují již od vysokoškolských let, je stále méně prostoru vést nějaký dialog, který nemonitoruje běžné denní události, ale snaží se do hloubky popsat stav současné situace, její východiska. Když se zaměřím na debaty, které se vedou ve veřejných médiích, mám obavu, že ke kultivaci nedošlo. A podobná situace je stále v diskusi občanská společnost versus politická reprezentace. Jak na národní tak na místní úrovni jsou občanské iniciativy stále považovány spíše za přítěž, než za zdroj sebereflexe společnosti, alternativních pohledů....

MS: *Stále jsme na počátku. Čekáme na třetí generaci ... Zpět k dialogu. Pokud je nekultivovaný, je výrazem toho, že si sebe nevážíme. Právě v dialogu se projeví úcta k druhému člověku. Když druhý něco řekne, vážím, co říká. Mohu říci: „Mé stanovisko není totožné s vaším, přesto přistupuji na váš návrh“. V tomto ohledu jsme na počátku?*

LL: Mám obavu, že to tak je a je to jedna z věcí, kterou jsem očekával. Domníval jsem se, že už první polistopadová generace bude schopna přijmout nová demokratická pravidla a hodnoty, včetně schopnosti diskuse. Postupně zjišťuji, že se jedná o otázku druhé a třetí generace.

... Občanská společnost ...

MS: *Jak podle vás působí člověk jako faktor, který ovlivňuje demokracii? Pokud je dostatečně uvědomělý, pro realizaci jednotlivých projektů se sdružuje. Díky tomu vzniká pestrá občanská společnost. Jak nad tímto fenoménem uvažujete? Tážu se, protože například Václav Havel byl během svého presidentství i po něm jejím podporovatelem. Václav Klaus se k občanské společnosti stavěl skepticky. Dokonce proti ní i bojoval.*

LL: Mám pocit, že ji odmítal. Myslím si, že tyto společenské aktivity jsou jednou z nejlepších ukázek toho, jak se postupně učíme využívat demokracie, že se učíme dialogu. Pro mnoho skepticky uvažujících lidí jsou k dispozici konkrétní případy, kdy občanská iniciativa dokonce dotáhne něco, co jednotlivci ještě před několika lety připadlo jako nemožné. Inspiruje nás, jak se vymanit z pasivity a více se účastnit debaty o veřejném prostoru. Právě toto motivuje jednotlivé lidi k tomu, aby ve veřejném prostoru jednali aktivně a nejen čekali, co rozhodne a udělá politik. Mám zde dva příklady. V Brně žije Matěj Holan, který se stal příkladem nejen na lokální, ale na celonárodní úrovni, že i občanská iniciativa může měnit věci k lepšímu. Znam to i na úrovni malé obce, kdy jednotlivec chtěl uchránit dominantu kostela před zástavbou. Zatím je jeho snaha úspěšná. Tyto konkrétní příklady ukazují na možnost zapojení se do něčeho, co jde mimo mou rodinu, mou práci. Je vhodné to vyzkoušet. Říkám, že zde je minimum lidí, kteří jsou k tomu ochotni. Jak můžeme vidět ve Spojených státech nebo v západní Evropě, mnoho lidí tyto aktivismy ochotně podporuje. U nás se to zatím neprojevuje. Lidé zde neuvažují: „Nechci se osobně angažovat, ale dám vám alespoň finanční prostředky, abyste je mohli využít pro vaše aktivity. Jste to vy, kteří chráníte demokracii v čisté podobě.“

... Demokracie a její ohrožení ...

MS: *Co podle vás demokracii jako takovou ohrožuje? Není to například vláda populistů? Není to náhodou kapitál, který působí nadnárodně? Jedná se o kapitál lidí, kteří si dokážou koupit ty, kteří demokratickou politiku mají vykonávat?*

LL: Největší nebezpečí vidím v přetrvávající rezignaci společnosti. Bohatý člověk může vlastnit desítky médií, ale pokud je jednatel kritický, nakonec mu dá celá společnost najevo, že ji „neoblíbne.“ Po celém světě vidíme, že tyto koncepty movitých, po moci dychtících jedinců, dokonale fungují a společnost proti nim nemá obranu. Negativní zkušenost, která nás snad poučí, je velmi nákladné a dlouhodobé řešení situace. V tomto ohledu jsem velmi skeptický. Tvrdím, že jedinou obranou je aktivita a osobní zodpovědnost jednotlivce. Bavili jsme se o tom, že jednatel není stále připraven bránit se proti demagogii, plíživému oklešťování demokracie.

... Kapitalismus ...

MS: *Rád bych otevřel otázku budování kapitalismu. Jak vnímáte proces, který byl zřejmě bezprecedentní?... Slovo kapitalismus se v počátcích změn neobjevovalo. Vnímaví lidé ale věděli, že centrální plánování není nejlepším způsobem, jak zabezpečit blahobyť země.*

LL: Mně osobně se mnohem více líbí pojem tržní hospodářství, protože ten je podle mě pochopitelný i pro jednotlivce bez ekonomického nebo politologického vzdělání. Koncept tržního hospodářství je poměrně jednoduchý. Koncept kapitalismu je většině lidí téměř nevysvětlitelný, díky své složitosti. Dokonce i někteří lidé s ekonomickým vzděláním by měli problém termín objasnit. Na druhou straně tržní ekonomika, kde se střetává na trhu práce někdo s nápadem s někým, kdo nápad postrádá, je mi velmi sympatická. Problém je, že mám čím dále silnější pocit, že celý proces globalizace tenduje k omezení tržního systému, jelikož státy formou regulací snižují, jak se domnívají, dopady globalizace. Je otázkou, jestli většina dnešních vyspělých ekonomik má vlastně vůbec tržní ekonomiku, zdali se nejedná o složité modely sociálního státu, jenž začíná být neudržitelný. Kladu si otázku, jestli by nebyla lepší cesta návratu k čisté tržní ekonomice.

MS: *Proč podle vás je kapitalismus špatně definovatelný? Někdo může říci: „Vždyť se jedná o systém vytvořený na základě přirozené činnosti těch, kteří mají dobré nápady a jsou prospěšní pro společnost jako celek. Ti shromažďují kapitál. Následně zaměstnávají mnoho dalších, kteří jsou za jejich kapitál najímáni.“*

LL: Problém vnímání slova kapitalismus v porovnání se slovem tržní ekonomika nebo trh, je spojen se základem slova kapitál. Lidé tuto skutečnost vnímají. Nejde pouze o vnímání lidí, ale je statisticky dokázáno ... a je jedno, jestli se jedná o vyspělé, nebo rozvíjející se ekonomiky, ... že kapitál se akumuluje v čím dále užší části společnosti. Tato skutečnost začíná být vnímána negativně. Je to divné, protože tvrdím, že většina vyspělých zemí prožívá jedno z nejlepších období. Platí to i pro Českou republiku, co se týká životní úrovně, svobody jednotlivce. Přesto mám pocit, že ve společnosti narůstá odpor k tomu, co vnímáme širokým pojmem slova kapitalismus.

MS: *Rozumím, ale pokud je člověk konfrontován s vámi vyslovenou námitkou, může říci: „Já jsem úspěšný, společnosti přináším hodnoty, a proto jsem odměňován a přirozeně roste i mé bohatství.“*

LL: Sám za sebe tvrdím, že jednou z nejlepších věcí pro společnost je vidět konkrétní případy úspěšných občanských iniciativ. Je velice užitečné vidět osoby typu Petra Fialy, které přišly do politiky z jiné úspěšné kariéry. Stejně pozitivně by mělo být viděno, že je někdo úspěšný v podnikání. Výslednicí dobrého podnikání je spojení všech věcí dohromady: má dobré nápady, dokáže prodat ...

MS: *Opakuji, systém vzniká spontánně.*

... Ochota rizika, ochota podnikání ...

LL: Bohužel to u nás není tak vnímáno. Dám vám velmi konkrétní příklad, na kterém se to dá dokázat. Vždy se u státnic ptám studentů, kolik z nich uvažuje o tom, že by začali podnikat? Výsledek je dlouhodobě nulový. Studenti preferují nechat se zaměstnat u nadnárodní společnosti, nebo u „státní“ společnosti. Ochota jít do rizika je přesně to, co by kapitalismus měl umět podněcovat. Všichni by to měli využívat.

MS: *Ano, lidé chtějí být bohatí, ale odmítají podstoupit riziko, které se nachází v každém svobodném systému. Kapitalismus přináší nejistotu v zaměstnání, vzniká nezaměstnanost jako přirozený výsledek změn. Kapitalismus přináší rozevírání příjmových nůžek. Společnost je tvořena vysoce bohatými i chudými vrstvami. Neustále si člověk říká: „Vždyť se jedná o systém, tvořený přirozenými silami, které, když je budeme chtít příliš korigovat, mohou zapříčinit chudnutí společnosti.“*

LL: Ano, jistě, ale vrátil bych se k mé původní otázce. Co je špatně nastaveno, že lidé nechtějí vstupovat do podnikání? Otázku kladu proto, že podnikání je přirozenou lidskou vlastností. Neděje se to. Dokonce můj bývalý spolužák, který se živil prováděním akvizic, řekl, že v posledních letech nastala situace, kdy úspěšní podnikatelé z devadesátých let chtějí předat poměrně úspěšné podniky svým dětem, ale ony o ně nejeví zájem. Není toto paradoxní, když právě touha být úspěšný v podnikání je jedním z nejviditelnějších prvků kapitalismu?

MS: *Zřejmě dědictvím před rokem 1989 to není. Možná neochota podnikat je následkem zkušeností po roce 1989, kdy se zde rozvíjel dravý kapitalismus.*

LL: Můj spolužák říká, že se jedná o úspěšné firmy, s velmi pozitivním příběhem. Jedná se o fungující subjekty s potenciálem rozvoje, a přesto se rodičům nedaří děti přesvědčit, aby pokračovaly.

MS: *Sluší se říci, že kapitalismus má u nás tradici. Díky němu byly České země úspěšné již v rámci Rakouska - Uherska. Díky tomu se vytvořila třída národních kapitalistů, jako byli Škoda, Baťa, Kolben, Daněk... Jejich společnosti úspěšně působily i po znárodnění a dokázaly žít s úspěchy, které jim jejich zakladatelé dali do vínku. Možná u nás nejsou vzory. Můžeme říci, že je zvláštní, když lidé rezignují na cosi, co je přirozené, nechtějí riskovat. Na druhou stranu jsou u nás společnosti, které jsou dravé, ale mají historii s otazníkem. Tím myslím, že se jedná o společnosti, které vznikly během transformačního období, jejich majitelé se stali velkými kapitalisty a mnozí z nás se tážou, jak ke kapitálu přišli.*

... Postup v rámci transformace ...

MS: *Navrhuji, abychom pokročili k otázce zavádění kapitalismu. V jistém ohledu doporučujícím dokumentem byla studie ekonoma Williamsona, která se nazývá Washingtonský konsensus. Jak se k tomuto konceptu stavíte? Dnes je mnohými levicově orientovanými mysliteli považován za chybný.*

LL: Samozřejmě, diskuse nad ním bude vedena stále. Netýká se to pouze naší transformace. Diskuse při jakékoliv společenské změně je vždy o gradualismu nebo šokové terapii. Nejsem právník, ale stále si myslím, že je jednodušší převzít fungující, postupně vznikuvší let právní systém, o němž se ví, že funguje. Posléze napnout všechny síly na to, abych naučil občany, subjekty veřejného prostoru, právo dodržovat. Nemělo se investovat dvacet pět let do vytváření vlastního unikátního právního systému a nezabývat se přitom skutečností, zda právo někdo dodržuje. To je moje největší výhrada vůči transformaci. Vedl jsem na téma proměny právního systému mnoho diskusí, ale zatím jsem nenašel odpověď, proč jsme šli právě touto cestou. Mám obavu, že můžeme očekávat dalších dvacet let, než se právní systém a instituce usadí.

... Právo, instituce ...

MS: *Pokud je mi známo, například autor obchodního zákoníku profesor Jaroslav Dědič se německým právem inspiroval. K procesu proměny: vše se dělalo rychle, nebyli zde experti, kteří by dali cenné rady. Možná se kladl velký důraz na rychlost. Zdůrazňujete, aby se přejal právní systém. Ti, kteří se například právem zabývali, neznali jiné, než socialistické ... Kdo zde znal právo svobodného světa?*

LL: Ano, ale pak se všichni smíme s tím, že stav, v němž jsme nyní, ztráty, které vznikly, jsou daní za učení se novému systému. Pak nemůžeme očekávat, že by došlo k naplnění očekávání o fungujícím trhu a demokratické společnosti. Nenaplnění představ vede k demotivaci jednotlivců.

MS: *Musíme si uvědomit, že Latinská Amerika má též modifikovanou ústavu a funguje to tam jako v USA?*

LL: Ne, jelikož utváří jinou kulturu ... Středoevropský prostor si je s USA mnohem podobnější, než Latinská Amerika.

MS: *Myslíte si, že je správné, když stavíme vše na normách? Jsou lidé, kteří se vždy budou snažit, aby zákon ošvindlovali?*

LL: Soudím, že nyní stojí otázka, zda právo vynucovat nebo očekávat jeho dobrovolné prosazení v rámci evolučních změn. Zde můžeme vidět zásadní rozpor ve dvou konceptech.

MS: *Na toto upozorňoval Jaroslav Dědič, jelikož se s tím setkal v advokátní praxi: „Měl jsem klienta ze zahraničí. Tázel se mě, co je nutno udělat, aby zde jeho společnost mohla působit. On usiloval o právní naplnění, kdežto český člověk se táže, jak ho může obejít?*

LL: Tak tomu je.

MS: *Co je zvláštní? Zákon je napsán, schválen, ale krátce po schválení je připravována další novela. Můžeme hovořit o nestabilitě práva.*

LL: Musím říci, že je rozdíl mezi mou generací, která se na legislativu dívá většinou způsobem, který jste popsal, a mladšími doktorandy, s nimiž mám občas spor, jelikož oni naopak zastávají důsledné dodržování zákonů. Jejich argument je: „I když si mohu myslet, že je to hloupé, je to tak, a tak to uděláme.“

MS: *Evoluce institucí je otázkou generací ...*

... Kroky v oblasti hospodářství ...

MS: *Kdybychom měli zmírnit hlavní transformační kroky, které byste uvedl? Byly dělány na základě doporučení mezinárodních institucí. Byla to otázka liberalizace, deregulace, privatizace, redukce všeobjímajícího státu. Washingtonský konsensus doporučoval rozumnou rozpočtovou politiku bez deficitů.*

LL: Rád bych vyzdvihnul privatizaci. Tu považuji za povedenou. Když člověk nehledí na nepovedené detaily, které jsou často diskutovány, ale staly se z logiky věci, z důvodu rozsahu privatizovaného

majetku. To, že se převedlo 99 procent státního vlastnictví do tržní ekonomiky během velmi krátké doby, považuji za obrovský organizační úspěch. Jednalo se i o ekonomický úspěch. Pořád máme tendenci u nás hovořit o krizi, ale na základě mého osobního pocitu, založeného na vlastním pozorování, musím říci, že zde došlo k obrovskému zvýšení životní úrovně. To znamená, že transformace jako celek může být označena za úspěšnou. Moje výtky se týkají zbytnělosti státu. Řekl bych, že stát zasahuje více a více do mnoha oblastí, kam by se plést už neměl.

MS: *Jinými slovy - bytní.*

LL: V tomto ohledu jsme nebyli úspěšní. Privatizace byla povedená, ale ke snížení vlivu státu zásadně nedošlo. Bavíme se zpětně o skutečnosti, proč mám raději pojem tržní ekonomika než kapitalismus.

MS: *Stát je od toho, aby dělal rozhodčího. Jen si vzpomeňme na kauzy, které zde byly. Dokonce se jejich aktéři museli odsoudit v zahraničí, jelikož se o to nestarala česká policie a justice. Nemyslíte si, že excesy, které zde byly, způsobilo negativní vnímání procesu obnovení tržního hospodářství?*

LL: Neřekl bych. Přesto, že se excesům tak silně věnují média, tvoří jedno promile z převodu majetku. Netvrdím, že bychom měli ignorovat korupci, ale když se na to podíváte z ekonomického pohledu, je to skutečně zanedbatelná část celku. Je zde mnohem více pozitivních příkladů, kdy se přeměna podařila a můžeme mít radost z úspěšných podniků. Máme snahu příliš zviditelňovat to, co tvoří zanedbatelnou složku.

MS: *Hovoříte-li o fungujících podnicích, můžeme uvést společnosti Linet, Jablotron, Wikov, TOS Vandsdorf aj. Jsou však společnosti, které tvořily páteř průmyslu, byly význačnými už za první republiky. Jedná se o ČKD, Škoda Plzeň, Poldi Kladno, Tatra, Svit, Baťa ...*

LL: Ano, s tím souhlasím. Nemáme však první polovinu 20. století, ale jsme v první polovině 21. století. Struktura světové ekonomiky se změnila. Zmínil jste podniky českého kapitálu, ale musíme považovat za obrovský úspěch výrobu aut Škoda. Víte, jaká byla obrovská diskuse o prodeji takzvaného rodinného stříbra. Dnes je tahounem české ekonomiky.

MS: *Tomáš Ježek byl a je nešťastný z tohoto spojení, jelikož to nemyslel tak, jak to bylo prezentováno. Sama Škoda – Auto byla ve špatné situaci. Tím, že byl podnik privatizován Němci, získali jsme. Zastavme se u otázky kapitálu. Když budujete kapitalistický podnik, máte jistá očekávání a během časového horizontu chcete realizovat zisk. Němci k tomu přistoupili odpovědně. Spojila se německá důslednost s českou vynalézavostí. Díky tomu Češi pronikli na zahraniční trhy. Předpokládalo se, že Škoda bude autem pro země bývalého východního bloku. Dnes dělá konkurenci ...*

LL: ... mateřské firmě.

MS: *Je vhodné zmínit jeden vtip, jež slyšel brněnský ekonom Libor Židek v Anglii. Jedna paní, zabývající se marketingem, se tázala, jak zvýšit hodnotu škodovky o polovinu. Odpověď byla prostá. Natankovat nádrž! Víme, že podmínky byly mizerné, ale díky pracovitosti českých lidí a nejen jich, se Škoda Auto stala společností, která je, co do objemu realizovaných tržeb, největší společností v České republice. Máme v naší republice společnost Agrofert, též budovanou v Československu.*

... Čeští kapitalisté ...

MS: *Myslím si, že je důležité zmínit otázky, které si klade profesor Milan Zelený. On tvrdí, že máme nedostatek českých kapitalistů, nevytvořili jsme si je.*

LL: Je to logické. Shodli jsme se, že kapitál zde v roce 1989 nebyl. Problém celého uspořádání kromě ideologie bylo, že režimu chyběl kapitál. Proto zde byla obrovská podinvestovanost. Ukážu vám to na příkladě, kde je vidět, jak je kapitál důležitý. Vezměte si Itálii. Ta se třicet let potácí s ekonomickým růstem kolem nuly. Přesto, když dojedete do Itálie, neřekl byste, že v ní lidé trpí. Je to díky tomu, že mají nashromážděné bohatství od doby renesance. Český kapitál zde bohužel nebyl - a bude trvat desítky let, než se vytvoří.

MS: *Podle profesora Zeleného se mělo postupovat tak, že ke společnostem, které byly dány k privatizaci, měly být vybrány protějšky, které umožní resuscitaci společnosti. Jak budou firmy sílit, budou mít i dostatek kapitálu k odkupu podílů firmy, které vlastní zahraniční kapitál.*

LL: Možná je příliš brzy odpovědět. Tento model je zajímavý. Tři země ve středoevropském prostoru - Maďarsko, Československo a Polsko, se ubíraly odlišným způsobem. V Polsku se rozhodli většinu transformačních kroků udělat postupně. Čekali, až se kondice zlepší a teprve pak rozhodli, kdo bude konečným vlastníkem. V Maďarsku se rozhodli pro druhou extrémní cestu, tedy prodat vše a co nejrychleji přímým zahraničním investorům, například za jeden forint. Naše kuponová privatizace, z tohoto pohledu, byla mixem. Byla pokusem majetek někomu věnovat. Díky tomu, že zde neexistoval kapitál, jsme mu nemohli pomoci tím, čím by mohl pomoci skutečný vlastník. Každý se sice mohl stát vlastníkem části nějakého podniku, ale to bylo tak vše. Proto došlo k tomu, co nazývám druhou fází privatizace. Vlastnické podíly se přenesly k těm, kdo kapitálem disponoval.

MS: *Člověk ale může říci, že se postupovalo příliš rychle, neuváženě. Druhý řekne, že kdyby se nepostupovalo příliš rychle, podniky, které byly v dobré situaci, budou rozkradeny. Jde též o to, že když budete mít společnost českého kapitálu, vývoj v globální ekonomice nebude tak tíživě dopadat na českou ekonomiku. Domácí podniky se zavírají vždy až naposled.*

LL: Tomu příliš nevěřím. Zmínil jste myšlenku, která je stará padesát let. Vezměte si, že většina domácích podniků, když zjistí, že náklady práce jsou zde příliš vysoké, část výroby přenesou někam jinam. Dělají to i naše podniky s českým kapitálem. I oni musí být konkurenceschopné. K čemu je domácí kapitál pozitivní, je vidět na otázce, kterou jsme diskutovali. Právě český kapitál ochotně podporuje aktivity občanského sektoru, na rozdíl od zahraničního. Kdybych měl vidět nějaké omezení, pak v této oblasti.

... Mezinárodní rozměr ...

MS: *Jinými slovy bychom mohli říci - Češi Čechům. Zabýváte se mezinárodní ekonomikou: neudělala se chyba, že sem přiteklo mnoho investic, které šly do projektů na zelené louce? Nejedná se o investice do vývoje, ale pouze do výroby, které mohou být během několika let přeneseny do Asie.*

LL: Spatřuji v tom přirozený vývoj. Existuje něco, čemu se říká cyklus přímých zahraničních investic. Je přirozené, že první fáze jde do jednodušších výroby. U nás za více jak dvacet let lze vysledovat, že se

postupně kapitál přesunuje. Hodně výrob, které sem přišly za levnou pracovní silou, odešlo dál - na Ukrajinu, do Rumunska, a nevypadá, že by u nás vzrostla nezaměstnanost na dvacet procent. Logicky to znamená, že investoři sofistikovaných výrob nahrazují investory s nižší přidanou hodnotou. Stejně jako nelze přeskočit budování právního a institucionálního systému. Ani v hospodářství nejde přeskočit fázi budování ekonomického systému, kde je běžné, že první přicházející investice jdou například do montoven automobilů a jiných výrob.

MS: *Myslíte si, že české vysoké školy dokážou „vyprodukovat“ kvalitní, vzdělané a kvalifikované pracovníky, kteří pak budou moci působit ve společnostech vytvářející sofistikovanou produkci s vysokou přidanou hodnotu?*

LL: Určitě ano a tomu stávající systém nebrání.

MS: *Děkuji vám za kritické postoje.*

P.S.:

MS: *Jak jste se osobně účastnil obnovy demokracie a kapitalismu?*

LL: Jako vysokoškolský pedagog se snažím u studentů povzbuzovat kritické myšlení a aktivní jednání. Celá řada mých diplomantů a doktorandů je úspěšná jak v soukromé, tak ve státní sféře. Mé působení v roli pedagoga tak považuji za svůj největší osobní přínos pro obnovu demokracie a kapitalismu. Na druhou stranu mne mrzí, že jsem nikdy nenašel odvahu začít podnikat.

MS: *Účastnil jste se kupónové privatizace, jakožto velké příležitosti obnovy kapitalismu?*

LL: Ano, ale spíše jako pozorovatel. Mám obavu, že v tomto konkrétním případě platí pořekadlo o tom že „kovářova kobyla chodí bosa“.

MS: *Co jste říkal na rozdělení Československa na dvě samostatné republiky? Nezpůsobilo nakonec rozdělení eliminaci slovenského nacionalismu, což vedlo k lepší spolupráci v rámci Visegrádského společenství a také k opětovnému setkání obou zemí v Evropské unii?*

LL: Rozdělení Československa se z dnešního pohledu stále více jeví jako úspěšný projekt ve srovnání s rozpadem bývalé Jugoslávie. Jestliže se podíváme na státy Evropské unie, můžeme pozorovat zajímavý paradox. Součásti větších státních celků jako jsou např. Skotsko nebo Katalánsko usilují o získání autonomie, ale současně usilují o členství v EU. Projekt evropské integrace, ačkoliv dnes z mnoha stran kritizovaný, se stává platformou funkční spolupráce mezi dílčími částmi rozdělených států.

Dialog o transformaci s Evou Sykovou^{3,4}:

MS: *Čím pro vás byl rok 1989? Jak o něm uvažujete, jaké naděje jste od něj vkládala a jak se případně očekávání naplnilo, či ne?*

ES: Událost byla pro mne obrovskou radostí. Očekávala jsem, že se změní režim, protože jsem vyrůstala v rodině, která celá na ni čekala. Tatínek a maminka přišli o svůj majetek, o svou svobodu. Nemohli dělat svou profesi, kterou chtěli dělat. Tatínek byl podnikatel, o vše přišel. Celým mládím a studiem se táhla červená nit, že někdy se poměry změní a zase se vrátí staré dobré časy svobody. Pochopitelně, v roce 1989 jsme věděli, k jakým zločinům docházelo. Můžeme toto vnímat jako stigma společnosti, díky němuž se zde špatně žilo. Já jsem zažila rok 1968. Ten byl něčím jiným, jelikož tenkrát jsme věřili, že pouze z komunistické strany může přijít nějaká obroda. V roce 1989 to bylo jiné. Musím říci, že v roce 1989 jsem se obávala, aby nedošlo k návratu komunistického režimu. My, co jsme byli starší a nebyli jsme studenty, jsme měli strach, aby se společnost nějakým způsobem nevrátila do starých kolejí. Pak bylo jasné, že vývoj tímto směrem už nepůjde. Po revoluci přišla nová doba, do které jsme vkládali naděje, že se demokracie, společnost, tržní hospodářství budou rychleji rozvíjet. Ukázalo se, že se udělala celá řada chyb. To však nijak nesnižuje tu obrovskou společenskou změnu.

MS: *Zkrátka v pád režimu jste věřila a rok 1989 byl pouhým naplněním vaší víry.*

ES: Celé mládí jsme tomu věřili, jelikož jinak by se s tím rodiče špatně smiřovali. Pro ně víra ve změnu byla zásadní. Sama jsem hroznou dobu zažila. Narodila jsem se koncem války a vyrostla v letech nesvobody. Začali jsme hledat jiné možnosti, jak se v životě uplatnit. Vsadila jsem na vědu a medicínu, jelikož ty byly nejvíce svobodným povoláním, byly nejvíce, i když ne úplně apolitické.

MS: *Marx do neurověd nezasáhl, a proto tyto obory nejsou „intoxikovány.“*

ES: Na vysokých školách byla věda potlačena, ale na Akademii věd méně. Tam byla jistá svoboda, i když potíže byly veliké. Myslím si, že celá situace směřující ke změně byla akcelerovala rozvojem informačních technologií. To znamená internetem. Propojení pomohlo ke zhroucení režimu.

MS: *Jiné informace poskytovala vládnoucí třída. Pak zde byl zahraniční rozhlas, který se snažil o kritické hodnocení vývoje společnosti a hospodářství.*

ES: Víte, život byl úplně jiný. Život se více soustředil do rodin. Na Akademii věd jsme měli celou řadu návštěv ze zahraničí, z USA, kteří s námi spolupracovali. Většinou jsme je zvali domů. Dnes je to úplně jinak. Dnes se chodí do restaurací. Tenkrát se všechny návštěvy zvaly domů. Tam jsme si sdělovali celou řadu informací. Týkalo se to i návštěv cizinců. Díky nim jsme věděli, co se děje ve světě, a to v oblasti vědy i v oblasti politiky. V tom vidím výhodu Akademie věd.

MS: *Nepřímo říkáte, že se utvářela velká vědecká rodina.*

... Komunismus ...

³ Eva Syková *1944, česká lékařka, vědecká pracovnice působící v oblasti neurověd, politička. Od roku 2001 ředitelka Ústavu experimentální medicíny, od roku 2012 je též senátorkou za Prahu 4.

⁴ Dialog byl natočen odpoledne v pondělí 4. listopadu 2013 v pracovně profesorky Evy Sykové v Ústavu experimentální medicíny, Vídeňská 1083, Praha 4

MS: *Spontánně jsme přešli před rok 1989. Co pro vás znamenala komunistická ideologie a režim, který byl na ní založený?*

ES: Nenáviděli jsme jej, jelikož naší rodině ublížil. Vždy jsem měla pocit, že mně sice ublížili, protože jsem nemohla hned studovat, ale nakonec se ukázalo, že potíže, které člověk během života má, jej trochu zocelí a přivedou jej na jinou cestu. Zlo, které mě potkalo, že jsem nemohla hned studovat, se obrátilo v to, že jsem poznala jako laborantka vynikajícího učitele, a potom jsem se věnovala neurovědám, jinak bych na to jako studentka asi nepřišla. Režim jsme nesli úkorně. I moji bratři nemohli hned studovat, ale nakonec jsme to nějak zmožili a vystudovali jsme.

MS: *Sluší se říci, že pokud člověk o něco dobrého usiluje, dobré se prosadí, byť žije v komunistickém režimu.*

ES: Jak jsem říkala. Žili jsme v mikrokosmu přátel a též sportu. Můj otec byl velký sportovec. Jako děti jsme od mládí sportovali. Například jsme hráli tenis, lyžovali jsme. Byly to sporty, kdy se scházeli lidé, kteří nebyli zapálenými komunisty. Toto prostředí nás pochopitelně formovalo. Komunismus nám bránil v získávání svobodných informací. Ve vědě byl přístup komunistického režimu velmi negativní, nemohli jsme dosáhnout takových výsledků ve vědě jako vědci na Západě, jelikož jsme nemohli cestovat, volně komunikovat. Tyto skutečnosti jsou pro vědu zničující.

MS: *Pokročme dále. Lze podle vás ideologii považovat za úsilí o vytvoření spravedlivějšího společenského řádu? Jen si vzpomeňme na nápisy, hesla: „Budujeme novou společnost, nového člověka.“*

ES: Ideologie je jednou věcí, a její provádění je věcí druhou. Nemyslím si, že prvotní myšlenka měla něco do sebe. Mám sociální_cítění.

MS: *Také jste kandidovala za sociální demokracii.*

ES: Ano, ale v této době. Kdybych se měla rozhodnout na počátku devadesátých let, určitě bych volila občanské demokraty. Dnes jsem viděla možnost zlepšení společnosti v rámci kandidatury za sociální demokracii. Musím říci, že celá řada myšlenek sociální demokracie je mi velmi blízká.

MS: *Principy solidarity, sociální spravedlnosti, otázka štedrého zdravotnictví, ...*

ES: ... důstojných penzí. Hlavně zastávám myšlenku, která je stará, ale je pravdivá. U nás musíme mít velkou střední třídu, která by se měla mít dobře.

MS: *Jinými slovy usilujete o společnost, jež se podobná cibuli, kde je střední třída zastoupena.*

ES: Měli bychom usilovat o spravedlivou společnost, i když spravedlivou v uvozovkách. Lidem, kteří se vzdělávají, pracují, umožnit slušný život, protože člověk těžko může být svobodný, když je příliš chudý. Svoboda je v současnosti i otázkou peněz.

MS: *Pokud si vezmeme miliardáře Karla Janečka, ten říká: „Chtěl jsem být svobodný. Ke svobodě mně pomohly peníze.“*

ES: Ano, je to pravda. Člověk musí mít bazální základ, aby mohl nechat studovat děti, kde potřebuje, aby mohl realizovat různé věci pro něj zásadní. Nyní bych se vrátila k ideologii. V počátku, kdy byla vytvářena Marxem, svět měl problémy se zaměstnaností, byla chudoba. Snažili se k tomu zaujmout

nějaké stanovisko. Usilovali cosi vymyslet, jak by se společnost dala zlepšit. Že ideologie později měla nedemokratické rysy a byla zneužita diktátory, je skutečností, která ideologii zničila. Dnes je ideologie viděna jako špatná tím, jak se rozvíjela.

MS: *Můžeme říci, že začátky jsou slibné, ale konečná realizace je neuspokojivá, ba děsivá.*

... **Pozitivum?** ...

ES: **Dá se to tak říci.**

MS: *Dobrá, mohla byste říci i nějaké pozitivum minulého uspořádání, třebaže vaše rodina byla vládou vládoucí třídy poškozena? Vše špatné nemohlo být, jelikož to by se v režimu nedalo žít.*

ES: Těžko se dá říci, že byl pozitivní, ale byla tam věc, které výjimečně rozumím. Došlo k osvobození žen. V Evropské unii je to běžné, velmi se na to dbá a naše republika je pozadu. Též bych asi nikdy nebyla lékařka a vědkyně, kdyby zůstal starý demokratický režim. Rodiče by se mnou měli jiné plány. Komunistický režim nastartoval to, že ženy získaly více práv. V minulém režimu to šlo rychleji. Byly jesle, školky a platilo, že ženy mají jít co nejdříve do práce. Na tom něco bylo, i když to pak bylo dovedeno do špatných konců. V tom je právě ta svoboda, některé ženy potřebují budovat svoji kariéru a pracovat, jiné najdou smysl života ve velké rodině – právě to, že mají svobodnou volbu, je dobře.

MS: *Dobrá, někdo může říci, že i školství byl na vysoké úrovni.*

ES: I školství mělo své klady, ale i své zápory. Zápurem bylo ideologické zabarvení. Musíme si uvědomit, že to bylo podmíněné dobou. Pokud by vývoj pokračoval dál, školství by též nebylo na takové výši. Faktem je, že výsledky dětí ve školách nebyly špatné. To se dalo objektivně měřit a celkem děti získávaly dobré teoretické i praktické znalosti.

MS: *Češi se umísťovali na předních příčkách v přírodních vědách, matematice.*

ES: Samozřejmě byly špatné jazykové znalosti. Všichni jsme se učili ruštinu, ...

MS: *... kterou nikdo nechtěl.*

ES: Její znalost by se časem mohla hodit, ale nebyl stejný důraz kladen i na jiné jazyky.

MS: *Možná zde nebyla přítomnost kritického myšlení.*

ES: Víte, to není ani nyní. Podle mého názoru není zlepšení vidět ani v současnosti. Děti nejsou ke kritickému myšlení ani dnes vychovávány. Měla bych říci ještě jeden klad školství. Když jsem chodila do školy, měli jsme i praktické vyučování. Nebylo toho mnoho, ale přála bych si, aby to bylo i nyní. Například jsme se naučili postavit jednoduché elektrické obvody, pájet věci dohromady. Dělali jsme výrobky ze dřeva, z hlíny. Kluci se naučili cosi uvařit a přišit knoflíky. V minulosti byla zkrátka na školách praktická výuka. Ta dnes není, chybí tam. Do škol bych ji vrátila, jelikož manuální zručnost je pro život důležitá. Také jsme maturovali všichni z matematiky, a to bych také do škol vrátila.

MS: *Ano, ale každý člověk rozhoduje, jakou cestou půjde. Jsme ve společnosti, kde existuje dělba práce. Ne pro každého je tento druh práce přitažlivý, i když uznávám, že může napomoci selekci a jsou lidé, kteří se při této práci najdou.*

... Exil ...

MS: *Obraťme list. Pracovala jste ve vědě. Ta nebyla napojena na Západ, jako tomu je nyní. Jak vnímáte lidi, kteří se rozhodli opustit tuto zemi a uplatnit své schopnosti v zahraničí?*

ES: Je těžké tyto lidi soudit. Záleželo na tom, v jaké byli situaci. Pochopitelně jsou situace, kdy nic jiného nezbyvá. Bylo to hlavně po roce 1969. Lidé, kteří se angažovali, byli převážně členy komunistické strany. Ti pak měli velké problémy. Jako nestraníci jsme se nemohli angažovat, pokud nešlo výslovně o disidenty. Reformní komunisté, kteří se v roce 1968 velmi angažovali, by asi měli velké problémy, a proto šli touto cestou. Nutno říci, že hodně cestovali a tak kontakty se Západem měli. Tam byli žádaní, a proto se rozhodli emigrovat. Koncem šedesátých let jsem byla na praxi v Itálii a ptali se mne, proč zde nezůstanu. Lidé, o nichž je řeč, tam prostě měli své kontakty. Doba jim nahrávala. Všude jim otevírali dveře. Když kolegům řekli, že kvůli režimu se domů nemohou vrátit, našli jim místo. To potom nebylo a před tím též ne. Pro některé lidi to byla velmi výhodná situace.

MS: *Západ byl s českými vědci solidární ...*

ES: ... a nabízely se jim různé možnosti. Lidé odešli a je otázkou, co za sebou nechali. My s manželem jsme mohli odejít. Tenkrát jsme děti neměli. Byli jsme oba dva v Mnichově na praxi. Též jsme si exil rozmyšleli. On i já jsme měli poměrně širokou rodinu. Vystavit další sourozence perzekuci? I tento aspekt hrál u nás svou roli. Když je člověk sám jako jiní lidé, je to jiná situace, než když zde máte širokou rodinu, kterou by tím člověk ohrožoval.

MS: *Soudíte, že díky emigračním vlnám v letech 1948, 1968 unikla z Československa intelektuální elita, nebo můžeme říci: Někteří odešli, ale i výborní zde zůstali? Takovým příkladem je i Otto Wichterle, jenž měl možnost exilu, ale zůstal zde.*

ES: I nyní se říká, že mladí odcházejí do zahraničí. Nevěřím tomu. Myslím si, že lidé migrují po celém světě. Němci též odcházejí do USA. Jistě, měli jsme nějaké dočasné ztráty, ale neviděla bych to jako hlavní problém dneška.

MS: *Můžeme říci, že někteří se po roce 1989 vrátili. Někteří na svou československou identitu chtěli zapomenout a integrovat se do národa, který jim dal možnost druhé existence.*

... Vyvrácení? ...

ES: Ano je to tak. Pochopitelně, ti lidé si založili smíšené rodiny a už nebylo tak lehké se vrátit. Ve vědě často tráví starší lidé část roku zde a část v zahraničí. Někteří pomáhají našim mladým lidem dnes proniknout do zahraničí, a to je dobré.

MS: *Rád bych diskutoval ještě jednu rovinu. Režim byl vrácen, ale ideologie, kterou hlásal, bude pokračovat, nebo je již pasé?*

ES: Dnes je to veliký problém, jelikož je šokující, kolik dnes lidí volí komunistickou stranu. Případá mi to chybné.

MS: *Mohla se komunistická strana zakázat?*

ES: Myslím si, že to byla velká chyba polistopadového režimu, že nedošlo k zákazu komunistické strany. Jsem přesvědčena, že zde neměly být obrovské čistky. Revoluce proběhla dobře, ale na druhé

straně se komunistická strana dala zakázat. Z mého pohledu to vyžadovalo hrdinství, které lidé kolem Václava Havla neměli. Ani dnes řádně nevíme, co stálo za vývojem událostí. Byla to asi i domluva.

MS: *Jinými slovy, za samet se platí?*

ES: Ano, ale pak byl dlouho čas. Nikdo se k tomu neodhodlal.

MS: *Je to též pálení si vlastních rukou. Režim přece už padl.*

ES: Netvrdím, že by se lidé měli pronásledovat. Komunistická strana se měla zakázat. Mohla vzniknout jiná strana, která by reprezentovala jistou ideologii. Vadí mi, že komunisté nebyli zakázáni, a vnímám tento přístup jako chybný.

... Otázka krize ...

MS: *Nyní bychom se měli podívat na proměnu společnosti. Zeptal bych se, v jakém stavu jste ji viděla? Slovem, kterým se označovala, bylo krize. Nešlo pouze o politickou krizi, ekonomickou, ale též duchovní ... To znamená, že režim zapříčinil postupný sesun společnosti v mnoha ohledech.*

ES: Bylo to těžké, protože změna přišla pozdě na to, aby zde nevznikly trvalé škody ve společnosti. Systém se vtiskl do povah lidí. Nebylo jednoduché obnovit hodnoty, které bychom si přáli, aby byly v naší společnosti. Smysl pro čest, např. že podnikatelé nebudou dělat to, co je v rozporu s podnikatelskou etikou, že se nebudou snažit někoho podvést, krást, utajovat jisté skutečnosti, že nepokvete korupce atd. Tyto hodnoty byly nastoleny komunistickým režimem, jelikož o to usiloval, aby to zde bylo.

Když jste chtěl žít, musel jste se všelijak přetvařovat a vymlouvat, dělat si postranní cestičky. Společnost se chtěla najednou vrátit k čestnosti, která zde dříve byla. Tuto praxi se snažíme prosazovat i v současnosti. Nová generace se těžko učí. Z mého pohledu náprava vyžaduje stejnou dobu jako vytváření špatných návyků. To znamená, že když zde byl padesát let totalitní režim, možná padesát let bude trvat očista od těchto nešvarů.

... Demokracie ...

MS: *Pro někoho je to nepříjemné, jelikož jho minulosti bude vláčet stále. Pokročme ale dále. Společenské elity se rozhodly obnovit demokracii. Jak uvažujete o demokratickém řádu? Co pro vás znamená? Co si pod ním má člověk představit?*

ES: Demokracii si nemůžeme představit jako bezvládí, tedy že si každý bude dělat, co chce. Demokracie má svá pravidla. Je založena na volebním systému, ...

MS: *... stranách aj.*

ES: Důležitou roli hrají zákony, ale v nich vše být nemůže. Problém je, že ne vždy se systém projevuje demokraticky, bohužel někdy je v zájmu řádu třeba přijmout i rychlá rozhodnutí s osobní zodpovědností.

MS: *Lidé se spíše chovají nedemokraticky.*

ES: Ano.

MS: *My jsme si během dvaceti let vybudovali demokracii. Máme svobodné volby. Možnost být volen. Máme svobodná média, alternativní přístup k informacím. Lidé mají svobodu projevu. To jsou atributy, které jsou s demokracií spojeny. Možná nám chybí vnímavý člověk. Masaryk zdůraznil: „Máme demokracii, ale nemáme demokraty.“*

ES: Ano, s tím souhlasím. Politik by měl být člověk, jenž by měl mít určitý vnitřní morální kredit, aby byl vzorem. Jsou tací mezi politiky. Většina z nich ale nemá takový kredit. U mála z nich si řekneme: „Tomu věřím, když někdo něco řekne.“ Opak je pravdou. Od našich politiků a od spousty lidí můžeme čekat cokoliv. Jejich jednání není založeno na jasných morálních principech, na nichž by se dalo stavět.

MS: *Někdo se principům vysmívá. To je však otázkou hodnot a jejich preferencí.*

... Dialog a demokracie ...

MS: *Přesto, jak vnímáte význam dialogu? Ten je čímsi, bez čeho by společnost nemohla fungovat, zprostředkuje výměnu informací, vytyčí cesty vývoje společnosti v krátkém i dlouhodobém období. Osvojili jsme si jej?*

ES: Ne vždy umíme vést dialog. Uvedla bych příklad. Velice špatný dialog mezi ateisty a církví. Tento dialog zde určitou dobu chybí. To je jeden z příkladů. Vnímám jej jako nepřátelský dialog jdoucí proti sobě. To se v politice uplatňuje velice často. Mně hrozně vadí, že strany, které ve volbách jednou zvítězí, jsou v parlamentu, a nyní se jedná o určitý zákon, jenž je evidentně prospěšný pro všechny. Dialog je veden tak, že musíme být proti, a druzí musí být pro. Zkrátka se musíme stůj co stůj vůči někomu vymezovat.

MS: *Jinými slovy není ochota hledat vhodné průniky.*

ES: Není ochota vést skutečný dialog. V senátu je kvalita dialogu lepší, ale přesto, když se o něčem hlasuje, hlasuje se poněkud stranicky. Pravice hlasuje pro své zákony a jinak než levice. Musí tam docházet k zásadnímu vymezení. Z mého pohledu je to velikánská chyba. Domnívám se, že často jde o moc, nejde o dialog. V tom je ten problém. Zde na všech úrovních, a to i na vysokoškolské úrovni, platí, že jde o moc, o získání pozic, a proto je tam vedení dialogu těžké. Když tomu tak není a některým lidem nejde o moc, což se občas stává, dialog začne mít smysl.

MS: *Můžeme říci, že se v politice, ve veřejném prostoru vedou monology. Co s tím? V roce 1989 došlo k „probuzení“ lidí. Lidé byli otevřeni, naslouchali. Najednou se mnohé „vrátilo“ do starých kolejí a lidé si žijí ve svých vlastních světech, a nejsou ochotni vykročit k druhému.*

ES: Je několik možností. Myslím si, že změna nastane tehdy, když se dialog bude pěstovat ve školách a lidé se mu budou učit od dětského věku.

MS: *Vím, že jste hovořila o tom, jak jste byla k dialogu vedena rodiči.*

ES: Ano. Bývá sice v rodinách. Velmi často jsme vedli diskuse v rodině, často jsme jako rodiče s dětmi nesouhlasili, ale ony se učily přijímat opačné názory. Je též důležité, jak lidé mezi sebou jednájí. Když společně jedí, tráví volný čas, pak mají společné i dialogy. Pokud je mechanismus jiný, je to špatné. To samé je ve škole. Když tam jsou aktivity, při kterých dialog může nastat, nastává.

MS: *Sluší se říci, že nejprve se člověk setkává s dialogem v rodině, potom ve škole a následně člověk v něm díky praxi sílí.*

ES: Jsem přesvědčena, že důležitou roli hrají média. Nyní nemám na mysli tištěná média, **(6:51)** ale mám na mysli televizi. Tam se též nevede praktický dialog. Spíše jsou to vzájemné útoky. Jsem s tím velmi nespokojena. Na příklad tam byly velice dobré vědecké pořady. Ty se však utlumují. V televizi se objevují vysloveně politické útoky, jak někoho přichytit, pošpinit. Některé lidi tento způsob komunikace baví. Nechápu však, že se nejedná o zábavný pořad, ale o informační, a proto by se tam více měly vést diskuse s celou škálou názorů. Je otázkou, jestli do televize přijde osvětlená osoba, která na toto upozorní. Ráda bych zmínila, že nemám v oblíbenosti pořad České televize Hydepark ČT 24, jelikož není dobrý. Není v něm dialog. Skládá se z útoků. Málokdy se povede, že jsou na to účastníci připraveni.

MS: *Dobrá, ale teprve se demokratickému dialogu učíme.*

ES: Stejný přístup je v pořadu Kotel. Jsou tam útoky jednoho na druhého. Myslím si, že je nutné, aby kultura dialogu pronikla společností.

MS: *Zde jde o to, aby dialog, který je veden, byl patřičně efektivní. Pokud se hovor vede dost dlouho, může to nakonec skončit tam, kde začal. Přeslapuje se na místě.*

ES: To je pravda.

... Elity a demokracie ...

MS: *Co elity a demokracie, paní profesorko? Máme zde určitý vzor, který budeme následovat?*

ES: Určitě. Zastávám názor, a proto jsem šla do politiky, že do ní musí jít elity národa a osobnosti, protože dnes nemnoho lidí v politice patří k elitám. Je to minimum. Když se zeptáte lidí náležejících k elitám, proč nejdou do politiky, oni tam nechtějí, jelikož politika je taková, jaká je. Svým způsobem je tento přístup sobectvím. Když je někdo tak starý jako já, v Německu byl dávno nuceně v penzi, musel by uvolnit vědecká místa mladým lidem, a proto by mohl mít čas jít do politiky.

MS: *Lidé na Západě berou politiku jako službu, a ne jako cestu k obohacení.*

ES: Přesně tak. To však dnes u nás není. Lidé potřebují získat poslanecký či senátorský mandát pro peníze, které za něj dostávají. Nakonec v parlamentu nejsou aktivní, nechodí tam a není to, co by to mělo být.

MS: *Přístup není důstojných těch, kdo tam byli zvoleni, a proto je to pošlapávání hlasu, který jim byl dán.*

ES: Když nyní soutěží strany, najmenují si na kandidátky nějaké osobnosti, kterými se zaštiťují. To však nejsou vždy osobnosti. Domnívám se, že by strany mohly více oslovit osobnosti a odborníky. Problém je, že elity, osobnosti, já jim říkám odborníci, se do politiky nehrnou. Chtějí být osloveni, chtějí být lákáni, přitaženi, protože z vlastní skromnosti a ostychu se nechtějí sami prosazovat.

MS: *Ano, nebo jejich přístup můžeme interpretovat tak, že mají lepší využití času. Této zemi není tak zle, aby se museli angažovat v politice. Rok 1989 byl světodějný. Hroutil se jeden systém a lidé, po*

nichž voláte, si řekli: „Je dobré, abych přispěl k budování nového řádu.“ Každý člověk má jistý žebříček hodnot, preferencí a podle toho se rozhoduje.

ES: Beru to jako úkol ...

MS: *Mohli bychom to popsat spojením: „Když můžeš, musíš!“*

ES: Ano, dalo by se to i tak říci.

... Politika ...

MS: *Přirozeně jsme přešli k politice. Ze slov, která jste uvedla, politiku berete jako službu člověku, službu obci.*

ES: Určitě tomu tak je. V době, kdy jsem kandidovala, jsme zažívali rozklad vlády, politiky. Míra korupce neznala mezí. Politici lhali a nedokázali řídit stát důvěryhodně. Jelikož jsem se chtěla dostat do politiky - ostatně nerada prohrávám a nechodím do předem prohraných bitev - bylo mi jasné, že musím kandidovat za sociální demokracii, přičemž mnoho z jejího programu mi bylo blízké. Jsem však nezávislou senátorkou a hlasuji si v Senátu, jak uvážím, že je to správné. Věděla jsem, že tomu tak bude, a proto jsem cíleně kandidovala za sociální demokracii, za kterou jsem měla šanci uspět.

MS: *Říkala jste, že politika byla v krizi. Krize je pojmenování stavu, kterým vlastně společnost prochází neustále. Krize politiky se stalo věčným tématem.*

ES: Víte, někdy je lépe, někdy hůře. Zde se jednalo o totální rozklad.

MS: *Nebylo to způsobeno tím, že lidé od politiky očekávali příliš? Byly zde velké naděje v roce 1989 a pak zklamání. V druhé polovině devadesátých let se začalo užívat spojení, jež někteří novináři začali dávat do úst Václavu Havlovi. Jednalo se o „blbou náladu,“ která v jistém ohledu pokračuje do současnosti. Nemůžeme v tom vidět sebemrskáčství, škarohlídství?*

ES: Jsem přesvědčena, že zde byly objektivní skutečnosti, které lidem vadily. Též jim vadil i stav hmotné nouze. Na druhé straně mnozí lidé nebyli tak nespokojeni hmotně. Lidé, s nimiž jsem ve styku, byli spojeni s vývojem systému, který zde máme. Ale pak to překročilo určitou hranici a politika se začala zvrhávat do mafiánských a jiných kauz.

MS: *Jinými slovy narážíte na propojení politiky a byznysu. Není to také tím, že si někteří z nás řekli: „Dobrá, dosáhli jsme určitého stavu. Na výkon politiky máme profesionální politiky a nechť oni ukážou, co umí.“*

ES: To se však nestalo. Tito politici ukázali, že nejsou dostatečně čestnými lidmi. Lidé i u nás dají na to, jestli někdo nelže, jestli je čestný, jestli nekrade. Toto jsou zásadní skutečnosti, které vyjádřeny v Desateru. My jsme křesťanská společnost, uznáváme více méně Desatero. Jestliže zásady porušuje každý politik, lidé toho začnou mít dost. Tento stav nastal.

MS: *Přišla rozladěnost, naštvaní, ale též uzavření se do sebe. Když lidé vnímají politiku negativně, vede to ke stejnému stavu, v němž jsme byli před rokem 1989. Místo, aby vzniklo propojení, využití energie, nastává opak.*

ES: Takový stav příliš nevede k nadšení něco budovat, něco vytvářet. Na vědu to vliv nemá. A v celé řadě jiných povolání její vliv můžeme nalézt.

MS: *Ve výkonu hospodářství se tento fenomén projeví. Lidé se tážou, zdali mají existovat v takové společnosti.*

ES: Mladí lidé jsou na to citliví a chytlaví, protože když začnou v této společnosti dospívat, hodně si z ní berou. To však my vůbec nechceme. Usilujeme, aby nová generace uznávala dobré morální principy. Když kolem sebe vidí něco jiného, těžko jim budete vysvětlovat, že se mají chovat jinak. Nejvíce se učíte z toho, co vidíte okolo. Vím to od svých dětí. Můžete jim říkat páté přes deváté, ale když uvidí něco jiného, nebudou to akceptovat. Příklady - to je to, co děti vychovává.

MS: *Podíváme-li se kolem sebe, může říci, že Češi mají osobnosti, ale je otázkou, zdali se s nimi dostatečně identifikují. Aby se mohli identifikovat, takový člověk musí vstoupit do veřejného prostoru.*

ES: Souhlasím.

MS: *Například profesoru Rudolfovi Zahradníkovi se situace jeví jako nedobrá, zahánějící. Na druhou stranu je též jedním z těch, kteří společnost utvářejí. Reprezentuje akademickou instituci, byť jako čestný předseda.*

ES: Právě v devadesátých letech byla zde celá řada osobností, které se předtím nemohly veřejně uplatnit. Celá řada osobností z vědy, kultury se v Senátu či Poslanecké sněmovně skutečně velice silně zviditelnila a měla vliv na společnost. Nyní to najednou není, jelikož tito lidé jsou staří a neovlivňují tolik současné dění. Noví politici již nejsou tak výraznými osobnostmi. Řekla bych, že je to jistá deziluze, která nastala, jako byla za komunismu, že nikdo do politiky nechtěl, protože ...

MS: *... politika je špinavé řemeslo.*

ES: Po listopadu zde bylo nadšení. Celá řada lidí byla ochotna či se chtěla přímo angažovat. Nyní to tak však není, a to mne velmi mrzí.

MS: *Budování demokracie a s ní spojené politiky je během na dlouhou dobu. Líbí se mi přirovnání, s nímž přišel Jacques Rupnik, že tento společenský řád je čímsi jako loďka, která se potápí, úkolem osazenstva loďky je vylévat vodu, aby se nepotopila.*

ES: Smutný názor, že?

MS: *Lze říci, že když lidé nebudou pracovat, společnost založená na demokratických principech zanikne. Platí to jak pro menší, tak větší celky.*

... Instituce demokracie ...

MS: *Jelikož jste v Senátu, je vhodné se zeptat, jak vnímáte toto zákonodárné těleso? Vzniklo teprve v roce 1996, tedy 3 roky po vytvoření České republiky. Jeho cílem bylo fungovat jako „čistič zákonů“. Není ale dnes pouhou překážkou vládnutí?*

ES: Rozumím celé řadě občanů, kteří si myslí, že Senát je zbytečnou institucí. Je to proto, že nevědí, co Senát dělá. Řekla bych, že Senát je obrovskou pojistkou pro celou řadu zákonů, které jsou předkládány dolní komorou parlamentu. V zákonech je zaprvé celá řada chyb. Zadruhé jsou do nich

záměrně vkládány pasáže od zájmových skupin, které stojí opodál. Týká se to tzv. přílepků. Ty se v Senátu obvykle odhalí, jelikož v něm jsou legislativnímu procesu přítomni právníci. Díky nim máme kvalifikovaný právní názor. Většinou se přijde na přílepek či zákon umožňující někomu, nějaké skupině získat lepší pozice, a proto to není ve prospěch společnosti. V Senátu se často podávají pozměňovací návrhy, které zákony upřesní. A celá řada těchto návrhů je akceptována. Navíc Senát může navrhnout své vlastní zákony, které jsou potřebné. Jsem přesvědčena, že role Senátu je důležitá, zvláště u nás, kdy situace je křehká, a proto má Senát velkou úlohu. Rozhodně si to nemyslím proto, že v něm působím. Kandidovala jsem do něj, protože si myslím, že svou úlohu má. Také tam dochází více k dialogu. Líbí se mi, že obvykle tam nikdo nikoho nenapadá. Každý tam může pronést svůj názor a druzí jej mohou přijmout či ne a svobodně hlasovat. Toto považuji za velice dobré. Do Senátu chodí ministři, předseda vlády a vysvětlují jednotlivé úkony, někteří mají velkou míru empatie a jsou ochotni ke kompromisu. Například nyní jsem zažila vládu přechodnou (či tzv. vládu v demisi), která je podle mého názoru velmi vstřícná. Líbilo by se mi, kdyby nová vláda pokračovala v nastoupeném trendu. Tam velmi často s předsedou vlády ve věci zákonů, které jsme tam projednávali, došlo ke kompromisu. Možná to bylo ovlivněno tím, že bylo potřeba je schválit. Nyní v situaci, kdy je rozpuštěna Poslanecká sněmovna, Senát může mnohé udělat. Takto by to mohlo vypadat pořád. Senát by měl v něčem ustoupit, též by měl ustoupit předseda vlády či jiný předkladatel zákonů, aby to bylo ve prospěch věcí. Takováto spolupráce funguje z mého pohledu dobře.

MS: *Ano, ale je otázka podoby kompromisu. Když má člověk jistá východiska, na nichž staví, přílišné kompromisy mohou vést k destrukci.*

ES: Nemluvím o přílišném kompromisu.

MS: *Na druhou stranu je vhodné říci jednu pravdu: „Pouze hlupák nemění své postoje.“ Měli bychom uznat: „Dobrá, jedna strana má pravdu, ...“*

ES: ... nebo ze dvou možností je vhodná tato. Situace není vždy ideální. Člověk si musí vybrat mezi dvěma variantami. To je též úlohou Senátu. Děláme celou řadu jiných věcí. Například to jsou různá veřejná slyšení a konference, kde se právě tříbí názory formou dialogu.

MS: *Například o mozku, který jste spolupořádala.*

ES: Sama jsem udělala tři takové konference. Prakticky jsou v Senátu každý týden. Též bych řekla, že je velice pozitivní, když na senátní výbory mohou přijít občané se svými problémy, jestliže podají stížnost nebo petici. Řešíme tam otázku petic často, obvykle se zdá, že supluje úlohu soudu. Setkáváme se s důležitými otázkami i trestními, které nelze z nějakého důvodu rozřešit jinde. Práce v Senátu je rozsáhlá a z mého pohledu je záslužná.

MS: *Myslíte si, že Senát v dobrém vyvažuje sílu Poslanecké sněmovny?*

ES: Senátu bych dala ještě další pravomoci. Ne proto, že jsem jeho součástí, ale myslím si, že by některé pravomoci mohly být větší.

MS: *Lidé mohou říci, že senátor je napojen přímo na voliče.*

ES: Můj asistent vám může potvrdit, že jakákoliv činnost v Senátu je doprovázena reakcemi lidí. Tážou se, proč senátoři hlasují tak či onak, nebo nám děkují.

MS: *Zkrátka Senát není anonymní institucí.*

ES: Je to dobře, jelikož s lidmi vedeme dialog. Uvedu konkrétní příklad. V Praze na Spořilově máte problémy s dopravou. V tomto směru vedu s voliči neustálý diskurs o konkrétních opatřeních. Využívají mé funkce, pořádáme veřejná slyšení, jednáme se zastupiteli o změnách, společně oslovujeme Ministerstvo dopravy ... Lidé i přes Senát mohou docílit změny.

MS: *Na druhou stranu se sluší říci, že zákonnou normu může Senát navrhnout jako celek, což může v Poslanecké sněmovně i jeden poslanec.*

... Program a politika ...

MS: *Je vhodné se zeptat, jak vnímáte význam programu v politice. Člověk může mít pocit, že mají podobu pouze pouhých bezobsažných slov. Nevyprázdnila se náhodou naše politika? Místo toho, aby politici naplňovali program, za který tam byli zvoleni, řeší tam své osobní záležitosti, které s mandátem příliš nesouvisí. Ne všichni tak ale jednají.*

ES: Souvisí to s tím, o čem jsme si zde povídali, tedy o otázce elit a osobností v politice. Program v politice je málokdy vytvářen osobnostmi a podle toho program vypadá. Někdy zírám, jak jsou programy psané. Pokud bych usilovala vyhrát volby, měla bych pro voliče napsat jasnější a cílenější program. Myslím si, že volební program sociální demokracie, kterou jsem nyní podporovala, mohl být udělán lépe. Pak není divu, že voličských hlasů dostala sociální demokracie tak málo. Programy jsou spíchnuté narychlo, nekonkrétní, tak aby se strana zavděčila všem.

MS: *Není to náhodou způsobeno tím, že lidé, kteří reprezentují strany, již nemají co říci?*

ES: Máme takzvanou stínovou vládu a tito stínoví ministři by měli tvořit program. Bohužel se vždy nedaří vytvořit program, který je možné pak naplnit.

MS: *Jinými slovy, aby program nebyl snůškou nereálných slibů.*

ES: To je jedna věc. Druhou věcí je, že plnění programu v situaci, jaká zde již několik let je, je obtížné. Máte koalici tří stran. Každá žádá něco trochu jiného, je těžké se dohodnout. Bohužel národ se nedokáže zaktivizovat tak, aby jednotlivé strany měly silnější mandát.

MS: *Jinými slovy: Protože jste byla zvolena za sociální demokracii, byla byste ráda, kdyby sociální demokracie měla silné osobnosti, aby byla schopna prostřednictvím voleb získat větší sílu a tím i možnost proměnit vítězství ve volbách v konkrétní politiku.*

... Odborníci v politice ...

ES: Určitě. Všechny strany postupují tímto způsobem. Všechny strany, které získaly spoustu hlasů ve volbách, jmenují za odměnu své lídry do budoucí vlády. V tom vidím hlavní problém. Místo toho, aby si vítězné strany „nechaly“ stranické posty a byly schopny tam jmenovat ministry, kteří jsou odborníky a budou skutečně pracovat ve prospěch země. To se většinou nestane. Odborníci se objeví v přechodných vládách, ale ty nemohou nic dělat.

MS: *Sluší se říci, že Češi mají vlídný vztah k úřednickým vládám.*

ES: Nejsou tak špatné.

MS: *Vzpomeňme si na Tošovského vládu v roce 1998. Poté jsme v roce 2009 - 2010 měli Fischerovu vládu. Nyní máme Rusnokovu vládu.*

ES: Tyto úřednické vlády nemohou obvykle nic zásadního udělat, a proto také nemohou příliš zkazit.

MS: *Mají podobu udržovací. Jak uvažujete o politikovi? Je povoláním, ale nemusí souviset s jeho profesí?*

ES: S tím souhlasím.

MS: *Měl by naslouchat odborníkům.*

ES: Je to dáno tím, jak fungují jiné systémy, jako je to v Anglii, v Německu. Ministr tam má za sebou svůj úřad, který je stabilní, neměnný. Ne každý ministr tam hned všechny úředníky vymění. Má tam skutečné odborníky. Když nastoupí, dostane plán ministerstva převázaný mašličkou, a tak tam vlastně může nastoupit kdokoli. U nás tomu tak není. U nás ministr silně ovlivňuje obsazení svého úřadu. Přijde tam, všechny vymění, vše udělá znova. Je tam v nejlepším případě 2 roky. Toto však vždy drhne.

MS: *Z vašich slov vidím volání po programu, který by byl během volebního období naplňován.*

ES: To však nemusí fungovat. Je zřejmé, že jsou ministři, kteří na ministerstva nepatří, nemají s resortem nic společného. Dostanou to jako svůj post. Proti tomu jsem však silně zaměřena. Myslím si, že je to otázka předsedy vlády. Ten musí být natolik silný, aby tam mohl jmenovat osobnosti, které jej třeba přímo nepodporovaly, které nejsou jeho kolegy ze strany. Domnívám se, že je dobré tam prosadit osobnosti. Ovšem v případě koaliční vlády je všechno jinak, tam jde o získání maximálního zastoupení ve vládě jednotlivými koaličními partnery.

MS: *Člověk se může setkat s postojem: „Vláda by měla mít tým expertů, kteří připraví politiku, jež bude respektována opozicí. Čím to, že se tak u nás neděje?“ Così na tomto poli dělala Topolánková a Nečasova vláda. Měli např. Národní ekonomickou radu vlády, která by měla zasahovat i oblast vědy.*

ES: Spatřuji v tom suplování nefungujících ministerstev. Když jsem měla možnost hovořit s premiérem Rusnokem, říkal mi: „Já nechci být ve všech radách, jelikož tomu nerozumím.“ Stejně to deleguje na někoho jiného. Kdyby zde byla silná ministerstva, jinak rozdělená, než tomu je nyní, tak bychom žádné rady, které vidíme, nepotřebovali. Každý ministr si může udělat svou radu, když ji potřebuje. Například nedobrá situace je na ministerstvu školství. Nemohou tam být zastoupeny základní školy, odborné školy, sport, vysoké školy a věda. Nikde to na Západě není. Všude je ministerstvo pro vědu nebo pro vědu a vysoké školy. My zde nemáme ministra, který by byl schopen se zabývat obojím. Není to v silách jedné osoby.

MS: *Takový Petr Fiala byl odborníkem.*

ES: On byl dobrým ministrem, odborníkem na vysoké školy. Byl tam též dost krátce.

MS: *Vyšel z akademické sféry.*

ES: Byl nestraníkem a snažil se zhodit tohoto úřadu odpovídajícím způsobem, i když ten široký záběr nemohl pojmout. Přišli jsme o mnoho peněz z Evropské unie kvůli nefunkčnosti ministerstev.

MS: *Politická strana by si mohla vychovávat své experty, kteří budou moci zastávat funkce ministrů, aby se nestávalo, že kozel se stane zahradníkem.*

ES: Problém je, že vrcholné posty jsou politické. Všichni náměstci jsou z politické strany, která zvítězila ve volbách. Když se ministrem stane člověk z ODS, vymění tam náměstkyni, dá prostor svým kamarádům.

MS: *Díky tomu vzniká diskontinuita.*

ES: Toto však nemůže fungovat. Jisté posty musí být stabilní. Pokud lidé nespáchají nějaký přečin, mohou v úřadu setrvávat dál i po nástupu nového ministra. Je škoda, že nemáme funkční zákon o státní službě.

MS: *Přijali jsme jej kvůli našemu vstupu do Evropské unie, ale nebyl uveden do praxe.*

ES: Lidé na ministerstvech nemusí mít žádnou kvalifikaci. To je skutečnost, která by měla být povinná. Lidé, kteří zastávají pozici náměstka pro určitou oblast, musí prokázat, že jsou v ní odborníky.

MS: *Zkrátka, aby se věci v této oblasti posunuly dále, je nutné mít v určitých oblastech konsensus. S tím souvisí i nutnost vize. Lidé ve vůdčím postavení by ji měli být schopni celému národu vysvětlit.*

ES: Zároveň je nutné odpolitizovat státní správu.

... Vládnutí v Čechách? ...

MS: *Když hovoříme o problému vládnutí, neměli bychom opomenout otázku, zdali si umíme vládnout. Když pozorujeme procesy po roce 1989, můžeme v nich vidět „čehý a hot.“*

ES: V jistém ohledu se snažíme. Byla sice udělána celá řada chyb, které se těžko dají vzít zpět. Například to byla privatizace. S tím se však nedá nic dělat ... V roce 2013 to byla amnestie prezidenta republiky Václava Klause. Restituce jsou příliš široké. Takové chyby se zde dějí. Je s podivem, že se takové věci mohly stát, ale znova by se neměly opakovat.

MS: *Poté to подрývá důvěru v samotný systém.*

ES: Mění to aktéry ... Nevidím to jako dobré. Zmínila bych ještě volbu prezidenta. Když si vezmete, kdo kandidoval na prezidenta České republiky, je s podivem, že jsme nebyli schopni nechat kandidovat skutečně někoho z elit. Nikdo z nestraníků do toho nešel. Proč se odmítl účastnit? Přece morální, čestný člověk nebude sbírat na ulici 50 tisíc podpisů, aby šel do voleb, a nebude s tím objíždět naši vlast.

MS: *K politice toto však patří.*

ES: Bohužel, prezident by měl mít nejvyšší morální kredit. V tomto ohledu bych dala pravomoc Senátu, aby člověk nemusel sbírat 50 tisíc podpisů, ale aby to byli lidé, které bude nominovat Senát na základě jejich zájmu, na základě voličského návrhu. Nakonec by mohl z těchto uchazečů vybrat

několik kandidátů, ze kterých by teprve voliči zvolili presidenta v referendu. Takto to jako volič z daných kandidátů jako svobodnou volbu nevnímám.

... Kapitalismus ...

MS: *Dobrá, nyní bych přešel k budování kapitalismu. Jak jste se dívala na přerod z centrálně plánované ekonomiky na tržní ekonomiku? Můžeme s jistou nadsázkou říci: „Trh zde byl, byť v potlačené podobě.“ Lze tvrdit, že trh je pro člověka čímsi přirozeným?*

ES: Z mého hlediska proces přechodu šel velice dobře. Bylo to na hraně padesáti let ve srovnání s Ruskem. Pořád jsme zde měli pamětníky toho, jak fungovala první republika. To pro nás bylo veliké štěstí. Byli zde lidé, kteří na změnu byli připraveni, a to jak ze staré i nové generace, nebo zde byl trend spojený JZD Slušovice. Lidé si na to pomalu zvykali. Vždy u nás bylo melouchaření. Podnikatelský duch zde nebyl plně mrtvý.

MS: *Jinými slovy Češi jsou podnikavým národem.*

ES: Zadruhé zde byli pamětníci.

MS: *Jste přesvědčena, že odkaz, který byl přesušen padesátiletou totalitou, zde žil?*

ES: Ano, navštívila jsem mnoho továren, např. sklárny, které původní majitelé obnovovali. To však bylo plně na bázi rodinného dědictví a podařilo se to. Bohužel pak přišli noví „podnikatelé,“ kteří udělali své. Na počátku podnikání jsou potřeba peníze. Většinou se k tomu dostali různí funkcionáři z minulého režimu, kteří měli peníze. Právě oni skupovali různé podniky. Tím došlo k nabourání obnovy tržního hospodářství. Svoji roli sehrály restituce, i když byly pomalé.

MS: *Některé se táhnou do dnešních dnů. Jedná se například o církevní restituce.*

ES: Zkrátka další podnikatelské aktivity se tím pádem měly možnost rychleji obnovit, a jak je vidno došlo k jejich obnovení. Odstátnění a obnovení tržního řádu se až na jednotlivé chyby povedlo.

... Obtíže cesty ...

MS: *Ano, byla zde malá a velká privatizace. Ke kupónové můžeme mít výhrady. Problém je, že vznikly problémy s rozkrádáním majetku.*

ES: S tím souhlasím.

MS: *Někdo může na druhou stranu namítnout: „Vždyť se privatizovalo takové množství majetku.“ Jinými slovy k nějakým excesům vždy dojde.*

ES: Privatizace mohla být provedena lepším způsobem.

MS: *Co tím přesně myslíte? Pomaleji? Důkladněji ze strany státu?*

ES: Například s kupónovou privatizací to nebylo ono. Mnoho se rozkradlo v různých fondech, lidé podlehli mámení, a nakonec nic nezískali.

MS: Byla pokusem. Nesmíme zapomínat, že jistá opatření musela být dělána rychle. Když jsme zmínili krádež, pokud by se postupovalo pomaleji, mohli by majetek rozkrást jiní. Mohli bychom říci, že jde o výběr mezi špatnými možnostmi.

ES: Myslím si, že východiska byla dobrá, ale nebyly postiženy skutečné krádeže. Bohužel ty byly propojeny do politických sfér. Chyba je v tom, že se nepodařily jisté skutečnosti rozkrýt. Vždy se děly zločiny a dělaly chyby. Bylo třeba je nalézt a napravit. K tomu však nedošlo.

MS: Zločin nebyl pojmenován jako zločin. Domníváte se, že problém byl též v tom, že představitelé nového režimu, členové politické elity dali spíše signál: „Bohužel, při zásadní transformaci, se toto stává“?

ES: Ano, jejich postoj byl laxní. Hlavně tyto přečiny z dob privatizace nechce nikdo postihovat. Dobrým důkazem byla prezidentská amnestie. To lidé neodpustí a budou si pamatovat desítky let, že zločin prorůstal do politiky.

MS: Ano, ale soudíte, že jsme měli více usilovat, aby české podniky ...

ES: ... zůstaly v českých rukou?

MS: Za pomoci zahraničního kapitálu.

ES: Myslím si, že je velká škoda, že některé podniky zanikly. Určité podniky se daly udržet. Nyní myslím na oděvní průmysl, porcelánky, sklárny. Něco se však udrželo, ovšem ne vše. Mohlo se udržet více. Otázkou je, jaký by to mělo dopad na zaměstnanost atd. Jako obtížné vidím, aby se stát například angažoval ve věci útlumu těžby dolů.

MS: Musíme říci, že během transformace měla naše ekonomika velmi komfortní nezaměstnanost v porovnání s okolními postkomunistickými zeměmi.

ES: Ano, ale jsou zde jisté neduhy, které si naše republika nemusela dovolit. Jedná se o otázku ekologie. Jsou oblasti, které jsou hodně znečištěné, jelikož se továrny prodaly novým vlastníkům a jednotlivé limity znečištění se nedodržují. Vnímám to jako problém zločinu, protože někdo na tom vydělává a má zájem, aby například otázka znečištění životního prostředí se nepostihovala a neřešila. Tyto záležitosti by se měly stíhat.

MS: Vidíme, jak lidé u nás rozhodují, a někdy sami proti sobě.

... Hodnoty ...

MS: Otočte list. Jaké hodnoty podle vás podporují kapitalistický a demokratický řád? Svoboda je pro mnohé z nás největší hodnotou, kterou člověk může dostat.

ES: Svoboda je čímsi, co je dle mého názoru zásadní. Nemůžeme ji chápat jen jako svobodu říkat, co chceme, mít možnost členství v jakékoliv straně, jezdit do zahraničí apod. Jsme svobodní tehdy, když máte stejné příležitosti například ke vzdělání, k zaměstnání, když se můžeme spolehnout na nezávislé soudy atd. Řekla bych, že to u nás úplně naplněno není. Nebyla bych v tomto ohledu takovou optimistkou. Máme sice základní svobody, lidská práva, chybí nám však více právní jistoty. Například celá řada občanů se nedomůže svých práv u soudů. To jsou pro mne znaky nesvobody. Svobodu stavím na principu, že když člověk člověku něco udělá, viník bude postižen. To však za komunismu

v zásadě nebylo. Další problém jsou stejné příležitosti. Ty u nás všichni nemají pouze ze zákona. Nejsem sice orientovaná na ženskou problematiku, ale v tomto ohledu jsme na tom velmi špatně, když se to srovná s ostatními zeměmi v Evropě. Ženy zde nemají svobodnou možnost se rozhodovat, jestli budou, či nebudou s dětmi doma. To je dáno nedostatečným systémem státních školek a jeslí. Podívejme se na Německo. Tam vyšel zákon, že nyní mají od jednoho roku věku dítěte všichni rodiče nárok na jesle, školku. Já v Senátu o toto velmi bojuji, ale nemohu to prosadit. Vystoupí u nás mnoho mužů a říkají, jak je hrozné dívat se ráno na plačící děti, které rodiče vedou do školky. Do jeslí a školek ale přeci děti nikdo dávat nemusí. V tom je svoboda. Jde o to, aby pouze všechny ženy, které o to žádají, tu možnost mělo. Není však možné odpůrcům vysvětlit, že v tom je svoboda i demokratický přístup. Další rovnost se týká přístupu ke vzdělání. Je nutné, abychom zde měli vzdělání pro všechny děti, aby se pomohlo přistěhovalcům, Romům, ...

MS: ... aby byli integrováni.

ES: To se však musí udělat způsobem, aby to sami chtěli, aby o to byl u nich zájem ve prospěch všech. Z tohoto pohledu je svoboda a demokracie křehká. Mohu říci, že stejná práva považuji za největší přínos demokracie. Pro svobodu člověka je nutná právní jistota a stejné možnosti uplatnění v životě.

MS: Neměli bychom též opomenout spravedlnost pro legitimování systému.

ES: Ta je též těžko uchopitelná, jelikož každý ji může vidět jinak. Vidím tolik kauz, kdy soudy nejsou schopny rozhodnout, i když výsledek je zřejmý. Přesto nerozhodnou ve prospěch postižených.

MS: Můžeme též říci, že právě v tomto se odráží problém přirozeně právního vnímání a pozitivního vnímání. Lidé vnímají jako právo pouze to, co je psané.

ES: To však je někdy daleko od spravedlnosti.

MS: Některé kauzy, které můžeme sledovat, to jasně ukazují. Lidé pak nemají víru v právní stát a myslí si, že jsou poškozováni na svých právech a svobodách.

... Člověk ...

MS: Nyní bych navrhol zaměřit se na otázku člověka. Je tím, kdo utváří společenský a hospodářský řád. Mění se podle vás člověk během času, když se díváte na lidi před rokem 1989 a po roce 1989? Zaznamenáváte tam silné posuny?

ES: Máte na mysli jejich myšlení, ...

MS: ... i jednání, chování. Jedná se mi zkrátka o mentální změnu. Dříve člověk budoval socialismus, a nyní po roce 1989 demokracii a kapitalismu.

ES: Lidé mají rozdílné názory na to, jak chtějí žít. Dnes mají lidé poměrně velkou svobodu si sami život nalinkovat. Dříve to bylo jednoznačné, jednoduché. Dnes lidé mají hodně možností a někdy se trochu ztrácejí v tom, že nevědí, jakým směrem by život chtěli zaměřit. Je v tom vidět určitá nejistota.

MS: Člověk má svobodu konat.

ES: Ano, a společnost žije někdy hodně rychle, aniž by se lidé měli čas zamyslet nad tím, co by v životě chtěli dokázat. To je problém, protože dnes, kdo není na internetu a nesnaží se věci sledovat, může

být ztracen. Víím, vede to k zahlcení informacemi. Málo se nyní pěstují mezilidské vztahy. Ty trpí. Týká se to též rodinných vztahů. Na nic není čas.

MS: *Polovina manželství se rozpadá.*

ES: Přirozeně to má dopad na manželství, která se rozpadají. Život se tedy stal diametrálně jiný ve 20. a 21. století. Navíc dnes se lidé mohou více měnit v závislosti na průběhu svého běžného života.

MS: *Také záleží na tom, jak člověk o změnu usiluje. Téma člověka jsem zmínil z toho důvodu, jelikož představitelé transformace razili heslo: „Měníme systém, ne člověka.“ To znamená, že bychom měli raději nastavit parametry herní plochy, na kterém se odehrává sociální a hospodářský život, než (16:46) abychom jedince vychovávali, co má či nemá dělat. Člověk se sám přizpůsobí.*

ES: Nejvíce se člověk vychovává tím, co vidí kolem sebe, ...

MS: *... a proto se nesmíme divit, kam jsme došli.*

... Věda a výzkum ...

MS: *Navrhoval bych, abychom otevřeli otázku vědy, které jste zasvětila svůj život. Čím pro vás byla charakteristická věda před rokem 1989?*

ES: Pro mě byla věda vždy stejná, jako je nyní. Věda je o poznání. Usilujete něco nalézt. Vědci jsou ale různého typu. Jedni jsou pouhými pracovníky bez velké fantazie, druzí tvůrčími bytostmi. To znamená, že mají vlastní myšlenky, své vlastní cíle. Máte nějakou myšlenku, chcete ji ověřit a tato činnost vás velmi baví, to je věda. Motivujete celý tým, aby se ukázalo, že vaše myšlenka byla správná. Mnohokrát po cestě měníte svůj názor a nakonec je z toho nějaký výsledek. Ten se někomu sdělí, ostatním se líbí, nebo nelíbí, a to je předmětem vědy. V nejlepším případě se váš výsledek uplatní v praxi, v mém případě například v medicíně. To však bylo vždy stejné. Nic se na tom v podstatě nezměnilo.

MS: *Žádné zásadní změny z minulého na současný režim?*

ES: Ano, pokud se to týká mé oblasti přírodních věd, kterým jsem se věnovala já. Nikdy jsem se nezabývala společenskými vědami. Ty mají jiný předmět zkoumání a mohou být někdy poplatné politické situaci. Přírodní vědy se řídí přírodními zákony.

MS: *Ano, jablko padá k zemi a díky tomu spadlo i na Newtonovu hlavu.*

ES: Byly zde určité excesy. Někdy se i v přírodních vědách manipulovalo, např. v genetice. V této oblasti vědy jsem nikdy nebyla. Vědec, který se skutečně zabývá přírodními, čili exaktními vědami, ten se chová v každém politickém systému podobně. Jinými slovy ideologie by do této oblasti neměla zasahovat.

MS: *Pokud se podíváte na výstup, soudíte, že naši vědci byli na stejné úrovni, ale museli si vystačit se s malým rozpočtem?*

ES: Pouze někteří, v neurovědách bylo hrdinským činem dělat vědu v komunistickém systému, protože jsme si všechny přístroje museli vyrobit sami, dovoz ze Západu byl velmi omezen. Na druhou stranu jsme v ústavech Akademie věd (ČSAV) měli vynikající dílny. V těch pracovali i ti, kteří přístroje vyvíjeli, těch jsme měli většinu, nebo občas je zkopírovali podle jiných. Koupil se jeden přístroj z USA nebo z Japonska a ten se třikrát okopíroval. Vzpomínám si, že jsme kupovali jednu kameru z Ruska, jednu z Japonska. Obě byly úplně stejné. Mohli jsme mezi nimi měnit kasety. Tu japonskou tedy okopírovali Rusové. Technika ale nebyla tak pokročilá, jako je dnes, v současné době by to možné nebylo. Pokud bychom dnes měli komunistický systém, vědu bychom prakticky kvůli cenzuře nemohli na světové úrovni dělat. Obrovský rozvoj informačních technologií dnes každodenně věda využívá. Tenkrát se o všechny separáty psalo poštou. Všechny práce si lidé posílali. Někdo ovšem také kontroloval, zdali si o to můžeme vůbec napsat. Vše se psalo na stroji nebo rukou. Tak to bylo do určité míry i na Západě, ale jakmile tam začali užívat počítače, vše se změnilo. V roce 1986 jsem byla v Austrálii a přivezla jsem si první Apple počítač. Kdyby režim pokračoval dál, což naštěstí bylo pouze 3 roky, věda u nás by musela zahynout. Informační technologie a zpracování dat - vše začalo být závislé na technologiích. Bez toho bychom se dnes ve vědě neobešli.

MS: *Motivoval bývalý režim lidi?*

ES: Motivace ve vědě byla, nemohli jsme prakticky nic jiného apolitického dělat. Například nemohli jsme podnikat. Musím říci, že já mám asi podnikatelské geny. Ostatně jsem z podnikatelské rodiny. Velmi mne baví zakládat na základě vědeckých výsledků technologické firmy, vytvořili jsme Inovační biomedicínské centrum a podnikatelský inkubátor. To je aktivita, která mne také baví. Je možné, že bych se tomu věnovala již v mladším věku a možná by mne to odvádělo od čisté vědy, pak bych možná nepublikovala tolik vědeckých prací. V době před r. 1989 nic takového nešlo. Na druhé straně každý americký profesor má dnes svou firmu.

MS: *Lidé snad využívají možností, které jim svět nabízí. Proč se například pozitivně nezapsat do povědomí vědecké i širší obce?*

ES: Jsem zastáncem toho, že věda sama by měla přinášet užitek. I když jsem se většinu života pohybovala v základním výzkumu, vždy si myslím, že když člověk a zvláště lékař dělá pokusy za účelem objasnit lidská onemocnění, myslí na to, jak by se jeho výsledky daly využít v praktické medicíně nebo ve prospěch lidí. Trochu se na toto dnes nebere dostatečný zřetel, říká se: „Máte dělat základní výzkum, dělejte čistou vědu!“

MS: *Poukazujete na skutečnost, že si člověk nemůže „vybrat“?*

ES: Příliš se činnost škatulkuje. Dokonce jsme zrušili celou řadu výzkumných ústavů, které byly prakticky zaměřeny. Neudělali jsme nic nového. Možná je dobře, že je zrušili, ale zde bych se podívala do Rakouska nebo do Německa, kde jsou i ústavy pro aplikovaný výzkum. Okamžitě bych je znovu zavedla, pak by byly inovace, po kterých se volá, snaží. Nelze vše nechat jen na soukromých firmách.

... Akademie věd ...

MS: *Sluší se říci, že v roce 1989 došlo k zásadní proměně Československé akademie věd, následně Akademie věd České republiky. Byla to redukce pracovišť i výzkumníků.*

ES: Zde došlo k jedné zásadní věci. Došlo k vytvoření grantového systému a tím byl nastartován systém účelového financování.

MS: *Přijali jsme systém ze Západu.*

ES: Ano, ale český systém dospěl do fáze, kdy jsou institucionální prostředky příliš nízké a grantová úspěšnost malá. To není dobře, protože s malými institucionálními prostředky ústavy nemohou příliš dělat koncepční věci. Rozhodně se zde ale dělá jiná věda, než zde byla. Ústavy AVČR jako v.v.i. instituce mají poměrně velkou samostatnost, což je velmi pozitivní změna. Věda celkově v dlouhodobém výhledu není dobře řízena, jedním z důvodů je podle mne to, že zde chybí ministerstvo pro vědu, které by konalo v tomto duchu.

MS: *Spíše to není o úřadu, ale o lidech, kteří se tomu budou věnovat. Otázka řízení vědy je alokování prostředků.*

ES: Tak kdyby zde existovalo ministerstvo, řeklo by se a pak prosadilo ve vládě, že například zřídíme i u nás **ústavy**, jako jsou v Německu. Zřídíme ústavy aplikovaného výzkumu a stát je bude částečně financovat. Nebo máme oblasti vědy, které mají velkou perspektivu a jsou v současné době celosvětovou prioritou, ty budeme financovat více než jiné projekty. Instituce typu ministerstva může dělat větší změny. Ty se ze zdola neudělají.

MS: *Nemůžeme očekávat změny, od Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, které má velkou agendu.*

ES: Těžko, vědu ani ve svém názvu nemá. I když se pak pověří jednotliví náměstci, tak ti nemají žádnou pravomoc něco ve vládě prosadit a nemohou se tomu patřičně věnovat.

MS: *Tedy vnímáte **pozitivně**, že naše republika má Akademii věd?*

ES: Ano, je to dobře, musíme mít čistě vědecké instituce, i když si dovedu představit, že by jich mohl být menší počet. Když se podíváme do Německa, tam funkci zastávají Max-Planck instituty. My však máme Akademii věd, která je ve srovnání s nimi podfinancována. Můžeme ji mírným způsobem transformovat, ale pořád budeme potřebovat dobře financované instituce provádějící špičkový základní výzkum např. v přírodních vědách.

MS: *Ve Spojených státech je věda spojena s univerzitami.*

ES: Spojené státy mají jiný systém, tam je ale dlouhá tradice univerzit s vysokým výzkumným zaměřením. I tam však jsou čistě vědecké ústavy, např. NIH. Celá řada vědců i na univerzitách prakticky neučí a opravdu se věnuje čisté vědě. To bychom naše univerzity musely plně transformovat. Zřídit například vědecké ústavy v rámci univerzit. Ve skutečnosti by to nebylo nic jiného než ústavy AV. Například Ústav experimentální medicíny by byl součástí Univerzity Karlovy a fungoval by jako „veřejná výzkumná instituce“.

MS: *Například instituce, v níž pracoval Antonín Holý.*

ES: Akademie věd by se sice mohla transformovat dál, i když se již hodně transformovala. V existenci akademie problém nevidím. Je problém, že neexistují jiné věci, nebo že se financuje mnoho projektů, které nejsou k ničemu.

MS: *Jinými slovy je zde neefektivita.*

ES: Jsme malým písečkem. Dáváme často peníze někomu, kdo je náš kamarád. I ve vědě existuje nefér jednání.

MS: *Není tam transparency?*

ES: Často ne, hodnocení institucí, přidělování velkých projektů by mělo být daleko objektivnější.

MS: *Téma Akademie věd jsem otevřel z toho důvodu, že v roce 2009 přišla Rada vlády pro vědu, výzkum a inovace s plánem, že by Akademie věd byla rozpuštěna do univerzit.*

ES: Spíše to byla představa univerzit. Nebyla to představa Rady vlády. Z mého pohledu by takové uspořádání bylo hrozné. Přirovnala bych to k vylití vaničky s dítětem. Nejlepší výsledky z vědy jsou na Akademii věd. Vždy je špatné rušit něco, co funguje, i když ne úplně perfektně, pokud nemáte založené jiné instituce a nevznikne něco lepšího. My musíme mít teoretické ústavy. Změny musí nastat pomalu a určitě ne zrušením těch institucí, které mají dobré výsledky a tradici. Například společenské vědy by částečně mohly patřit pod univerzity.

MS: *Ano, známá adresa Jilská 1, Praha 1 Staré Město. Shodou okolností pracovníci, kteří v této oblasti bádají, jsou zaměstnanci univerzit.*

ES: Nějaké možnosti vývoje by zde byly. Když se například budují infrastruktury jako je BIOCEV., těžko mohou být pod univerzitami. Soudím, že řízení ústavů formou ředitele a rady instituce, kde jsou hlavní vědečtí pracovníci, je správné. Je otázkou, zdali by nemohly existovat ještě jiné ústavy nebo přetransformované staré instituce v cosi lepšího. Problém je, že máme pouze ty vědce, které máme. Jsou však naším hlavním pokladem. Tito čeští vědci jsou známí, víme o oborech, ve kterých pracují a dosahují mezinárodně uznávaných výsledků. Těm musíme zajistit patřičné podmínky.

MS: *Když člověk jde za lepším, má možnost. Když má výsledky, není problém sbalit kufry.*

ES: To ne. Problém zde není. Lidé odcházejí a vracejí se zkušenostmi. Málokdo, kdo je úspěšný a má výsledky, neuvažuje, že by šel někam do zahraničí. Migrace vědců je celosvětová záležitost, ale domov je domov. Pokud by se však finanční podmínky české vědy nezlepšily, mohlo by se stát, že by čeští vědci dali přednost práci v zahraničí. Zvláště pro mladé vědce dnes není velký problém najít umístění ve špičkové zahraniční instituci.

MS: *Zkrátka mladí lidé mají loajalitu.*

... Věda a peníze ...

MS: *Co finance a věda? Náš výzkum je podfinancován?*

ES: To je samozřejmě pravda. Je nutné postupně přidávat.

MS: *Stát dává asi 7 desetin procenta národního výstup a zbytek ostatní instituce, podniky.*

ES: Závisí to na soukromých financích. Ty však dávají málo, ale nelze se jim divit. Kam by je soukromníci měli dávat? Proto jsou zde nutné instituce aplikovaného výzkumu, které budou dobře vybaveny. Podnikatel přijde a bude pouze investovat do práce. Ne snad, že bude stavět laboratoře,

domy aj. Je nutné, aby stát do toho investoval a vystavěl, co je třeba, a poskytoval zájemcům, kteří tam přijdou, možnosti výzkumu, jak dlouho budou chtít. Taková situace je např. ve Frauenhoferových institutech v Německu.

MS: *Je zde podle vás ochota ze strany vlády a Akademie věd?*

ES: Čekám, co udělá příští vláda. Mnohokrát jsme se na toto téma bavili, ostatně v sociálně demokratické straně je i minitým zabývající se strategií vědy, diskutovali jsme s rektory a s vedením AVČR, naše názory jsou často blízké. Co se týče současně vznikající vlády, jsem v tomto ohledu docela skeptická, jak rychle to půjde a jak se na toto téma soustředí.

MS: *Máme snad prostředky z Evropské unie, díky nimž se staví jednotlivá centra?*

ES: Vědci u nás mají na práci jako všichni pouze 24 hodin denně. Od nich vyžadujeme, aby dělali špičkovou vědu, ale zároveň musí žádat o granty. To však jim zabere spoustu času. V případě, že se jedná se evropské granty, je to spousta práce, a malá šance získat peníze. To je další velká zátěž, a proto pak vědci nemohou dělat samotnou vědu. Není zde nikdo, a to by mělo dělat ministerstvo, kdo by jim v tom pomohl, kdo by to napsal s výjimkou odborné části za ně. Tento postup mají např. Angličané v Cambridgi. Stejný postup je i u Francouzů v INSERM. Za ně administrativu z velké části vyřídí agentury, které také znají triky pro zajištění úspěšnosti.

MS: *Dá se říci: „Milý český vědče, připrav se na papírování.“*

ES: Když byste si někoho najal, musíte za to zaplatit velké peníze a ani tehdy nevíte, kam se obrátit. Když záměr podáte a grant dostanete, administrativa nekončí, jelikož plnění grantu musí sám vědec pořád vykazovat. Když vám někde chybí pět halířů, dokumenty jsou vám vráceny.

MS: *Inu, formalismus vládne světem.*

ES: Mladí lidé, kteří u nás chtějí dělat vědu, ztratí chuť. To se u nás stalo téměř normou.

... Omyl ...

MS: *Navrhoval bych, abychom se přesunuli do veřejného prostoru a podívali jsme se na zásadní omyl, který transformaci poznamenal. Co podle vás způsobilo zaškobrtnutí v rámci naší společnosti?*

ES: Hlavní omyl vidím především ve špatných nebo slabých vládách.

MS: *Jednoduše zde chybí silné vlády ...*

ES: ... s dobrými ministry.

MS: *Jinými slovy i nekompetence ve státní správě. Co budoucnost České republiky v rámci Evropské unie a globalizovaného světa?*

ES: Máme snahy si stěžovat na Evropskou unii a přemýšlet o tom, že bychom měli vystoupit. Tato slova považuji za velký omyl. Sama se tážu, kam chceme vystoupit, zdali chceme jít do Ruské federace nebo do Asie. Není pochyb o tom, že jsme-li v Evropské unii, je to pro nás přínosem. Je jasné, že musíme hájit některé pozice. Jiná budoucnost není. Jednou je zde Evropská unie. Myslím si, že se

nerozpadne. Určitě by se neměla rozpadat naším přičiněním. EU je obrana proti některým zemím, ale i proti komunismu. S Evropskou unií musíme spolupracovat a držet se v jejím středu.

P.S.:

MS: Jak jste se osobně účastnila obnovy demokracie a kapitalismu?

ES: Celá naše rodina uvítala změnu, ve kterou jsme již skoro nevěřili. Po zkušenostech ze zahraničí to pro nás bylo lehké. Konečně jsem mohla obhájit profesuru, vytvořit větší vědeckou skupinu a spolupracovat široce se zahraničím. To pro naši vědu bylo nezbytné, a tak jsem se zapojila do mezinárodních společností, výborů. Organizovali jsme více konferencí doma, ale i v zahraničí. Stali jsme se po vstupu do EU partnery v mnoha mezinárodních projektech, náš ústav se stal Centrem excellence EU. Jako ředitelka, kterou jsem byla svobodně zvolena, jsem mohla vést ústav demokraticky a s důrazem pouze na vědeckou kvalitu. Také jsem založila Inovační biomedicínské centrum s podnikatelským inkubátorem a několik spin-off firem. Např. náš ústav je majoritním vlastníkem firmy Bioinova, kterou jsem založila a vybudovala. Účastnila jsem se od počátku vybudování nových vědeckých programů, práce na novém postdoktorském programu pro Ph.D. studium, pro titul DSc, nových vědeckých společností a grantových agentur GAČR, IGA MZ, TAČR. Dnes dokážeme hodnotit a ocenit vědeckou práci na mezinárodní úrovni.

MS: Účastnila jste se kupónové privatizace, jakožto velké příležitosti obnovy kapitalismu?

ES: Koupili jsme akcie, které ale neměly žádný větší význam. Kuponová privatizace byla z velké části to, co se moc nepovedlo.

MS: Co jste říkala na rozdělení Československa na dvě samostatné republiky? Nezpůsobilo nakonec rozdělení eliminaci slovenského nacionalismu, což vedlo k lepší spolupráci v rámci Visegrádského společenství a také opětovného setkání obou zemí v Evropské unii?

ES: Mne rozdělení Československa velmi mrzelo, myslím, že jsme mohli udělat více pro udržení společného státu. Byli bychom silnější zemí a navíc oba národy mají k sobě velmi blízko. Existuje více evropských zemí, které jsou národnostně možná více rozdílné, než jsme byli my, a zůstávají v jednom státě. Na druhé straně touha ze slovenské strany po vlastním státě byla příliš veliká. Rozdělení Československa proběhlo klidnou cestou, což ukázalo, že oba naše národy mají smysl nejen pro demokracii, ale dnes i pro přátelství.

Dialog o transformaci s Petrem Robejškem^{5,6}:

MS: Pojdme začít subjektivně. Co pro vás znamenal rok 1989? Jak se zapsal do vaší mysli? Jaké naděje jste do něj vkládal a případně, jak se naděje naplnily?

PR: Pro mne nebyl rok 1989 překvapením, nýbrž potvrzením mých úvah a prognóz, které jsem písemně zformuloval několik let před tím. Sice, že nadchází zánik komunistické nadvlády nad střední

5 Petr Robejšek *1948, český ekonom, politolog žijící v Německu, je autorem mnoha studií, vydal knihu Svět viděný z Řípu (2006), pravidelně publikuje v českém tisku <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/petr-robejsek.php>

6 Dialog byl natočen ve středu 18. prosince 2013 dopoledne v knihovně Filosofického ústavu AV ČR, Jilská 1, Praha 1, Staré Město

a východní Evropou. V roce 1989 jsem tak jednak zažíval velké intelektuální uspokojení vědce, který se nemýlí; to se v sociálních vědách nestává tak často. Pak jsem ze samotné události měl velkou radost pro tuto zemi, kterou stále považuji za svou vlast. Vnímám ji jako pozitivum pro zdejší lidi. Bylo zároveň jasné, že celá událost nebude tak jednoduchá a její další vývoj nebude určitě jednosměrný, ve smyslu jednoznačně pozitivní. Touha po osvobození a jeho dosažení byly spjaté s mnoha idealistickými představami.

MS: *Ostatně o osvobození musí člověk bojovat neustále. Jedná se o nikdy nekončící proces. Když člověk dosáhne určité úrovně uspokojení, nasycení ustupuje a opět se objeví rozpor a touha být svobodným.*

PR: Ano, jedná se o normální model. To, co mám, to mám a z této pozice sleduji, co bych mohl více dosáhnout.

MS: *Zkrátka „rok 1989“ podle vás tak jako tak musel přijít. Systém, který zde působil, byl neudržitelný. Pouze se čekalo, kdy se systémové domino začne hroutit.*

PR: Přesně tak. Nejdůležitější aktéři, jimž se přičítají historické zásluhy, ať již to byl Gorbačov na jedné straně nebo Kohl na druhé straně, byli součástí domina. Byli z malé části hybateli, ale z velké části objekty silnějších procesů, které reprezentovali a finalizovali. Ale o skutečných přesunech „buď anebo,“ nebyli schopni rozhodnout.

MS: *Ano, člověk zavadí a vznikne z toho velká reakce. Soudil jste, že stačila malá energie. Gorbačov nechtěl zánik bloku. Chtěl obnovu toho, co zde existovalo.*

PR: Nevíme, co Gorbačov chtěl, byť cosi nám říkal. Ale to neznamená, že nám říkal pravdu. Každý z nás a zejména významné osobnosti mají velký zájem, aby jejich obraz v historii byl co možná optimální. Toto je problém všech autobiografií velkých mužů a je to i součástí každého jednání. Přijmeme tezi, kterou jste řekl, že to bylo tak, jak Gorbačov říkal. Pro mě z toho vyplývá, co jsem naznačil v předchozí odpovědi. Jednalo se o poslední kapku procesu, který probíhal. Scéna je připravena a stačí pouze ťuknutí.

MS: *Měli bychom říci, že pan Gorbačov musel projít celým prohnitým aparátem, pyramidou moci, aby se dostal na vrchol.*

PR: Musel umřít Brežněv, musel vzápětí umřít Andropov, musel umřít Černěnko. Všechno to připravilo scénu pro něj. Kdyby Černěnko žil mnohem déle, celá záležitost by se prodloužila. Myslím si, že se nejedná o rozhodující události. Ty jsem viděl v navržené nedostatečnosti sovětského hospodářského a politického systému, který neobstál v soutěži se západním demokratickým, kapitalistickým systémem. Nyní šlo pouze o to, jaké budou režijní poznámky a důsledky, ... proces ztráty státní jednoty SSSR, respektive ztráty supervelmocenského statutu a pod.

MS: *Je dobré poznamenat, že aktérem v roce 1989 byli též disidenti.*

PR: Disidenti byli aktéři na scéně, která pro ně byla připravena, a samotnou scénu neutvářeli. Obrovská zásluha je, že prokázali ve vhodném historickém okamžiku odvahu využít šanci. Samotnou

šanci připravovali marginálně. Helsinský proces je pochopitelně záslužnou věcí, ale jedná se o marginálii. Rozhodující bylo, co se odehrálo, nebo „neodehrálo“ v Sovětském svazu, který jak padal, pod sebou pohřbil celý systém. Jednoho dne prostě vládnoucí strana nebyla schopna udržovat mocenský pořádek. V tu chvíli byla situace zralá pro odvážné muže a ženy, kteří se rozhodli: „Ano, nyní se pokusíme změnit chod dějin naší země ve smyslu, jak jsme si vždy přáli.“

MS: *Ano, ale na vrcholku pyramidy té doby u nás stáli lidé, kteří čekali, že někdo bude tahat za nitky, že jim z Moskvy pomohou.*

PR: Jestli myslíte komunisty, byla to jejich analytická chyba, hloupost, zaslepenost, přání otcem myšlenky, jak chcete.

MS: *Když se zabýváme změnou, je vhodné diskutovat tuto skutečnost. Lidé věděli, co nechtějí, ale věděli, co chtějí?*

PR: Jistě zajímavý dotaz na dlouhé expozé. Někteří to jistě věděli. Ale je obecně otázkou, jestli každý z nás ví, co chce. Jestli to, co chceme, vidíme realisticky. Řekl bych proto, že všichni zúčastnění měli víceméně idealizované a sebestředné představy o tom, jak by měla vypadat budoucnost. U idealistů to vedlo ke zklamání, a pokud jde o ty sebestředné - někdy k selhání, někdy k úspěchu. Vždy se však jednalo o představy, které byly nedokonalé a v 99 procentech neodrážely to, co se stalo.

MS: *Lidé na plakátech vyjadřovali přání: „Chceme svobodu, chceme demokracii ...“*

PR: Mysleli i konzum.

MS: *Zde se musíme zeptat, zdali by režim padl, kdyby si komunisté uvědomili, že lidé chtějí více nasytit, chtěli totéž, co vidí, že mají lidé na Západě. Domníváte se, že by režim nepadl tak jednoduše, jako se stalo?*

PR: Kdyby režim byl schopen konzum poskytnout a hlavně otevřít perspektivu dalšího zlepšování jejich životní úrovně, tak by jej to stabilizovalo. Ale právě o tom hovořím celou dobu. Proces změn ve východní Evropě souvisel právě s tím, že systém nebyl schopen se takto stabilizovat. Tedy se rozvíjet v mocenské dimenzi (zbrojení) a zároveň poskytnout občanům perspektivu, materiálního uspokojení. Z tohoto přetížení vzniklo to o čem hovoříme.

... Ideologie ...

MS: *Nyní bych přešel před rok 1989. Jedná se o komunistickou ideologii a na ní založený režim. Jelikož jste společenský vědec, jak vnímáte otázku úlohy ideologií? Tážu se proto, že dvacáté století bylo prostoupeno totalitními ideologiemi. Byl to nacismus a komunismus. V druhé polovině dvacátého století se objevily názory myslitelů, že ideologie je pasé. Ostatně v roce 1989 vyšel článek Francise Fukuyamy, který s významem ideologie polemizoval a vytyčil možná směřování ...*

PR: Jako sociální vědec definuji ideologii jako nástroj k tomu pochopit svět a zaměřit vlastní chování. Tento pokus uceleného modelu s sebou nese ... a to je hlubší odpověď na vaši otázku ... určitou fixaci na jedno specifické řešení. Ideolog se domnívá, že nabízí optimální model organizace společnosti.

Takto pojaté ideologie však skončily, protože již nejsou schopny nabídnout ucelený model organizace společnosti a jednání v ní pro všechny její jednotlivé sektory. Přesto jsem si na rozdíl od Fukuyamy vždy myslel, že ideologie nadále existují, jelikož já ideologii definuji nejen, jak jsem řekl, jako určitý pohled na svět, ale zároveň i jako určitou představu o tom, jak by měly být věci uspořádané. Představu, která vylučuje všechny ostatní představy, nebo chcete-li koncepce. V tomto smyslu pro mě existuje třeba ideologie neoliberalismu. Jedná se o soustavu tvrzení o tom, že trh vše zařídí, a je pouze nutné mu urovnat cestu a nechat jej pracovat. Z mého pohledu se však jedná o svrchovaně ideologickou doktrínu. Jednak neodpovídá reálnému fungování ekonomiky, ale zároveň si připisuje absolutní nárok na pravdu a vylučuje vše ostatní.

MS: *Ano, selhává a je otázkou, zdali je vhodná pro rozvoj společnosti a hospodářství.*

PR: Domnívám se, že není.

MS: *Ostatně lidé po roce 1989 vnímali slovo ideologie jako cosi, co je negativní: „To jsou opět ideologické žvásty.“ Sám víte, že se ideologie vloudila do vzdělání.*

PR: Jednalo se o indoktrinaci, která se „odrážela“ od lidí, jako jsem byl já. Jinými slovy, indoktrinace nebyla úspěšnou a to pokud jde o většinu lidí. Jediným jejím výsledkem byla adaptace, kterou lidé dávali navenek najevo.

MS: *Nakonec to vede k tomu, že ideologie, místo aby pomáhala, škodí.*

... Komunismus ...

MS: *Dobrá, jak vnímáte komunistickou ideologii? Soudíte, že v jádru je snaha o vytvoření spravedlivého světa, harmonického soužití, nebo již v počátku tam nacházíme červa, který to „dobré“ zničil.*

PR: Ideologii vnímám vždy jako politický nástroj. To znamená, že je nástrojem manipulace, získání moci, jejího používání a jejího udržování. Pokud jde o krásné idealistické teze, na kterých se domněle a ve svých začátcích zakládala, jako je rovnost, spravedlnost, ty byly možná stopově obsaženy u klasiků, které tyto otázky zaměstnávaly, poněvadž je považovali za důležité. Ti, kteří si opravdu mysleli, že jsou v určitém společenském rámci uskutečnitelné, se prostě mýlili. Buďto (chybně) věřili, že je něco uskutečnitelné, nebo měli mylnou představu o tom, jak společnost funguje a jak může být konkrétní model společnosti realizován.

MS: *Můžeme o počátcích komunistické ideologie říci, že byla slepou větví osvícenství.*

PR: Ano, byla do extrému dovedená. Pak máme velké obtíže s tím odlišit ideje, které jsou atraktivní pro všechny lidi - a to od okamžiku, kdy začaly být zneužívány nastupující elitou (ve smyslu Vilfreda Pareta), jež chtěla převzít moc a využívala idealizovaný model společnosti, aby manipulovala ty, na jejich hřbetech se chtěla vyškrábat nahoru.

MS: *Jistě je zde nutné rozlišení. Nějaký byl Karel Marx a jiný byl Vladimír Iljič Lenin.*

PR: Lenin byl technolog moci a Marx byl teoretik.

MS: *Problém je, že mnozí z nás je hází do stejného pytle.*

PR: To však nelze.

MS: *Mohli bychom říci, že Marx možná přecenil význam dělníka. Myslel si, že revoluce, kterou prosazoval, vypukne v nejbohatší zemi – Anglii, ale díky aktivismu lidí kolem Lenina, vypukla v zaostalém Rusku.*

PR: V tu dobu byla již ideologizovaná. Lenin se svou technologií moci použil atraktivní cíle k tomu, aby svrhl stávající systém. Vilfredo Pareto mohl být jako teoretik spokojen, jelikož Lenin prakticky dokládal Paretovu představu o vzestupu alternativní elity, která odmítá dané rozdělení moci. Pokud jde o Marxe, tak si jej velmi vážím za perfektní diagnózu tehdejšího kapitalismu. Jednak uměl skvěle psát, zadruhé skvěle postihl to co bylo podstatné. Moje kritika Marxe začíná tam, kde vychází z toho, že změna nadstavby, to znamená společenského prostředí, je schopna změnit člověka. Tak to však není.

MS: *Nejde, jelikož člověk je stále stejný.*

... Dichotomie ideologie a režimu ...

MS: *Je vhodné se zeptat, jaká byla dichotomie režimu a ideologie?*

PR: Ta byla očividná v tom, že vládnoucí elita formulovala cíle a způsoby chování vůči obyvatelstvu, ale sama je nesplňovala. Snažila se to zakrýt, ale přesto se jí to nepovedlo. V tomto smyslu to byla nesporně dichotomie. Když budu parafrázovat Hegela, konstatuji, že na toto reagovali podle vzoru: „Tím hůře pro ideologii, my ideologii přizpůsobíme svým potřebám.“ Hegel totiž svého času odpověděl na výtku, že jeho teorie neodpovídá realitě slovy: „... tím hůře pro realitu.“ No a soudruzi si ideologii přizpůsobili k tomu, co oni sami potřebovali. I ideologie, která kdysi mohla mít určité konzistentní představy o socio-ekonomickém systému, který chce uskutečnit, tento nárok ztratila. Stala se pouze utilitaristickým vynucováním nepodložených pravd.

MS: *Můžeme říci, že došlo k pohřbení samotné ideologie.*

PR: Pochopitelně.

MS: *Soudíte, že snahy reformovat režim byly příliš idealistické? Jen si vzpomeňme na socialismus s lidskou tvář.*

PR: Známe to jako termín „třetí cesta“.

MS: *Tím se proslavil český ekonom Ota Šik. Myslíte, že snaha o polidštění systému byla iluzí?*

PR: Vnímám ji jako iluzi. Vycházela z toho, že režim svou ideologii myslí vážně, že jde o socialismus, ale o to, ani v předvečer, ani v samotném roce 1968 nikomu, kteří vládli, nešlo. A zejména ne těm,

kdo vládli v SSSR. Ti však nakonec rozhodovali, co se zde smí a co ne. Ti, kteří si mysleli, že se jim podaří v procesu Pražského jara uskutečnit renesanci, nebo řekněme modernizaci ideologie a zároveň návrat k jejím pravým kořenům, se ve své analýze prostě mýlili.

MS: *Zkrátka Dubček a jeho kolegové se stali obětí Moskvy. Možná až na Františka Kriegla, který se proti způsobu jednání postavil.*

... Pozitiva ...

MS: *Jaká pozitiva minulý režim přinesl? Lidé mohou zmínit kulturu. Osvícení představitelé nemuseli jít na ruku režimu. Také otázka jistot režimu. Chudáci, které můžeme potkávat ve městech, v minulém režimu nebyli.*

PR: Také zde byla zaměstnanost.

MS: *Dokonce přezaměstnanost.*

PR: Zaměstnanost byla prostředkem k disciplíně. Práce byla používána jako prostředek k vydírání. Z jisté perspektivy to však můžeme vidět jako jistotu. Když se tedy ptáte na pozitiva minulosti, řekl bych, že lidé nemuseli nést tolik odpovědnosti za svůj vlastní život. Vždy tam byl někdo, kdo se o ně postaral, ať již chtěli nebo ne. Režim se jich neptal, jak se jim to líbí, ale lidé měli i možnost svést na někoho vinu za svou situaci. „Stát za to může, že jsem neúspěšný, že jsem chudý nebo nešťastný.“

MS: *Není tento fenomén součástí uvažování dnešních lidí?*

PR: Ano, jedná se o instinktivní sklon většiny lidí k neochotě převzít odpovědnost za svůj život, jelikož je to hodně pohodlné.

MS: *Využívat opatrovnický stát.*

PR: Vždy mít někoho, kdo může za neúspěch. Kdybych chtěl, musel bych se snažit, ale já se snažit nebudu, a proto nebudu úspěšným. V tomto ohledu se jedná o nadčasovou a mimosystémovou věc. Jedná se o lidské hledání určité vlastní legitimační filozofie, pro svůj vlastní způsob života, který je z hlediska průměrného jedince co nejpohodlnější.

MS: *Jinými slovy lidé vyměnili jistoty za riziko.*

PR: Velmi neradi.

... Exil ...

MS: *Dobrá, ale pak zde jsou lidé, kteří režim nemohli „vystát“, odešli. Tato země byla vystavena několika exodům. Lidé, kteří odcházeli v roce 1948, si mysleli, že se za několik let vrátí zpět. Čekala se třetí světová válka. V roce 1968 se jednalo o lidi, kteří emigrovali již i kvůli ekonomickým důvodům. Též si mysleli, že se sem nevrátí.*

PR: Sám nejsem osmašedesátník v časovém smyslu, ale nemyslím si, že v roce 1968 lidé emigrovali pouze z ekonomických důvodů. Řekl bych, že tito lidé hledali dozvuky toho, pro co se angažovali v roce 1968. Samozřejmě žádná motivace není jednorozměrná. Nikdy to není tak, že jedním jen z důvodu X. Vždy tedy existoval i díl materiální motivace. Snad se nemýlím, když řeknu, že vždy byla zúčastněna i motivace hledání svobody, tedy seberealizace ve smyslu uskutečnění sebe sama.

MS: *Člověk mohl uskutečnit sebe sama, ale musel kývat režimu.*

PR: To je ono. Existovala neochota se smířit s tím, že sice mohu uskutečnit sebe sama, ale v rámci toho, co mi režim dovolí. Vše je za cenu toho, že mu kývám. Vyšší míra seberealizace byla možná v jiných systémech. Nikdy však není absolutní, vždy musíte kývat. Právě v emigraci ale existoval nepoměrně větší prostor. O to přece šlo lidem, kteří opustili vlast, především o to šlo i mně.

MS: *Dobrá, můžete, prosím vás, popsat vaši cestu do emigrace, jelikož jste byl pracovníkem Československé akademie věd. Doma jste absolvoval vysokou školu a v zahraničí další.*

PR: To bylo nutné.

MS: *Měl jste snad slušné startovací pole.*

PR: Souvisí to s osobností. Mít slušné startovací podmínky znamená, že jste dospělý a nadaný. Ale musíte mít i štěstí. To však platí o každé situaci, ať vidíte své štěstí jako lesník, nebo jako analytik. Vždy tam musí být to chtění. Navíc jsem vždy patřil a patřím k těm, kteří chtěli nést odpovědnost za svůj život na rozdíl od těch, kteří měli zájem o to, aby se systém staral o ně a aby odpovědnost nést nemuseli. Vždy jsem usiloval o to, abych svůj život utvářel. Nežil jsem v naivní představě, že to mohu dělat stoprocentně, avšak hledal jsem větší prostor. Zřetelně jsem jej viděl na Západě a našel jej.

MS: *Jako emigrant jste mohl získat snáze studia? Chovali se k vám dostatečně vstřícně?*

PR: Velmi. Německo je zemí, která se z jakýchkoliv důvodů chová vůči imigrantům doposud nejlépe. Tenkrát to platilo též. Mně vyšli ve všech ohledech vstříci. Samozřejmě za tu cenu, že jsem musel velmi tvrdě pracovat, že jsem musel opakovat studium, které mi z oprávněných důvodů neuznali, a to kvůli ideologické indoktrinaci, o níž jsme hovořili. Opakoval jsem jej a díky tomu, že jsem pilný a cílevědomý, jsem to stihl za polovičku času normálního studenta. Navíc jsem si přibral obory jako národní hospodářství, sociální psychologii.

MS: *Když jsem hovořil s profesorem Prečanem, říkal mi, že když se člověk stane emigrantem, za chvíli zjistí, že jej nikdo v zahraničí nepotřebuje. Sám si příležitosti ve světě musí vytvořit. Nepřímo řečeno, být svobodným, je boj. Chcete-li uspět, musíte mít srovnaný žebříček hodnot, poněvadž nejste ve státu, který vás opatruje.*

PR: Je to přesně tak, jak říkáte. Nevěřil bych, že profesor Prečan si myslel, že někdo na něj čeká. Nikdo na vás nečeká. Nabízí se vám více příležitostí, než jste měl dosud. Jestliže je využijete, je to dobré, když ne, vaše chyba. Přesně toto jsem chtěl a život jsem si realizoval tak, jak jsem si přál. Jsem velmi spojen s tím, co se od mého odchodu odehrálo.

... Disent ...

MS: *Dobrá, zůstaňme ještě doma. Jak se díváte na dissent? Mohl jste s nimi spolupracovat? Tím myslím v rámci emigrantů, kteří byli v zahraničí. Například profesor Prečan s disentem velice aktivně spolupracoval.*

PR: Nyní je potřeba rozlišovat emigranty a dissent. S emigranty jsem chtěl mít co nejméně společného. Nikoliv proto, že jsem se chtěl zcela asimilovat, ale proto, že jsem s nimi měl velice špatné zkušenosti. Mezi emigranty byla velká část lidí, kteří v cizině najednou zjistili, že převzetí odpovědnosti za svůj život neovládou. Duševně a někteří z nich i fyzicky se vraceli zpět do své rodné země. Jinými slovy - emigrantské kruhy, které jsem poznal po příchodu do Německa a které jsem velmi rychle opustil, byly nostalgické, žárlivé a pro mou představu, jak si chci uspořádat život, neinspirativní. Disident je něčím jiným. Tam byli, jako profesor Prečan, aktivní bojovníci za to, aby se situace v Československu změnila. S nimi jsem měl na Západě pouze volný kontakt, a to z různých důvodů. Jedním byl fakt, že jsem přišel do Německa ve svých 27ti letech. Za tři roky jsem musel vystudovat pětileté vysokoškolské studium. Musel jsem nalézt práci. Zároveň jsem chtěl založit rodinu a mít děti. Pro mě byla role rodiče, role otce naprosto centrální. Právě proto, že na mě nikdo nečekal, nezbyl mně žádný prostor, abych se nějakým způsobem angažoval. Pokud se nemýlím a dost lidí z emigrantské vlny z roku 1968 jsem poznal, tak měli pohodlnější situaci. Kupříkladu můj známý Zdeněk Mlynář, který hned po odchodu z republiky dostal profesuru. Většina z disidentů, kteří odešli po osmašedesátém, byla přijata s otevřenou náručí. Já jsem přišel podstatně později a musel jsem si všechno vydřít.

MS: *Zmiňme i dalšího: František Janouch, spoluzakladatel Nadace Charty 77.*

PR: Abychom si rozuměli. Nezávidím jim to, přeju jim to, ale trvám na tom, že je nutné si to uvědomit a rozlišovat. Disidentská práce na Západě se dělala trochu jinak, když jste se nemusel starat o to, jak zaplatit činži. A to byl můj případ. Roli manžela a otce jsem dostal, ovšem za tu cenu, že nebyl prostor pro nic jiného, tedy ani pro podporování práce dissentu v zahraničí. Ale jelikož jsem takový, jaký jsem a měl jasné důvody pro odchod z republiky, tak jsem začal pracovat a publikovat texty, které byly analytické a kritické vůči východní Evropě, vůči komunismu a jež jsou doložitelné v biografích. Formuloval jsem teze, jež byly režimu jistě nepohodlné. Z toho plynulo i to, že za mnou posílali podivné návštěvy. Nalézal jsem na listině těch, kteří byli pozorováni, i když jsem nebyl smrtelným nepřítelem komunismu. V každém případě jsem využil získanou svobodu projevu a stal se velkým kritikem komunistického režimu.

MS: *Soudíte, že dissent u nás byl důležitý pro přemostění z totality na demokracii?*

PR: Bezesporu. Neměl pouze funkci přemostění, ale byl v jistém ohledu hybatelem. Vlastně připravoval budoucnost, byť s koncepty, které byly často velmi naivní. Jen si vezměte představu budoucího prvního ministra zahraničí o zahraniční politice Československa. Ten vyšel z dissentu a měl idealistické představy o tom, jak bude vypadat postkomunistický svět. Závěry, které z toho pro konkrétní zahraniční politiku vyvodil, byly chybné ba škodlivé.

MS: *Sluší se podotknout, že právě zahraničí znalo osoby, které se staly reprezentanty naší vznikající demokracie.*

PR: Západ se zajímal o zajímavé. Podobný je aktuální případ bývalé ukrajinské premiérky Tymošenkové. Na Ukrajině žije mnohem více lidí, kteří jsou v horší situaci než paní Tymošenková. Jsou statečnější než ona a jsou bezúhonnější než ona, ale přesto jim není věnována žádná pozornost. Něco podobného můžeme vidět u Václava Havla a jiných, kteří byli „popstars“ disentu. K nim jezdili západní novináři, o nich psali. Tím pádem zvyšovali jejich známost atd. Spousty zcela neznámých lidí zatím tiše trpěly.

... Pokračování ideologie ...

MS: *Je vhodné se zeptat, jak vnímáte význam pokračování ideologie? Režim padl, ale stále na politické scéně máme stranu, která navazuje na komunistické ideály, byť v modifikované podobě. Řekl byste, že ve společnosti budou vždy lidé, kteří budou „toužit“ po stavu, který jim minulý režim nabízel?*

PR: Samozřejmě. Něco takového patří ke každé společenské situaci. Existuje určitá kritická tendence. Tu nezavrhnuji, dokonce ji považuji za správnou a přiměřenou. Ostatně i já sám mnohdy formuluji stanoviska a docházím k závěrům, které by povrchní pozorovatel nazval „levicová.“ Zejména pokud jde o kritiku ekonomizace společnosti v souvislosti s neoliberalní ideologií. V tomto ohledu vidím sociálně - kritický přístup jako správný. Ale pokračování užitečnosti ideologie komunismu jako takové je vyřízená a směšná záležitost.

MS: *Lidé si udělají spojnice. Komunisté rovná se větší role státu, větší regulace trhu, což je klasický levicový přístup, ale možný nástup ideologie, která zde byla před rokem 1989 ...*

PR: Tento proud je mrtvý. Tam není nic, co by skutečně inspirovalo, co by zařizovalo cosi jako unique selling proposition – tedy nezaměnitelnost určitého postoje.

... Stav společnosti a hospodářství ...

MS: *Při diskusi otázek demokracie a kapitalismu je dobré se zeptat, do jakého stavu společnost a hospodářství došly? Z čeho se vycházelo? Lidé, kteří připravovali programové materiály Občanského fóra, hovořili o multidimensionální krizi. Jednalo se o hospodářskou krizi, sociální krizi, duchovní krizi, ekologickou krizi. Co byste k tomu přidal či případně, jak byste toto stanovisko rozvedl?*

PR: Hovoříme-li o zlomu roku 1989, vaše analýza je bezesporu správná. Co se disentu nejevilo zřetelně, co se zřetelně nejevilo ani drtivé většině západních pozorovatelů, byl fakt, že nastává samotná krize kapitalistického systému jako takového. Jedná se o krizi teorie a praxe kapitalismu. Současně s tím se staví otázka zvládnutelnosti moderní společnosti. To znamená, že je třeba položit i kritické otázky vůči demokracii jako politické formy vládnutí.

... Demokracie ...

MS: *Sluší se říci, že Michael Novak prosazoval demokratický kapitalismus - aby člověk rozhodoval. Ostatně na to zaměřil jeden ze svých spisů.*

PR: Tyto ideje zde existovaly. Vždy byli ti, kteří upozorňovali na to, že ekonomická hypertrofie je chybná. Jako kontrast proti tomu stavěli demokracii. Sám jsem si formuloval pracovní definici

demokracie jako hledání efektivních řešení formami, které maximálně slouží zachování společenského konsensu. To znamená, že je třeba najít vyváženost efektivity a konsensuality, protože si tyto oba cíle svou podstatou protiřečí. To, co je plně efektivní, nemusí být vždy konsensuální. To, co je naprosto konsensuální, nemusí být efektivní. Jinými slovy - nalézt takovou rovnováhu není jednoduché.

MS: *Jistě pomáhá skutečnost lidské naladěnosti ke konsensu, kdy jsou jedinci nuceni chovat se jako demokrati a ne jako nedemokrati.*

PR: To je správná formulace: „nucen se chovat jako,“ znamená, že jde o použití moci ve jménu nějakého obecně uznávaného cíle.

MS: *Lze se domnívat, že se převážně jedná o autonomní omezení.*

PR: Pokud se jedná o autonomní omezení, je to cosi jiného. Pochybuji o tom, že chovat se jako demokrat je autonomní rozhodnutí všech. Jedná se spíše o autonomní rozhodnutí lidí jako vy a já. Většina se takto autonomně nerozhodne, aniž by jí nebylo řečeno: „Musíš tak jednat!“

... Participace ...

MS: *Ano, pokud člověk může, tak musí. Soudím, že tam se objevuje slavná formule I. Kanta: „Du kannst, denn du sollst.“ Domnívám se, že toto uvažování při obnově demokratického řádu bylo zřejmě u „mála“ lidí viděno z dnešních pozic.*

PR: Bezesporu. Toto uvažování je zastoupeno u mála lidí i ve svobodnější společnosti. V každém případě se jedná o rozvažování, jež většinu národa vlastně příliš nezajímá. Nechci se tímto zjištěním nějak povyšovat, pouze popisuji realitu jak se mi jeví. A pak je to, co zajímá elitu, jistě něco jiného, než to, co zajímá průměrného člověka.

MS: *Právě impulzy z části elity by měly být recipovány ...*

PR: Měly by být. Je otázkou, zdali jsou přijaty. Když jsou přijaty, vzniká otázka, za jakých podmínek, jestli jejich přijetí není nutné vynutit.

MS: *O tomto problému jsem hovořil se sociologem Fedorem Gálem, říkal, že samotné slovo demokracie, bylo i pro intelektuály pouhým ideálem. Jednoduše nevěděli, co tato forma vlády znamená, ale na druhou stranu můžeme konstatovat, že lidé v roce zázraků a v počátku let obnovy demokracie se chovali „proměněně.“ Lidé byli upnuti k cíli, který si a priori nedefinovali. Ano, hýbe se svět, otevíraly se nové možnosti. Právě toto je tím, co je pro demokracii důležité.*

PR: Bezesporu. Problém je v tom (a to jsme u nás v Čechách zažili), že toto nadšení nevydrží dlouho. Nadšení je vystřídáno všednodenností. V ní však není prostor pro sebeobětování, solidaritu.

... Co nechci, co chci? ...

MS: Víte, když člověk někam směřuje, má cíl, snaží se ze sebe vydat to nejlepší. Když padal režim, lidé věděli, co nechtějí, ale tušili, co chtějí?

PR: Jestli hovoříme o intelektuálech, tak to tak asi je. Jestli hovoříme o průměrných lidech, ti věděli, co chtějí a uměli to popsat zejména pomocí katalogu zásilkového obchodního domu a možností cestovat. To však považuji za zcela legitimní. V mých slovech není ani stopa arogance.

MS: Bohužel toto jsou charakteristiky spíše ekonomické svobody, tedy kapitalistického řádu než demokracie. Ta je oblastí politické svobody.

PR: A ta průměrného občana zajímá spíše sekundárně. Jeho zajímá výsledek politické svobody v ekonomickém procesu, jaká bude jeho vlastní životní situace. Ale aby řekl, že pro něj je primární svoboda? To si umím představit při setkání na Letné v osmdesátemdevátém, když Havel mluvil k davu. O dva, tři měsíce poté se situace změnila. Nadšených ubylo a otázka významu politické svobody zůstala tam, kde byla vždycky - mezi intelektuály.

... První republika ...

MS: Soudíte, že jsme mohli mnoho impulzů vstřebat díky první republice? Československo bylo jedinou demokratickou zemí ve střední Evropě. I tak na tuto skutečnost poukazuje ve vzpomínkách Karel Popper, ctitel prezidenta Masaryka, což souvisí i s působením Masaryka ve Vídni. Měli jsme však, jako jedna ze střeoevropských zemí, demokratické dvacetiletí. Soudíte, že toto se mohlo projevit v budování české a později československé demokracie?

PR: Operacionálně, tedy formou konkrétní použitelnosti, asi ne. Mohlo se to ale osvědčit a také osvědčilo jako odkaz na tradici. Tady není nic, co stavíme na zelené louce. Jsme země s demokratickou tradicí, která byla násilně přerušena. Sami jsme ji neztratili, nyní na ni navazujeme a máme na co navázat. Hle, Masaryk!

MS: Vždyť Havel byl považován za pokračovatele Masaryka.

... Elity nejen v první republice ...

MS: První republika je též spojena s otázkou elit. A to elit nejen duchovních, ale i hospodářských. Jak význam elit v rámci demokracie vidíte? Někdo řekne, že pro fungování demokracie je nutné mít spíše procedury než elity.

PR: Tento názor nesdílím. Procedury, forma, rámec je důležitý, ale to neznamená, že bude naplněn a žit. Nadčasovou povinností elit je, aby se o udržování, kultivaci tohoto rámce staraly, naplňovaly jej a ukazovaly, jak mají věci fungovat. Tomuto úkolu elity nedostojí vždy. Členové elit jsou též omylní, milují své vlastní představy, považují je za univerzálně platné, ale to není pravda. Zároveň mají i své subjektivní zájmy a cíle. Jsou si pravděpodobně své role vědomi, ale nesplňují ji v dostatečné míře. To však není nic nenormálního. Ale elity by měly vnímat, že mají vůči společnosti určitý závazek, který naplňují pouze zčásti.

MS: *Kdybychom vyšli z první republiky, sám Masaryk byl ke službě k národu vyzván svou ženou: „Zde je tvé místo, ne v Americe.“ Kdyby šel do Ameriky, možná se stal věhlasným myslitelem. Zkrátka - Masaryk byl dostatečně sebekritický, vnímavý. Můžeme říci, že elita prospívá tehdy, když dokáže svou význačnost prosazovat v jistém kritickém rámci.*

PR: Velmi důležitá je kritická sebereflexe, která podle mého názoru často chybí. Je to tím, že intelektuálové, kteří se považují za elitu, mají tendenci své vlastní závěry přeceňovat a přičítat jim vyšší kvalitu a nadřazenost. Je to ona platónská tradice vlády moudrých, přičemž pojem moudrý je velmi problematický. Aktuálně to vidíme i na tom, jak vypadá vládnutí posledních dekád v západní Evropě. Elity, které si přičítaly schopnosti, které nemají, v mnoha ohledech selhaly. Důkazem toho je vznik a management euro-krize.

MS: *Jak vnímáte postavení elit v české realitě? Máme elity, jak vy elitám rozumíte? Když jsem mohl hovořit s Václavem Bělohradským, řekl mi: „Elity jsou důležité, ale člověk, jakým je pan Bakala, elitou být nemůže z důvodu jeho jednání.“*

PR: Doporučoval bych rozlišování mezi elitou moci a elitou vlivu. Z jistého pohledu pan Bakala je elitou, neboť má ekonomickou moc, kterou může proměnit v moc politickou. V tomto ohledu s panem Bělohradským nesouhlasím. Je třeba pečlivěji rozlišovat. Elity, o nichž pravděpodobně hovořil, jsou elity vlivu. Jedná se o elity, které vládnou slovem a které se snaží pomocí slova společnost inspirovat, ne-li dokonce řídit. Je asi rozdíl v tom, jak by vnější objektivní pozorovatel, řekněme Marťan, posuzoval chování těch, kteří se považují za českou, německou, evropskou elitu. Jestli by je považoval za skutečně elitní nebo ne. O tomto problému by byla potřeba dlouhá diskuse. Z hlediska funkcí, které publicisté, novináři, politici vykonávají, jsou elitou. Je však otázkou, zdali jsou dobrou elitou, jestli je jejich práce skutečně kvalitní.

MS: *Když to porovnáte s vaším druhým domovem, myslíte si, že síla této skupiny je silnější?*

PR: Nejsem si jist. Myslím si, že je relativně stejně silná. Je poslouchána a neposlouchána. Také se zčásti vaří ve vlastní kaši. Chci tím říci, že to, co elita vlivu produkuje, vytváří, z velké části vytváří sama pro sebe. Jakákoliv společnost, i německá, svou elitu spíše strpí, jelikož ji z části nerozumí a z části ji považuje za zbytečnou. To však nic nemění na tom, že elita je důležitá, že kvalita její práce je rozhodující pro budoucnost společnosti. V tomto smyslu mám velké problémy s tím, jak kvalitně pracují elity tady, ale vůbec v současné moderní společnosti. Jen málokdy jsou jejich výkony skutečně elitní.

MS: *Pochopitelně, zmínil jste krizi eurozóny...*

... Demokracie a dialog ...

MS: *Pokročme dál. Důležitým aspektem pro funkční demokracii je jistě otázka dialogu. Jak jej vnímáte? Je to právě dialog, který způsobuje důležitou skutečnost? Rozhýbává společenské i hospodářské procesy?*

PR: Dialog je médium, jehož prostřednictvím se odehrává výměna názorů společnosti a jejích špiček a krystalizování řešení ve společnosti jako celku. V tom vidím operativní část demokratického procesu.

Jedná se o hledání řešení v co možná nejširším celospolečenském dialogu. Měl by být efektivní a zároveň co možná nejvíce konsensuální. Jako takového, bychom se ho neměli zříkat. To je prostor, v němž se oba tyto procesy odehrávají. Záleží na jeho kvalitě, intenzitě a účastnících, jaké výsledky přinese.

MS: *Když se podíváte na vývoj dialogu v našem čtvrtstoletí, jak jej vidíte? Pravý, autentický dialog nastává tehdy, když má člověk východiska a je schopen je korigovat na základě neideologických argumentů druhé strany. Hovořím-li s někým a předkládám-li, co si myslím a pak si vyslechnu druhého, to nemusí být ještě dialog.*

PR: Důležité je, když partneři reaguji. Korigovat znamená, nechat se přesvědčit. To však může být i konečný výsledek nějakého dialogu. Pro mě se dialog odehrává teprve ve chvíli, kdy jsem schopen reflektovat to (byť i třeba nesouhlasit), co druhý říká. Není proces, v němž si každý vede svou. Dialog je tehdy, když reaguji na svého partnera. Toto však neznamena, že na konci dialogu třeba neřekneme: „Agree in disagree,“ že nekonstatujeme: „Jsme zajedno v tom, že se lišíme.“ Naše názory se nezměnily. Vyměnili jsme si je, zvážili si je, ale řekli jsme si „ne“. Můj názor považuji za platný a případně hledám další dialog, který mě eventuálně převede k jinému závěru.

MS: *Když se podíváte k nám, hovoří se o tématech, ale nakonec stále zůstáváme na stejném místě. V tom vidíme nedostatek efektivity.*

PR: Myslíte nedostatek v rámci politického procesu? Závisí to na tom, jak to posuzujeme. Osobně si myslím, že nelze říci, že se hovoří a věci stagnují. Mluví se, ale věci se pohybují pro můj vkus pomalu, ne vždy správným směrem, ale pohybují se. Vidím však změny v postojích v zahraniční a v hospodářské politice, které jsou dle mého názoru výsledkem dialogu jednak uvnitř společnosti, ale i toho, co se děje mimo ni. Je otázkou, co pro nás znamená vnější svět. I když nás přímo neoslovuje, tak na nás přesto působí. My reagujeme na toto působení tím, že buď přizpůsobíme dosavadní myšlení, nebo ne. V tomto smyslu se věci dějí. Jestli se však dějí vždy „správně“ (podle mého názoru) to je jiná věc.

MS: *Je možné konstatovat, že když se podíváme do naší vlasti, Richard Falbr říká, že se u nás vede dialog hluchých. On toto vztáhnul na jednání odborů v devadesátých letech, které zastupoval. Mnohokrát hovořil s Václavem Klausem a situace s dneškem se nedá srovnávat, neboť se zhoršila. Zkrátka - některé skupiny, které utvářejí veřejný prostor a demokratickou politiku, nejsou brány jako partneři k diskusi z devadesátých let.*

PR: Nemyslím, že je to diskvalifikace dialogického procesu a diskreditace metody jako takové. Jedná se o momentální dojem jednoho z účastníků, nikoliv nezaujatého Boha, který se na vše dívá shora. Zda-li jde nebo nejde o dialog hluchých, je subjektivní interpretace.

MS: *Ano, ale slova odborového předáka, jsou jistě silná.*

PZ: Bezesporu, ale nejsou zjevenou pravdou. Odborový předák je odborový předák a zastupuje názory a zájmy svých členů, což je jeho povinnost, ale tím pádem jeho závěr nemůže platit jako ten, který finálně posuzuje určitý stav.

MS: *Souhlasím s vámi.*

... Člověk a demokracie ...

MS: *Navrhoval bych, abychom se posunuli k významu člověka a demokracie. Ostatně demokracie je určena pro člověka. Sám člověk je zakomponován již do názvu tohoto společenského řádu. Demokracie nemůže fungovat bez kriticky smýšlejícího člověka, slušného člověka, avšak ne vždy se to daří. Soudíte, že je dostatečný důraz na tyto otázky?*

PR: Nemyslím, že se zde neodehrává dialog a neexistuje kritické myšlení. Můžeme být nespokojeni s jeho výsledky a můžeme kritizovat samotná východiska té či oné kritiky jako sebestředná. Toto však neznamena, že je u nás kritické myšlení málo vyvinuté. Naopak bych spíše řekl, že je hypertrofované, přiosťřené do určité konfliktnosti, někdy i do konfrontace za každou cenu.

MS: *Kriticky myslící člověk je schopen rozeznat blud, nepřijmout vše ...*

PR: Myslím si, že toto je trochu něco jiného. Jedná se o požadavek, v němž obtojí málo lidí. Neumím si představit, že bychom od celé společnosti žádali trvalou a vysokou míru sebereflexe; kritičnost a sebekritičnost, trvalé hodnocení vlastní pozice.

MS: *Když v sobě mám zpětnou vazbu, mohu být společnosti nápomocný. Člověk kritický a sebekritický dokáže odhalit lež. Kdybych to měl vztáhnout na období před rok 1989, mohu říci, že pokud by byli dostatečně vnímaví i slušní, ostatně i to je předpokladem demokracie, tak by představitelé režimu nemohli vládnout, jak vládli. Můžete však říci: „Bylo to způsobeno vnějšími vlivy.“*

PR: Bylo tam vidět jasné násilí.

MS: *Vnímáte to tak, že atribut kritičnosti u člověka je pro demokracii ...*

PR: ... nezbytným. Ano, je živou vodou. Kritičnost a sebekritičnost myšlení není hodnotou, která se u každého prosadí sama od sebe, neboť je hodně nepohodlná pro konkrétního nositele. Z toho plyne, že bychom měli tuto hodnotu kultivovat a vědomě ji posilovat. Ne vždy má totiž příznivé podmínky. Uvedme příklad totalitních režimů. Nevede se jí však dobře ani v režimech, které pracují s politickou korektností. Co je politicky nekorektní, co se smí, co se nesmí říkat o těch a tamtěch, kdosi určuje. I to je jeden způsob zamezování kritického myšlení, a není lepší tím, že k němu dochází ve jménu humánních a etických hodnot.

MS: *Víte, zaplatť Bůh za lidi, kteří řeknou, že král je nahý.*

PR: Ano, je to sůl země. Na nich skutečně záleží. Mnohdy je to spojené s rizikem. Naštěstí jsme tak daleko, že riziko je zde minimální. Přesto zde nevidím dost takových, kteří opravdu položí prst do rány a ukážou na to, na čem záleží.

... Demokracie a občanská společnost ...

MS: *Důležitou roli demokratického řádu tvoří občanská společnost. Jste stoupencem Havlova zdůrazňování občanské společnosti, nebo se spíše kloníte ke Klausovu postoji, který v občanské společnosti vidí ohrožení samotné demokracie. Je to občanská společnost, která v jeho vidění demokracii uvádí do stavu postdemokracie, tedy „nedemokratického“ uspořádání.*

PR: Nesouhlasím ani s jednou z těchto tezí. Jestli s nějakou nesouhlasím víc, tak zřejmě s tou Klausovou. A termín postdemokracie je pro mě svrchovaně problematický, ale to bychom diskusi zavedli jinam. Pro mě je východiskem, abychom mohli hovořit o fungující demokracii, právě to, zdali jsou všichni občané nebo alespoň naprostá většina občanů, ochotni a schopni, ale zejména ochotni se chovat jako lidé, kteří žijí v demokratickém systému. Tím, že neomezí své zaměstnávání se politikou pouze na to, že jdou jednou za čtyři či pět let volit a zbytek času stráví nadáváním na poměry, nýbrž že se vědomě den co den snaží tyto poměry ovlivňovat, přestože je to na úkor jejich volného času, na úkor jejich zábavy a některých materiálních výhod.

MS: *Demokracie je jako květina. Také potřebuje péči. Kdo si myslí, že demokracie je pouze akt voleb, mýlí se. Toto nahrává lidem, kteří mají moc.*

PR: Bohužel tento názor sdílí mnoho lidí. Dobrá, mají jiné preference. Ale pak si nemohou stěžovat na to, že politická situace a společnost vypadá, jak vypadá. Toto konstatování souvisí bezprostředně s tím, jak vypadá stranicko – politická scenerie v České republice, včetně výsledků posledních voleb.

MS: *Jinými slovy jsme si řádně neosvojili prvek aktivního občanství, jenž se projevuje v občanské společnosti.*

PR: Určitě ne. V žádném případě. Jestliže má strana, která vládla této zemi, 20 tisíc členů, je jasným důkazem toho, že něco zde není v pořádku. Mnozí lidé, kteří do ní vstupují, jsou „piráti“ a chtějí se obohatit. Přes politickou stranu to jde nejjednodušeji. Ale občan může vyvinout aktivitu, aby něco takového zarazil. Této možnosti se vědomě zříká, když není aktivní. To je moje základní výtku vůči těm, kteří si myslí, že demokracie znamená: „Bude to po mém, ale nemusím pro to nic udělat.“ Tak věci nefungují.

MS: *Soudíte, že německá společnost je v tomto dostatečně aktivní, že si lidé osvojili roli aktivního občana?*

PR: Německá společnost je v nesrovnatelně výhodnější situaci, než česká. Vůbec nelze srovnávat momentální stavy, protože česká společnost je stále ještě ve stádiu zlomu. Česká společnost ještě stále zpracovává to, co se stalo v roce 1989 – 1990. Zároveň se ocitla zrovna ve fázi, kdy se ekonomický vývoj v celosvětovém měřítku spíše odklání od představy „ekonomika roste a bude dále růst“. Naopak se ukazuje, že růst bude pravděpodobně stagnovat. Dokonce je i možné, že ukazatele budou minusové. Toto je situace, která je velmi nevýhodná pro zemi, jež je vyhladovělá po materiálním konzumu a přitom má stabilizovat svůj politický systém. Nyní tuto situaci srovnáme se zemí, která má desetiletí, od druhé světové války, praktikovanou demokracii, zemí, která je nejbohatší v Evropě, jedna z nejbohatších na světě, která přijala za své principy a fungování demokratického procesu. Zde pochopitelně nelze hovořit o srovnatelnosti. Ale abych odpověděl na vaši otázku: německá společnost je tvořena z větší části lidmi, kteří jsou stejně politicky pohodlní jako Češi, ale oni si tuto pohodlnost mohou dovolit, poněvadž jsou jak zkušenostmi, demokratickou

zakotveností anebo historií, v jiné situaci. Výtku tomu, že se občané nestarají o politiku, ta platí zrovna tak vůči společnostem Západu, nás však to, že se o ní nestaráme, přijde „dražší“.

... Kapitalismus ...

MS: *Nyní bych otevřel otázku budování hospodářského řádu. Tím je kapitalismus. Čím je podle vás charakteristický ve srovnání s tím, který jsme zde měli před rokem 1989? Je vidět, že centrální plánování selhalo. Nedokázalo naplnit to, co si Chruščov předsevzal: „Dohnat a předejít.“ Hospodářství, které jsme zde měli, bylo v počátcích na slušné úrovni, ale díky procesům, které v něm docházely. Během dvou generací zaostávalo. To se zvětšilo během normalizace. Jak vnímáte kapitalismus se změnami, jimiž prošel? Někteří lidé v něm vidí systém patřící do „učebnic,“ jelikož v sobě nese negativní konotace.*

PR: Vskutku velmi složitá otázka. Je potřeba myslet zároveň v mnoha rozměrech. Samozřejmě existuje ideální model kapitalismu stejně jako ideální typus komunismu nebo socialismu. Blízkost realitě je ale hodně problematická a v ideální formě žádný model neexistuje. Je vhodné hovořit o kapitalismu ve smyslu společenského řádu a ne čistě ekonomického, tak jako socialismus, komunismus byl společenský model ve všech obsazích tohoto slova. Pro mě je kapitalismus systém, který se zaměřuje na efektivitu, na výnosy a maximalizaci zisku, ale zároveň ... a to je to, co přichází zkrátka v západní i naší společnosti ... na zachování největší sociální stability. Přitom se jedná o aspekt rozdělování zisků. I zde jde o rozpor mezi tím, co je efektivita a co je spravedlnost. Jedná se o klasický rozpor, který se táhne celými dějinami. Co českou cestu ztížilo, jsme již zmínili v polovině naší dosavadní diskuse. Když byla československá společnost osvobozena od komunistické nadvlády, sám kapitalismus stál v předvečer krize. Krize se týká růstu, konzumní společnosti a konečně i globalizace. Do této obecně krizové kulisy vstoupila Česká republika s iluzemi těch, kteří tehdy vládli, a sice s klausovskou iluzí, že trh vše zařídí. Zároveň zde byla očekávání lidí, které bychom mohli shrnout do věty: „Kapitalismus znamená blahobyt pro mě, aniž bych musel zásadně měnit svou pracovní morálku.“ Toto bylo samozřejmě také iluzorní. Obě tyto představy narazily na tvrdou realitu kapitalistického systému jako takového a zároveň na realitu jeho krizové fáze.

MS: *Problém byl v tom, že otázku krize systému jako celku, si u nás uvědomoval málokdo.*

PR: Toto je chyba elity, která občanům tuto diagnózu nesdělí, anebo chyba občanů, kteří nechtějí nepříjemné zprávy poslouchat.

... Koncept proměn v kontextu změn kapitalismu ...

MS: *Víme, že některé koncepty, které jsme zde měly, vycházely z takzvaného Washingtonského konsensu pana Williamsona, což bylo doporučení pro země Latinské Ameriky, které trpěly makroekonomickými nerovnováhami. Vytvořil se „xerox“ těchto doporučení, které byl aplikován do reality, byť lidé, kteří působili v Ekonomickém ústavu a Prognostickém ústavu ČSAV, o možných změnách hospodářské politiky uvažovali. Podtrhuji, aspekt krize kapitalismu nebyl zmiňován.*

PR: Nebyl však reflektován ani na Západě. Když se hovořilo o krizi, byla tím míněna normální cyklická krize v konjunkturálním procesu. Ta však má jinou kvalitu. Je zřejmé, že od roku 2008 zažíváme krizi

úplně jiného charakteru. Jedná se jednak o krize komplexity systému, které nejsme schopni zvládat, ale zároveň i o krize růstové společnosti.

MS: *Dobrá, ale krize v počátku devadesátých let byla způsobena rozpadem východního systému. Když se podíváme na země, které obchodovaly s východním blokem, došlo k poklesu tvorby bohatství. Jsou však společnosti, které z toho vzešly dost vítězně. Můžeme vzpomenout Finsko, které díky hospodářskému otřesu vybudovalo společnost, která v devadesátých letech a první dekádě našeho století představovala špičku v mobilní telefonii ...*

PR: ... a již ji nereprezentuje.

MS: *Krize je možné vnímat jako šanci.*

PR: Myslím si, že zde jde o trochu víc. Jedná se o aspekt, který jste zmínil. Svět v roce 1989 – 1990 je najednou bez hranic. Dosavadní rozdělení na Západ – Východ, spojené se studenou válkou, bylo najednou překonáno. Vznikl svět, který je zdánlivě bez hranic a zároveň bez minulých rizik. Tam došlo k chybě, protože rizika naopak rostla exponenciálně v závislosti na komplexitě vztahů. Na tomto pozadí máte pravdu, když zmiňujete ruskou a jihoasijskou krizi, které spolu věcně bezprostředně souvisí a chronologicky na sebe víceméně navazují. Toto byly krize, které předznamenávaly krizi globalizace jako takové, ideje bezbřehého světa s nekonečně rostoucí ekonomikou.

MS: *Rozumím vám, ale v počátku devadesátých let toto tak nebylo viděno.*

PR: Panovalo zde všeobecné nadšení. Typická pro ně byla Pařížská charta.

... Otázka druhů kapitalismu ...

MS: *Také bych zmínil skutečnost, že jsme se přiklonili k západnímu světu a část představitelů politické elity konstatovala: „Dobrá, je vhodné zde obnovit systém, který této zemi prospíval. Podíváme-li se na první republiku, výsledky tohoto řádu byly viditelné.“ Na druhou stranu je zde příklad asijské společnosti – Čína, která nepodléhala výkyvu ve stejné době, kdy probíhala naše transformace.*

PR: Nepodléhala předpisům z Washingtonu, jak se má změnit systém, nýbrž šla vlastní cestou a udělala dobře.

MS: *Ano, nicméně někdo namítne, že zmíněná společnost má jiné mentální nastavení, jiný žebříček hodnot, a proto mohli jít cestou, kterou šli. Druhou skutečností bylo, že systém v Číně stavěl po roce 1989 ve správě státu, společnosti, na ideologii komunismu, ne tak mnoho v oblasti hospodářské. U nás ideologie nezasahovala do hospodářského řádu a správy společnosti, byť její účastníci byli lidé spojení se stranou, protože od minulosti se nedá odstříhnout.*

PR: Měli bychom říci, že Čína je ale stále autoritářskou společností.

MS: *Druzí využívají zaostalosti a finanční nenáročnosti pracovníků.*

PR: Důležitou roli tam hraje levná práce. Čínská vláda vykořisťuje vlastní občany.

MS: Jsou ti, kteří v tom vidí příklad třetí cesty. Tón by udán stranou, která řídí kapitalismus.

PR: Nemyslím si, že se jedná o příklad třetí cesty, který je přijatelný pro jiné společnosti mimo asijský prostor. Tam se však jeví jako správná reakce na konkrétní podmínky země X, v našem případě Číny, která se ze zemědělské společnosti „katapultuje“ do moderny. Již toto výchozí zadání není srovnatelné s tím, co existuje u nás a jinde na světě. Zároveň se jedná o autoritářskou zemi, která je i nadále řízená z jednoho centra a je schopná zajistit vysokou míru poslušnosti a tím i vlivu centra na dění v provinciích.

MS: To vše je děláno za pomoci zahraničního kapitálu.

PR: Díky tomu, že mají levnou práci, jelikož vykořisťují vlastní občany, mohou prodávat zboží Západu levněji, než jej je Západ schopen vyrábět, což na Západě ničí jeho vlastní výrobce a tedy i jeho vlastní poptávku a v konečném efektu Západ zadlužuje.

MS: Sluší se říci, že součástí takové společnosti jsme nechtěli být.

PR: Ani jsme se jí nesnažili být. Soudím i podle toho, že Klausova hospodářská politika byla rétoricky velice militantní, ale fakticky byla relativně sociální. Určitě se nejednalo o čínskou cestu, ale ani o neomezenou nadvládu trhu.

MS: Když se však hovoří o kapitalismu, je vhodné zmínit povahu kapitalismu v Číně.

PR: Jedná se o „manchesterskou“ cestu, kde chybí element demokracie. Element efektivity je centrální a element konsensu podružný.

MS: Též spravedlnosti.

PR: To je podobné. Lidé souhlasí s vládou, když mají pocit, že se s nimi zachází jakžtakž spravedlivě.

... Kroky transformace ...

MS: Zmínili jsme českou cestu, byl zmíněn Václav Klaus a jeho rétorika. Navrhoval bych, abychom se zmínili o praktických krocích, které byly realizovány. Důležitou roli hrálo uvolnění cen, privatizace. Bylo několik druhů privatizace. Někteří lidé, prostřednictvím malé privatizace, si zařídili životnosti, i díky tomu se obnovila tvář měst. Jak vidíte jednotlivé kroky v časovém sledu? Lidé mohou říci, že vše bylo děláno v rychlosti. Československé hospodářství bylo nejvíce postátněné. Existovala ke způsobu proměny alternativa?

PR: Debaty, v nichž je po bitvě každý generál, nemám rád, protože jsou nespravedlivé a svým způsobem pokrytecké. Je snadné tvrdit, že jsme měli jít jinak, když to již nelze provést. Je snadné kritizovat, když už jí nelze nastoupit jinak.

MS: Ano, ale během cesty se udělaly chyby, které mohly způsobit nedostatečnou legitimizaci ...

RP: ... elity. Samozřejmě se dotýkáme demokratického procesu. Jedná se o příčinu toho, o čem jsme hovořili: že hospodářská politika byla rétoricky radikální a prakticky nikoliv. Ústupky od ideálně typického byly odrazem toho, že společnost na náznaky tržního radikalismu nepříznivě reagovala.

... Otázka rovnosti, averze k riziku ...

MS: *Také bychom mohli říct, že Češi jsou hodně rovnostářští, a proto jinak se postupovat nedalo. Mám právě na mysli kroky změkčení.*

PR: Ti, kteří rozhodovali, pociťovali tlaky tak silně, že se domnívali, že nemohou dělat nic jiného, než tu i onde ustoupit. Rovnostářský prvek české společnosti vnímám též jako velmi silný. S tím je úzce spjatý i prvek závisti, který je až patologický, když srovnáme, jak lidé na úspěch jiných lidí reagují třeba v anglosaských zemích. Vnímám to jako chybu, která ČR oslabuje.

MS: *Měli bychom též říci, že Češi jsou neochotni podstupovat riziko ve srovnání s vyspělým západním světem. Jen se podívejme, v jakém stavu je kapitálový trh. Nejsou nové emise, místo toho lidé spoří ...*

PR: Toto není jen český a (řekněme) středoevropský sklon. Němci jsou v tomto ohledu naprosto stejní. Málokdo investuje do akcií. Jedná se o určitou tradici. Anglosaský přístup je odlišný. Takže u nás ani nemůžeme čekat, že se vyskytne jiné chování.

MS: *Jednou z transformačních privatizačních metod byla kuponová privatizace. Lidé dostali kupony, mohli mít podíly v jednotlivých společnostech. Dejte Čechům akcie ... Byla zde nedůvěra a logicky z toho plynula i nízká likvidita těchto instrumentů.*

PR: Málokdo s nimi uměl zacházet. Není to však ani tak chyba Čechů, ale charakteristika dané situace. Pojem akcie byl znám, ale je otázkou, co se z toho dá či nedá udělat? Mnoho ze zdejších lidí to nevědělo.

MS: *Nesmíme zapomenout, že právě za první republiky zde byla burza ...*

PR: To však je hodně dávno. Tato skutečnost je hlouběji „zasutá“ než Masaryk.

... Zbytečné fauly ...

MS: *Zkušenost je tedy vykořeněná. Nemyslíte si, že během obnovy kapitalismu došlo ke zbytečným výrokům, faulům...*

PR: Máte na mysli slova o neexistenci špinavých peněz ...

MS: *Ty daly „zelenou“ nekalým praktikám.*

PR: Pochopitelně! Je důležité, jak vlivné osobnosti komentují a interpretují probíhající procesy. Je to specifická vlastnost každé doby a každé situace. Mocní se vždy snaží svou pozici posílit tím, že prosazují svou interpretaci a tvrdí kupříkladu: „neexistují špinavé peníze. Nebo: „bez eura se Evropská unie rozpadne.“ Toto jsou pokusy vyloučit debatu o jejich názorech.

MS: *Měli bychom si být vědomi skutečnosti, že lidé opakují vzory. Pokud člověk, instituce, která je pokládána za vzor, něco řekne, pak se lidé tak chovají. Možná řeknou: „Dobrá, vždyť se to může! Jaká je zde na světě spravedlnost?“ Můžete říci, že jednání není efektivní, ale lidé pocítují nespravedlnost.*

PR: Asi se s tím nedá nic jiného dělat než to s politováním konstatovat.

... Síla kapitálu a demokracie ...

MS: *Je vhodné se zeptat, zdali si nemyslíte, že kapitál není nebezpečný pro demokracii? Například takový investor George Soros varuje před neregulovaným kapitalismem. Zdůrazňuje, že je nebezpečím pro otevřenou společnost, kterou sám propaguje a pomáhá obhajovat koncept svého učitele Karla R. Poppera.*

PR: Měli bychom říci, že sám Soros z ní těží, ...

MS: *... jako spolumajitel hedgového fondu.*

PR: Pan Soros je jistě zajímavý myslitel, ale nemůžu jej brát úplně vážně a jako zcela objektivního, protože jej vnímám jako rozpolcenou osobnost.

MS: *Na jedné straně podporuje mladé demokracie, na druhé straně vydělává na nebezpečných pohybech finančního kapitálu.*

PR: Spekuloval proti britské libře. Tím vlastně začal být velkým hráčem. Tehdy se mu nízká regulace hodila. A teď najednou přijde s tím, že „neregulované trhy škodí.“ Toto je mi líto. Z mého pohledu je nutné mít určitou autentičnost a konzistenci. Otázka, kterou jste zmínil, je však sama o sobě na místě. Jako každé médium moci má i kapitál tendenci hypertrofovat, maximalizovat pozici a moc, a proto je velmi nutné myslet na regulování, ale zejména na to, co to vlastně je hospodářský systém, jaký je jeho význam pro společnost.

MS: *Jde o to, abychom zde měli demokratický kapitalismus a ne kapitalistickou demokracii. Někteří lidé by díky velkým majetkům mohli usurpovat prostor druhým.*

PR: Je otázkou, jak tohoto stavu dosáhnout, aniž bychom se regulací zbavili příliš mnoha potenciálů pro tvorbu blahobytu. Ale kapitál je naprosto nutné regulovat, zejména pokud jde o bankovní sektor. Jde přitom o to, nalézt míru regulace, která by nebyla kontraproduktivní pro celou společnost. Přitom je nejvýznamnější skutečnost, že se finanční systém posunul do pozice nadsystému celé společnosti, která má tudíž sloužit. Fakticky je ale finanční systém pouze jeden „služební“ subsystém společnosti. A přesně na tuto úroveň, do této služební role je třeba finanční systém opět redukovat. To by měla být úloha politiky.

MS: *Systém by měl sloužit člověku a ne člověk systému.*

PR: Pokud se na skutečnosti díváte čistě strukturálně, tak je finanční systém dejme tomu stejně důležitý jako sociální nebo kulturní systém. Žádný z nich není tak důležitý, aby se mu podřídila celá společnost. Přesně to se však stalo a banky proto v současnosti vykořisťují celou společnost. To, že k

tomu došlo, patří k onomu selhání elit, o kterém mluvím. Tato chyba se musí napravit, jestli nechceme skončit ještě hůř.

... Hodnoty ...

MS: *Nyní bych si dovolil otevřít téma hodnot, které podporují společenský a hospodářský řád. Jaká hodnota je podle vás hlavní? Dnešní individualizovaný svět zdůrazňoval a zdůrazňuje otázku svobody. Být svobodný a realizovat životní plán, což v minulosti nebylo možné. Ostatně bylo poukázáno na dělení ekonomická svoboda, politická svoboda, tvůrčí svoboda ...*

PR: Abych se přiznal, s pojmem hodnot mám problém. Postrádám totiž aktivní účast toho, který tyto hodnoty považuje za důležité. To znamená, že když někdo řekne: „svoboda je pro mě důležitá.“ Víceméně to znamená: „ale zařídte to pro mě, postarejte se, abych byl svobodný. Postarejte se, aby se se mnou zacházelo rovným způsobem. Postarejte se o to, aby se mi vedlo dobře.“ Toto je však typická pohodlně-poddanská mentalita, která je vlastní každému člověku. Mohli bychom to shrnout do teze: „co nejméně dělat, ale nejvíce získat.“ Hodnota, která je důležitá, by měla být hodnotou, která je spjata sama se mnou, jejichž uskutečnění závisí i na mně samotném. To znamená převzít díl odpovědnosti za svůj život. Toto je postoj, který považuji za zásadní, který přispěje k tomu, aby se hodnoty jako je svoboda, spravedlnost mohly rozšiřovat a rozvíjet v té které společnosti. To, že apelují: „to jsou důležité hodnoty, jsou to dokonce centrální hodnoty,“ ještě neznamená vůbec nic, když pro ně sám nic neudělám.

MS: *Slova jsou prázdnými skořápkami.*

PR: Přesně tak!

MS: *Ostatně minulý režim cosi hlásal, ale nekonal. Jen si vezměte stav lidských práv v kontextu helsinského procesu.*

PR: Lidská práva jsou hodnoty, které se samy od sebe neprosadí. Za ně se musí bojovat. To byla Havlova zásluha. Lidé jako on riskovali kvůli hodnotám.

MS: *Havel nebyl sám, ale stejnými otázkami se zabýval kupříkladu disent v Jižní Africe. Pan Nelson Mandela.*

PR: Tito lidé jsou ochotni převzít riziko, trpět, strádat ve jménu hodnot a ne čekat, že jim hodnoty spadnou do klína.

MS: *Také se hovoří o úctě k pravdě, dodržování slibů, dodržování závazků.*

PR: Bezesporu jsou pro společnost důležité. Myslím si ale, že důležitost ještě neznamená, že se sami prosadí. Dalo by se kupříkladu říci, že dodržovat závazky může být společensky užitečná hodnota, která se proto prosadí sama od sebe. Řekneme si: „ano, pro nás jako společnost se vyplatí dodržovat závazky, protože pak lépe vše funguje.“ Ale třeba hodnota pravdomluvnosti se pro všechny nevyplatí. Tam konsens není tak silný, jelikož říkat pravdu není vždy výhodné. Dokonce výhodnější je pravdu neříkat. Řekl bych, že tam bychom nedosáhli automatický konsens. Většina společnosti řekne: „ano,

dohodneme se, je důležité dodržovat sliby, ale shodněme se též na tom, že je důležité mluvit pravdu.“ Z mého pohledu to však nelze uskutečnit. Řekl bych proto, že je vhodné, aby většina hodnot byla zapojena do normativního systému, který je vynutitelný.

MS: *Pravda se vynutit nedá.*

PR: Jde mi spíš o chování. Jsem přesvědčen, že pravda je svrchovaně subjektivní záležitost a je různě interpretovatelná.

MS: *Pravdu jsem zmínil také proto, že kdo pozná pravdu, stává se svobodným a sám Havel ji vložil do věty ...*

PR: ... pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí.

MS: *Na druhou stranu pro mnohé z nás je to znak morálního kýče.*

PR: Ano, to je pan Bělohradský. Známa, ale chybná formulace. Myslím si, že to závisí na tom, kdo je nositel sloganu „pravda a láska vítězí nad lží a nenávistí“. Jestliže se jedná o věrohodného nositele, který se tak opravdu chová, pak to není žádný kýč, jelikož jeho jednání je svrchovaně přesvědčivé, protože on žije, co říká. Kýč je to pro ty, kteří pouze mluví a nedělají nic. Těch je ale bohužel většina. Ti, kteří mluví a stojí si za tím, vezmou na sebe riziko, jsou obdivuhodné osobnosti. Ex definitionem je jich ale málo. Jsou však svrchovaně důležití, protože je možné na někoho poukázat: „hleď, jde to ...“

MS: *Domnívám se, že právě hodnota pravdy má v naší společnosti důležitý význam, jelikož zde žili lidé jako Jan Hus, Jan A. Komenský, František Palacký, Karel Havlíček, Tomáš G. Masaryk. Je otázkou, jestli je soudobý člověk „vezme“.*

PR: Pochopitelně, že by mohl, ale realizace těchto hodnot není úplně samozřejmá a jednoduchá. Ve vypjatých situacích autoritativní společnosti to tak snadné nebylo. V současnosti však při řízení společnosti nevystačíme s pojmy jako je láska a pravda. Ty nepostihují celou komplexitu sociálního systému. Jsou sice důležitou součástí pohledu na společnost, ale samy o sobě nám neposkytnou řešení. Mohou sice k řešení přispět, ale zároveň působí i hodnoty, záměry a cíle, které nemají s láskou a pravdou moc společného; směřují kupříkladu k tomu jak vynutit určité chování, které dobrovolně od lidí nemůžeme očekávat.

MS: *Ne všichni.*

PR: Lidé, kteří tvoří tuto výjimku, nesou pochodeň pokroku. To jsou ti příkladní, ale pak zde máte většinu a s ní musíme zacházet.

... Člověk ...

MS: *Nyní bych se ještě zastavil u člověka. Václav Klaus říkal: „měníme systém ne lidi.“ Lze říci, že usiloval o to, abychom vytvořili herní rámec a lidé se přizpůsobí. Kdo zasahuje do jednání člověka, intervence končí nedobře a jedná se o sociální inženýrství.*

PR: Vůči Václavu Klausovi mám ambivalentní vztah. S některými jeho názory plně souhlasím.

MS: *To je otázka eura.*

PR: S některými nesouhlasím vůbec. S jinými souhlasím. Například euro, ale jeho krizi jsem předpovídal dříve než on. Ale zpět k tématu. Pokud jde o tezi, kterou jste zmínil, tak s ní také souhlasím; změnit člověka opravdu nelze. Co změnit lze, je systém a tím pádem i rámec, v němž člověk jedná. Jestliže je rámec relativně rozumný, optimální není nikdy, můžeme nalézt i určité aproximace, tedy přiblížení se optimu.

MS: *Říkal jste, že Němci se od Čechů příliš neliší.*

PR: V některých ohledech vůbec ne.

MS: *Můžeme říci, že pokud by u nás byl dostatečně dobrý systém, daleko více a rychleji bychom se přiblížili západnímu sousedu.*

PR: Myslím si, že jsme na cestě systém vytvářet. Systém nevzniká jen tak. To je právě důležité v souvislosti s Německem. Oni mají za sebou desetiletí fungující demokracie a fungující ekonomiky. První léta po druhé světové válce také nebyla procházkou růžovým sadem.

MS: *Museli zakusit odříkání.*

PR: Přesně tak! Píle, odříkání, odložení konzumu. My jsme však skočili do éry konzumní společnosti. Společnosti, která chce požitky dnes a tady. Za takových okolností se odříkání snáší mnohem obtížněji.

MS: *Pokud člověk má zájem něco po sobě zanechat, měl by dělat věci, které jsou nadčasové.*

PR: Pochopitelně, ale jsme si zajedno, že takových lidí není mnoho. Většina se snaží, a to je naprosto legitimní, žít svůj život co možná nejpříjemněji. Tento styl nemusíme přijmout, ale přesto musíme respektovat, že většina lidí uvažuje tímto směrem.

... Politika ...

MS: *Myslím si, že to, o čem jsme hovořili, je tématem politiky. Jak vnímáte její význam, jakožto člověk, který dlouhá léta žije v Německu a zabývá se její analýzou?*

PR: Myslím si, že nezávisle na tom, kde člověk žije a má povolání, jako mám já, tak potřebuje určitou pracovní definici politiky. Pro mě je politika hledání a uskutečňování řešení pomocí odvozenin nebo forem moci; ať se jedná o moc mediální nebo skutečně exekutivní. V abstraktním slova smyslu jde v politice o hledání a uskutečňování řešení. Takto viděno je politika stejná v České republice i kdekoli jinde. Ale při hodnocení jejich výstupů často konstatujeme: „z těch a z těch důvodů jsou výsledky snažení, které je v obou společnostech stejně motivované, jiné, protože obě společnosti mají rozdílné předpoklady, kupř. ekonomické atd.“

MS: *Můžeme spojit politiku s tím, jak ji viděli antičtí myslitelé - jako naplňování obecného dobra, nebo tam více akcentujete význam zájmu?*

PR: Obecné dobro je archaická, ale nikoliv chybná formulace. Když dnes zdůrazňuji pojem optimalizace tak ve skutečnosti myslím cosi podobného jako obecné dobro. Důležité je přemýšlet o tom, co to je obecné dobro. Kdo určuje definici a její naplnění? Kdo rozhoduje o tom, co se ve jménu obecného dobra smí udělat? Všechny tyto otázky musíme vzít v potaz a nakonec dojdeme k představě o tom, co je potřeba, aby národ prosperoval.

MS: *Dobrá, myslíte si, že by ve společnosti měl být společný jmenovatel, což je znakem společného dobra. Určí se, kam má společnost jít. Tuto otázku kladu z toho důvodu, že lidé, kteří se o politiku zajímali a více či méně se jich dotýká, říkají: „problém České republiky je, že nemá jasnou vizi a východiska z dílčích konceptů rozvoje nejsou dostatečně sdílena.“ V devadesátých letech byla snaha deregulovat, privatizovat, nechat působit volný trh. Víme, ...*

PR: ... že to nefunguje. Řekl bych, že existuje možnost formulovat obecný zájem. Jedná se o optimální stav společnosti, jehož podoba závisí na tom, v jaké fázi historického vývoje se nachází a v jakém globální kontextu existuje. Mně se obojí spojuje v pojmu stabilizování, přežití či udržení společnosti; její bezpečnosti a její ekonomické úrovně. Toto bych považoval za optimum. Jako jeden z těch, který k lidem promlouvá, bych se proto měl snažit objasnit jim, co to skutečně znamená. Nabídnout výklad současné situace, což často může konkrétně znamenat, že zpochybním jejich idealizované představy. Měl bych přitom ukázat, že nejsou uskutečnitelné proto, že vývojový a globální kontext, v němž naše společnost existuje, jejich uskutečnění neumožňuje.

... Ztráta příležitostí ...

MS: *Bohužel v dnešní době mnoho lidí tuto dobu, v níž žijeme, považuje za čas přešlapování, ztrácení příležitostí.*

PR: Může být. Jestliže někdo považuje tuto dobu za ztrácení příležitostí, musí je též pojmenovat. Národu musí říci, které to jsou a musí získat podporu pro postoj, že tyto příležitosti je třeba využívat. Pouze říci: „přešlapujeme,“ to nestačí.

MS: *Dobrá, vezměte si hospodářskou oblast. Můžeme zaznamenat mírné poklesy.*

PR: Kde je příležitost? V tom příležitost není. Tam je konstatování faktu. Záleží, jak budeme s faktem zacházet.

MS: *Jsme součástí Evropské unie a nedostatečně čerpáme prostředky, které nám byly nabídnuty.*

PR: Ano, to je něco konkrétního a z toho se dají odvodit konkrétní kroky.

MS: *Dále jsme extrémně závislí na hospodářském cyklu v Německu, neboť tam jdou naše exporty.*

PR: Tato skutečnost se nedá změnit.

... Rozlišení politik ...

MS: *Ano, právě díky politice, která zde byla v devadesátých let, v kontextu se špatnou privatizací, jsme otevřeli dveře společností, pro něž jsme pouze levnou pracovní silou, což nás staví do pozice montovny a ne země, jejíž hospodářství je taženo inovacemi.*

PR: Tak tomu je. Historická situace a vývoj nás znevýhodnily. Dovedly nás do situace, v níž jsme. Tuto situaci však nemůžeme změnit jinak, než že se budeme krůček po krůčku snažit nalézt lepší řešení a doufat, že budeme mít to štěstí, abychom jej mohli opravdu uskutečnit. Česká ekonomika a společnost je příliš malá a slabá a vždy bude objekt. Také naše nároky a cíle musí být přizpůsobené skutečnosti, že Německo má 80 milionů a Česká republika má pouze 10 milionů obyvatel. Česká společnost je navíc znevýhodněna tím, že musí důsledky komunismu odstraňovat a má tedy co dohánět.

MS: *Například jsme nevyužili příležitost českých národních kapitalistů.*

PR: Ano, tak tomu je.

MS: *My jsme v situaci, kdy cítíme neuspokojení, proto jsem zmínil „přešlapování“, ale samotné přešlapování má svou transformační ...*

PR: ... historii. Tak nějak k tomu došlo. V mém povolání se mě však zákazník málokdy ptá, co udělal špatně, aniž by se zároveň neptal, co by měl dělat jinak. Pouze konstatovat, co vše se stalo špatného, nikam nevede. Minulost nemůžeme změnit. Můžeme říci: „tady to je, staly se chyby. Nyní máme určitou situaci a tu chceme změnit.“ Opakuji, minulost nezměníme.

... Co můžeme konat? ...

MS: *Dobrá, jaká politika je podle vás zásadní pro tuto zemi, abychom se z průmyslové země ... ostatně přibližně 40 procent našeho výstupu tvoří průmysl ... stali zemí, jejíž hospodářství je založeno na inovacích? Někteří z nás uvažovali, že se můžeme stát Švýcarskem Východu kvůli slušné hospodářské základně. Víím, bylo to přáním, iluzí.*

PR: Rozumím tomu, ale není to a priori vyloučená záležitost. Právě proto, že lidé svou společenskou roli ... a tím myslím prosté lidi ... jako jste vy a já, nesehráli optimálně. Příliš mnoho z nás se spolehlo na to, že se změnou systému dojde automaticky i ke zlepšení jejich vlastní situace. To se však nestalo. Dopustili, co se stalo - tedy rozkrádání majetku a všechny věci, jimiž nyní trpíme, včetně nedostatku zahraničních investorů. Někteří se nám hodí, jiní ne. Zkrátka, to vše co říkáte je pravdivé. Co za těchto okolností můžeme udělat? Podporovat ty prvky, které jsou naší silnou stránkou. Mé doporučení je - nesnažme se vybudovat něco nového, ale snažme se spíše posílit naše silné stránky. Naší silnou stránkou je strojírenský průmysl. Nyní jsme pouze „montovnou,“ byť to dle mého názoru neplatí absolutně. Existují i inovativní a dynamické firmy. Právě ty by bylo třeba podpořit.

MS: Proč ne? Podpořme průmysl, díky němuž navážeme na první republiku, ale problém je, že například Škoda Plzeň hledá uchazeče pro vývoj lokomotiv, tramvají v Německu, jelikož na českém trhu jednoduše nejsou.

PR: To je však ekonomické faktum a s tím nemůžete nic dělat.

MS: Jsou lidé, kteří říkají: „zájemci o studium nejsou dostatečně motivováni k tomu, aby šli studovat na technické obory.“

PR: Malý zájem o inženýrské vědy je též problémem Německa, Rakouska, Francie.

MS: Zde přece jde o to, aby politici patřičně jednali a z České republiky se nestal pomyslný skanzen, jak o soudobém procesu uvažuje sociolog Petr Matějů.

PR: Pochopitelně! Politici jsou zrovna tak motivačně vybaveni jako každý jiný člověk. To znamená, že se snaží dělat minimum a usilují o to získat maximum. Proto je tak důležité, aby obyčejný občan, pokud je demokrat, vnímal svou odpovědnost v tom smyslu, že musí den za dnem, ať je to na lokální či jiné úrovni, koukat politikům na prsty. Je nutné je nutit pracovat v zájmu celku. Toto se však neděje. Věci se začnou pomalu zlepšovat teprve tehdy, když se to začne dít. Ale zároveň je nutné říci, že i když uděláme vše správně, ještě nemáme jistotu, že budeme mít úspěch. Je v tom určitá fatálnost jakéhokoliv lidského snažení a konkrétně i toho, že česká společnost je příliš malá, a nemůže tudíž být dynamickým a určujícím faktorem. Ostatní státy mohou nám i dobré politice udělat čáru přes rozpočet. To však ani občany, ani politiky neosvobozuje od povinnosti hledat a dělat dobrou politiku.

... Příklad z Německa ...

MS: Otázkou je přítomnost demagogů. Když se podíváte na německou politiku, byla ustanovena nová vláda a Angela Merkelová je potřetí kancléřkou. Je zřejmé, že se jedná o ženu, která dokázala změnit německou politiku, staví na dobrých opatřeních pana Gerharda Schrödra, která pomohla zkrotit vysokou nezaměstnanost z prvního desetiletí 21. století. Proč toto říkám? Je osobností. Možná české politice schází osobnosti.

PR: Toto je relativní vzhledem k rybníku, o kterém mluvíme. Z deseti milionů může vzniknout pouze pár výjimečných a z osmdesáti poměrně více. Co je důležité? Hovoříme sice o politice, ale neměli bychom její roli přeceňovat. To, co dělá německou sílu a úspěšnost, je německé hospodářství. Ale ani to však není celá pravda. Německé hospodářství reprezentuje pouze určitý rozměr této tematiky. Myslím si, že za úspěchem Německa stojí jeho sociální systém, německá společnost. Jedná se o jednotlivé lidi, sociální klima, sociální zvyky, jedná se o způsoby chování. Jsou to i vlastnosti, které sice spíše stagnují a možná i oslabují, ale pořád jsou v Německu zastoupeny nejsilněji v celé Evropě. Mám na mysli spolehlivost, poctivost, pracovitost apod. Jednoduše se dohodnete na určitém termínu a ten platí; lidé přijdou včas. Dohodnete se na splnění určitého závazku a bude s vysokou pravděpodobností splněn. Pak je ještě to, že v Německu existují určité oblasti jako Švábsko, Bádensko – Württenbersko, které jsou lůňmi kreativních lidí, laboratoří nápadů. Tam vznikají inovace. Jedná se přitom o lokální fenomén, jehož kořeny lze sledovat daleko do historie. To vše jsou fakta, která nakonec určují, jak se společnost jako celku vede. Politici mohou pouze okrajově něco zlepšit, usnadnit nebo naopak pokazit. A konkrétně ke kancléřce. Vzpomeňte si na mě, že až Angela

Merkelová jednoho dne odstoupí, najednou uvidíme, kolik historiků, komentátorů a publicistů najde chyby, které udělala, ale kteří se dnes neodvážejí mluvit. Identicky to vypadalo v případě Helmuta Kohla a i jiným odstoupivších státníků.

MS: *V poválečném období došlo k hospodářskému zázraku. Myslíte si, že cosi takového mohlo být i u nás?*

PR: Proč ne? Nejenom mohlo být, ale svým způsobem již je. Existuje cosi jako relativnost jevů. Lidé, kteří zde žijí trvale, mají jinou optiku než ten, kdo žije venku. Řekl bych, že mám určitou výhodu v tom ohledu, že spíše mohu ocenit a zaregistrovat změnu. Samozřejmě ale chápu lidi, kteří žijí tady a stěžují si, že se věci pohybují příliš pomalu a nelineárně. Rozumím lidem s tímto postojem, ale přesto si myslím, že budoucí historiografie bude konstatovat, že česká společnost udělala v historicky krátkém čase obrovský krok dopředu. Mohla by sice být dále, ale mohla by na tom být mnohem hůře.

MS: *Jen se podívejme na východ od nás a zmiňme Rumunsko, Bulharsko. Na druhou stranu se sluší říci, že jsme vycházeli z dobrých startovních pozic. Nad námi bylo Slovinsko a Východní Německo. Zde lidem vadí promarněná příležitost, na kterou jsme v dialogu narazili.*

PR: To je otázka. Promarnění příležitostí by znamenalo, že jsme přesně věděli, co je třeba udělat, a neudělali jsme to. Nikde však není řečeno, že ideje, o kterých se dnes zpětně hovoří, jako o lepších, by (pokud by byly realizovány), neskončily fiaskem. Toto se nikdy nedozvíme.

MS: *Svět, v němž žijeme, je světem spontánních rozhodnutí.*

PR: Je plný jevů, které nemůžeme kontrolovat. Člověk si může udělat strategii, ale musí počítat s tím, že mu kdekdo a kdykoliv může udělat čáru přes rozpočet. V životě se vyskytuje mnoho nekontrolovatelných proměnných.

MS: *Ekonomické modely jsou zjednodušením reality, a kdo se podle nich řídí, redukuje svět a může být obětí omylu.*

PR: Bezesporu.

... Omyl ...

MS: *Jako zahraniční pozorovatel hodnotíte proces jako úspěšný. Jaké omyly se podle vás během transformačního procesu staly?*

PR: Pokud řeknu omyly, jinými slovy tvrdím, že jsem měl lepší řešení. Neužil bych proto slovo omyly. Spíše bych řekl, že se staly určité chyby, došlo ke zbytečným zdržením, jež však dokážu vysvětlit a pochopit. Představa české, polské, maďarské společnosti byla před vstupem do EU taková, že to, co za nás dělala Moskva, delegujeme na Brusel. Ten se o nás postará. Debaty, které všichni známe ... Brusel zajistí, aby zde vládl právní stát, Brusel zařídí, aby věci fungovaly. Nyní vidíme, co vše Brusel umí a co pokazí. Odkaz na EU představuje i určité alibi pro to, co neuděláme sami, protože „oni“ mají odpovídající pravomoci a řešení. Toto bych považoval za chybu. Za další chybu bych označil nedostatečnou aktivitu občanů. Občanská společnost skutečně dosud nefunguje, pouze se o ní

mluvilo a mluví. Občané nebyli a nejsou ochotni převzít odpovědnost za věci politické, za věci ekonomické, protože je to příliš namáhavé a pro ně nepohodlné.

MS: *To bylo ohlédnutí do minulosti. Kdybyste se měl vyjádřit k budoucnosti. Z vašich slov cítím mírný optimismus.*

PR: Určitě. Když se na svět a čtvrtstoletí vývoje České republiky po pádu komunismu díváme realisticky a nemalujeme si žádné vzdušné zámky, nýbrž se snažíme zvážit, co bylo reálně možné a co bychom si přáli, můžeme konstatovat, že česká společnost a Česká republika má za sebou úspěšnou cestu. Při troše štěstí v ní může pokračovat. Dokonce mám dojem, že právě v posledních letech dochází k sebeuvědomování české společnosti jako občanské společnosti; společnosti, která si již nechce nechat líbit, aby ji vládli lidé, kteří myslí především na svou vlastní kapsu.

MS: *Děkuji vám za kritickou analýzu ...*

P.S.:

MS: *Jak jste se osobně účastnil obnovy demokracie a kapitalismu?*

PR: Jako ředitel mého hamburského institutu jsem léta do Německa zval skupiny českých komunálních úředníků, podnikatelů, politiků, studentů a žurnalistů a pořádal pro ně vzdělávací semináře. Tyto semináře byly (včetně ubytování a stravy) pro účastníky zdarma. Pro jejich financování jsem v Německu sháněl peníze a zmobilizoval tak přibližně 7 - 8 milionů korun.

MS: *Účastnil jste se kupónové privatizace, jakožto velké příležitosti obnovy kapitalismu?*

PR: Ne.

MS: *Co jste říkal na rozdělení Československa na dvě samostatné republiky? Nezpůsobilo nakonec rozdělení eliminaci slovenského nacionalismu, což vedlo k lepší spolupráci v rámci Visegrádského společenství a také k opětovnému setkání obou zemí v Evropské unii?*

PR: Považoval jsem to za logické a správné jak proto, že umožnilo Slovákům realizovat jejich představy o vlastní budoucnosti tak i proto, že rozdělení Československa odpovídalo socio-ekonomickému trendu, který trvá dodnes a směřuje k rozvolnění nadnárodních politických svazků.

Dialog o transformaci s Pavlem Švandou^{7,8}:

MS: *Náš dialog o transformaci bych zahájil subjektivním dotazem. Čím pro vás byl rok 1989? Jak se zapsal do vašeho života? Jaké naděje jste do něj vkládal a případně jak se naděje naplnily?*

PŠ: Minulých 19 let od roku 1971 jsem strávil v manuálním zaměstnání. V roce 1990 se mi otevřela možnost úplně jiné profesionalizace. Dělal jsem zase novinářskou práci a začal jsem knižně publikovat. Zároveň jsem si musel přestavět celý život, nejen pokud šlo o běžnou denní rutinu: otevřel se nám všem svět úplně nových nároků, informací a požadavků.

MS: *Nastoupil jste do Lidové demokracie.*

PŠ: Pracoval jsem zprvu v Akordu se Zdeňkem Rotreklem, pomáhal jsem založit měsíčník Proglas a psal jsem i do Lidovek a jinam. Později jsem nastoupil v LD a začal učit na JAMU, divadelní fakultě. Od roku 1970 dorostla nová, jinak utvářená generace, se kterou jsem se musel naučit spolupracovat po letech určitého osamění v disentu. Naše naděje se od podzimu 1989 vyvíjely podle proměnlivé situace. Nám starším se z počátku zdálo, že půjde o další „obrodný proces“. To by znamenalo jen jakousi „gorbačovštinu“, tedy modifikaci režimu vlády jedné strany. Když se pak situace vyvíjela jiným směrem, a to velice překotně, prakticky během několika týdnů, vítal jsem to. Vzhledem ke svému politickému původu a osobnímu přesvědčení jsem byl vždy zastáncem parlamentní demokracie. Nestačil jsem se divit všemu, co se posléze dělo, ale to, co přinesl rok 1990, jsem vítal. Naději na život ve svobodné zemi, ve svobodném systému, s možností komunikace se zahraničím, s cestováním, včetně veřejných projevů osobních názorů a právo shromažďovací. V tomto ohledu se mé naděje naplnily.

MS: *Zkrátka v roce 1989 jsme vykročili cestou k vyspělým západním demokraciím.*

PŠ: Ano. Přičemž jsme zprvu přehlédli, že i vyspělé demokracie se neustále nepokojně vyvíjejí, že život v demokracii je životem na vídrholci, nikoliv idyla dokonalé utopie.

MS: *Očekával jste, že může někdy přijít konec režimu, nebo režim jste vnímal napořád? Ne nadarmo se na transparentech uvádělo: „Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak.“*

PŠ: Ještě existovala cynická varianta: „Se Sovětským svazem na věčné časy, ale ani o vteřinu déle.“ I tak se hořce vtipkovalo, dokonce myslím i mezi komunisty, kteří taky vždycky nebyli nadšeni požadavky z Moskvy.

MS: *Rok 1989 byl rozhodující vteřinou.*

PŠ: Upřímně řečeno před rokem 1989 jsem si nedovedl ani představit změnu, ke které skutečně v naší zemi došlo. Byl jsem vlastně přesvědčen, že zde vždy budeme mít nějakou formu kolektivismu,

⁷ Pavel Švanda *1936, český esejista, básník, vysokoškolský pedagog na divadelní fakultě JAMU v Brně. V nakladatelství Atlantis mu vyšly tituly: Zkušenosti (1995), Portréty (1995), Na obou březích (1996), Libertas a jiné sny (1997), Hodinka profesora Bojera (1998), Věčný nedostatek věčnosti (1999), Noemův deník (2000), Neklid v Česku (2001), Krajina s trnem v oku (2002), Monstrum a jiná domácí zvířata (2002), Cestou z Kainova pohřbu (2004), Paměť esejisty (2006), O intelektuálovi, který se necítí dobře (2012) Mimo Atlantis vydal Anonymní povídky, Blok 1967, Zázraky v malém ráji, Rozrazil 1990, Neklid v Česku, CDK 2001.

⁸ Dialog byl natočen v pondělí 25. listopadu 2013 dopoledne v prostorách kavárny a restaurace Savoy v centru Brna, Jakubské náměstí 109 / 1, Brno

a tak či onak bude dominantní sovětský vliv. Že dojde k dokonalému rozsypání „starého režimu“ a přestavění naší části světa, bylo pro mě překvapením, jako ostatně pro většinu Čechoslováků. A to jsme ještě netušili, že se rozsypou i některé součásti „versailleského systému“, jako Československo a Jugoslávie.

MS: *Myslíte si, že jedním z důvodů rozsypání systému bylo, že na vrcholu pyramidy stáli lidé, kteří zosobňovali průměr, ba podprůměr?*

PŠ: Toto si vynucoval systém vlády jedné strany sám o sobě. Politický provoz byl založen na vzájemném vyřazování uvnitř politické špičky zprvu velmi krutými metodami. I když politické manýry posléze poněkud zjemněly, tam „nahoře“ nemohl obstát nikdo, kdo by nebyl zosobněním průměru, nebo kdo by to nepředstíral. Reprezentativní průměrnost, „lidovost“, patřila k vnitřní podstatě spikleneckých spolků, jimiž totalitní partaje původně byly a vlastně zůstaly i po uchopení moci. I o Hitlerovi se přece uvažovalo jako o „géniovi průměrnosti“. Mimochodem, to asi byla příčina osobní tragédie původně nepokojného levicového intelektuála Gustáva Husáka, který se musel konformovat s povinnou funkcionářskou bezvýrazností.

MS: *Na Západě je to trochu jinak. Na horu pyramidy se dostávají ti, kteří mají něco za sebou. Mají zájem se angažovat pro společnost. Můžete namítnout, že jsou i výjimky.*

PŠ: Britská, francouzská nebo americká politická reprezentace se dostává na špici jen na určitý čas. Odvede svou práci a odchází. V demokratických státech a společnostech fungují systémy, které umožní víceméně hladké vystřídání elit. Toto marxistický systém nikdy nedokázal vyřešit. V sovětské mezigenerační sféře - nebo i jiné - napětí vždy znamenalo nelítostný boj, někdy i na život a na smrt.

MS: *U nás lidé na stranické špičce čekali na příkazy. Jinými slovy nebyli dostatečně „svěprávní.“*

PŠ: A vůbec ne už po srpnu 1968. Tenkrát Sověti tak dokonale zakousli chuť k iniciativám, že zde zbylo politické uplatnění pouze pro podřízené, avšak mazané úředníky.

MS: *Tedy pro ty, kteří se klaní.*

PŠ: KSČ se pomocí prověrek zbavila i vlastní levicové inteligence jako přítěže.

... Rok 1989 v Brně ...

MS: *Jste z Brna, jak zde probíhal rok 1989? Byl jste předtím součástí Hnutí za obnovu svobody? Byl to projekt Charty 1977.*

PŠ: V podvečer 17. listopadu 1989 jsme v Brně nic nevěděli. Ale 18. listopadu jsem se ocitnul v Praze, jelikož jsme tam jeli s manželkou do Vinohradského divadla na hru Josefa Topola. Přijeli jsme do Prahy dopoledne a náhodou jsme se ocitli na Národní třídě na místě, kde už plálo na chodníku pár rozsvícených svící. Více jsme zatím neviděli, netušili, nechápali. Možná už to nepamatujete, ale v podloubí, u něhož došlo ke známému bití studentů, byl tenkrát bufet, do kterého se chodívalo na kávu, na čaj a koláč. Ostatně kolem 17. 11. 1989 byla dost značná zima, až -10 stupňů ve dne. A v tom bufetu na Národní třídě si tenkrát lidé o čemsi stísněně šeptali. Atmosféra tam byla zvláštní, napjatá, temná, začali jsme tušit, že se něco děje. Večer ve Vinohradském divadle jsme se už ocitli přímo v centru dění. Z jeviště byla vyhlášena stávka divadel, hovořilo se dokonce o generální stávce. Ani druhý den v Brně jsme nevěděli nic víc, než nám sdělila vídeňská TV, kterou jsme sledovali

soustavněji než tu československou. Po návratu z práce jsem seděl u svého psacího stolu a pracoval jsem na nějakých svých rukopisech. Přišla manželka a povídá: „Ty si tady klidně píšeš, ale celé Brno demonstruje“. „Vážně?“, povídám já. Od dalšího dne jsem pak taky začal chodit na demonstrace. Ale neměl jsem ambice vystupovat politicky a být představitelem kohokoliv nebo čehokoliv. V prosinci jsem si ovšem začal domlouvat spolupráci s nakladatelstvím Atlantis prostřednictvím Milana Uhdeho, jehož jsem znal z redakce Hosta do domu a postupně jsem se dostal blíže ke společenskému dění. Byl jsem u první Havlovy návštěvy a tak podobně. Ale například brzký konflikt Petra Cibulky a Jaroslava Šabaty šel víceméně mimo mě, ačkoliv jsem znal oba. Zato jsem si brzy začínal uvědomovat složitost naší nové situace.

MS: *Jak se díváte na skutečnost, že stačilo tak málo a společnosti se otevřelo nové směřování? Soudíte, že to bylo v lidech? Nechtěli žít v režimu, který z nich dělá podřízené a ne svéprávné občany?*

PŠ: Za prvé dorostla nová generace, která již neměla bezprostřední zkušenost s radikálně represivním režimem. Mladí už nezažili 50. léta ani počátky „normalizace“ se zatýkáním. Proto si dost dovolovali, podobně jako my v 60. letech. Vytvořili si určitou subkulturu klubů a hudebních skupin, samizdatu atd., takže to, co se stalo 17. 11. na Národní třídě, bylo pro ně velkým překvapením a důvodem ke spontánním masovým protestům. My starší jsme měli pod kůží vepsanou zkušenost, že režim je ochoten mlátit lidi a zavírat a možná i střílet. Za druhé, a na to se dnes zapomíná, asi tak od roku 1985 zde byla akutní hospodářská krize. Nešlo pouze o to, že chyběl toaletní papír, nebyly například polobotky. Ale v některých podnicích už byly problémy s výplatami, jelikož některé organizace měly tak špatné hospodářské výsledky v rámci tehdejšího systému, že Státní banka jim odmítala vydat výplaty. Což se nakonec vždycky nějakou tou politickou intervencí z KV KSČ vyřídilo a peníze k lidem přišly, ale vážné ekonomické problémy byly očividné. Za třetí nešlo pouze o naši vnitropolitickou situaci. Sledovali jsme pozorně, co se dělo v Polsku. V posledních týdnech před listopadem 1989 jsme viděli, co se stalo v NDR. Jestliže padla berlínská zeď a sovětské tanky zůstaly v garážích, tak to už bylo nějaké znamení!

MS: *Je vhodné připomenout, že východní Němci spěchali v létě přes Prahu.*

PŠ: Toto byly zásadní faktory a k nim se přidaly další, na nichž závisel vývoj u nás. K hospodářské situaci bych uvedl jednu ilustraci. V jednom brněnském distribučním závodě jsem pracoval 19 roků. Začal jsem tam jako skladový dělník. Nakonec jsem končil jako vedoucí závodní dopravy. Dost jsem viděl do toho, co se nakupovalo a co se prodávalo.

MS: *Měl jste možnost sledovat efektivitu či lépe neefektivitu.*

PŠ: Co chci podtrhnout: Většina výrobků, s nimiž ten podnik obchodoval, se za 19 let prakticky nezměnila. Tuto skutečnost, charakterizující centralizovanou ekonomiku, si konfrontujte s technologickým úprkem, běžným v otevřené společnosti.

MS: *Ne nadarmo se říká, že v roce 1968 jsme byli pod úrovní Rakouska. Rozdíl nebyl takový jako po období normalizace.*

... Ideologie a komunismus ...

MS: *Spontánně jsme přešli před rok 1989. Rád bych se zeptal na význam ideologie a pak komunistické. Potřebuje podle vás člověk ke svému životu ideologii? Lidé mohou říci, že zde jsou ideje,*

nač máme mít ideologii? Druhý názor z palety postojů je ten, že ideologie nám poskytuje rastr, skrze nějž se díváme na náš svět, na sociální realitu. Jak vnímáte tuto skutečnost?

PŠ: V podstatě každý z nás má ve své hlavě nějak poskládaný obraz světa. Něco si ustavujeme nahoře, a něco dole. Někdy je ten náš obraz velice primitivní, roztržitý, anebo je třeba poskládán vysloveně bizarně. To třeba znamená, že na vrcholu osobních hodnot strmí Kometa nebo Sparta. Mohou tam čnít i tělesné zážitky, třeba sex. Ale i toto je jakýsi žebříček hodnot a představ o nich. Jsou ovšem i lidé, kteří hodnoty mají uspořádány diferencovaněji. Používají představ, jež jim nabídlo vzdělání a odkázala i vzdálenější minulost. V Česku jsou například početně zastoupeni instinktivní či neuvědomělí kolektivisté, kteří budou vždy vyznávat prioritu toho, čemu říkají národ, třída, nebo společnost. Ti politicky doufají v určitý typ socialistického uspořádání. Liberalismus západního stříhu je jim instinktivně protivný.

MS: *Ano, česká společnost je levicově orientovaná.*

PŠ: Vždy si pak nalezne určitou formu kolektivismu, která je akutně více nacionální, nebo akutně více socialistická. Jsou zde ale i jedinci, kteří hledají a zkoumají lidský úděl v průběhu svého osobního vyžívání a tím vytvářejí určitou představu o světě, ať již v rámci nějakého již existujícího, například náboženského nebo filozofického prostoru. Tito lidé už disponují určitou diskutovatelnou představou o tom, co je nahoře, a co je dole ve vědomí a svědomí jednotlivce a snaží se své představy nabídnout veřejnosti. Dohromady všichni zde tvoříme nějakou společnost, která někdy funguje lépe, ale jindy skoro vůbec. Což však neodvisí jen od našich ideologických představ.

MS: *Vždy snad do sociální reality vkládáme tu přímo či nepřímo naše přání, představy.*

PŠ: Je tu osvícenská idea rozumového projektu, který by nás měl navigovat, což si v podstatě myslel i Masaryk. Já ten optimismus tak úplně nesdílím. Myslím si, že lidská existence je podstatně dramatictější proces, ze své podstaty málo racionalizovatelný. Samozřejmě, kam až sahá moc rozumu, uplatněme ji co nejpečlivěji. Ne však bez dobré vůle a jisté velkorysosti. Netrpělivý rozum, to může být něco dost hrozného. Rozumaření za každou cenu plodí malichernost a byrokratický vztah k člověku.

MS: *Masaryk rozum doplňoval náboženstvím.*

PŠ: Ano, ale takovým osobitým způsobem. Nevím, zda se opravdu vyznám v tom, co si TGM pod náboženstvím představoval. Někdy, když jej čtu, mám pocit, že se vždy zabýval spíš sebou než Bohem. Nakonec religiozitu vnímal hlavně jako etický systém, mravní apel. Ale takové vidění zbožnosti je zužující. Není v něm místo pro dynamiku tajemství. Zúžit si zbožnost na otázky etiky je osvícenský postoj: Bůh je člověkem zaměstnán jako četník dohlízející na slušné chování. Masaryk taky svými přestupy od katolíků k evangelíkům a pak k unitářům už předznamenal náboženskou těkavost, jíž dnes říkáme „postmoderní zbožnost“.

MS: *Soudíte, že ideologii má člověk a priori v sobě? Tážu se proto, že slovo ideologie mělo v minulosti pejorativní nádech. Do jisté míry to přešlo do současnosti. Komunistická ideologie se změnila v ideologii liberální. S tím si lidé asociují cosi, co myšlenkovému konceptu je bytostně cizí. Tím myslím například pervertování řádu.*

PŠ: Nyní promluví profesor: Slovo ideologie je staršího původu. Náleží do 18. století.

MS: *Je spojena s myslitelem, jakým byl Destutt de Tracy.*

PŠ: Čili dějiny tohoto slova jsou velice zajímavé a samy o sobě plné problémů. Někteří lidé dnes kladou rovnítko mezi marxistické a liberální pojetí ideologie. Nesouhlasím. Marxisté se domnívali, že jsou schopni do své ideologie zahrnout celý obraz člověka, dokonce kompletní popis lidské minulosti i budoucnosti. Jejich ideologie byla v podstatě dost úzce pojatým utopickým konceptem, který si však činil nárok na to, že je totální. Liberální způsob myšlení přece jen tuto ctižádost nemá. Když někdo o sobě řekne, že je liberál, klade důraz na jednotlivce a tím i na různost lidských zkušeností a mínění. Klade důraz i na to, že se od sebe jednotlivci liší a že mají mít možnost projevit svou odlišnost.

MS: *Jsou ale lidmi, kteří respektují vnitřní, imanentní řád. Je to víra v člověka.*

PŠ: Liberalismus je víra v Montaignův postřeh, že nejobecnější vlastností člověka je různost. Marxista řekne, že člověka určuje jeho vztah k výrobním prostředkům, a on je tím determinován. Jistě může existovat ekonomický liberalismus, který vidí podstatu člověka v jeho schopnosti vyrábět a prodávat. V podstatě ale má liberalismus širší meze a je méně pedantický. Jistě, jsou tu například liberálové, kteří mají také velmi určitý obraz o minulosti. Jejich člověk se rodí někdy kolem roku 1848. Když půjdou hodně daleko dozadu, dohlédnou až k pádu Bastily. Ale dále do minulosti tito liberálové nevidí. Dál pro ně nic neexistuje, což silně omezuje jejich obraz lidství.

MS: *Liberálové se hlásí k Magně chartě libertatum z roku 1215 jako odkaz řádu.*

PŠ: To jistě patří k dějinám vývoje právního státu. Přesto jsou mnozí liberálové ochotni odepsat dlouhá údobí evropské historie jako doby temnoty, během nichž se údajně nic dobrého nedělo. Toto však platí jen pro určitý typ ideologů – liberálů, kteří jsou většinou spjati s nacionalismem.

MS: *Jsou mezi námi i takoví, kteří zdůrazňují ekonomický liberalismus, důležitou částí společnosti jsou však též konzervativci, proto je zde utvořen liberálně - konzervativní proud.*

MS: *Ještě bych se zastavil u komunistické ideologie, jak ji jako člověk, který žil v roce 1948 – 1989, vnímá? Lidé, vstupující do strany, která hlásala tento koncept uspořádání společnosti, byli ovlivněni druhou světovou válkou, věřili ve spravedlivější svět, jenž jim ideologie nabízela.*

PŠ: Šel bych možná ještě trochu dál. Marxismus pochází z 19. století. Tedy je určitou formou romantismu. Marx sám byl nadšený „osmačtyřicátník“. Jeho ideologie je utopickou ideologií posledního soudu, která slibuje, že po posledním soudu proletářské revoluce nastane konec dějin, ráj a vykoupení. Ten chiliastický tón, poselství, že s námi komunisty začíná vše znovu, u nás v 50. letech zněl velice silně. Byla v tom jistě i reakce na genocidu Druhé světové války, která občas nesla i rysy apokalypsy. Spousta lidí o to ochotněji uvěřila ve spásu skrze proletářskou revoluci. Pokud jde o českou kulturu: zdejší utopicko-revolucionářská tradice byla - alespoň v kavářenské podobě - už od konce 19. století poměrně silná.

MS: *Umělci ji podpořili. V komunistické straně byli v počátku Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura, Karel Teige. Ti utvářeli kulturní svět a v jistých obdobích sloužili straně.*

PŠ: Jsou zde původnější prameny, z nichž takové směřování vycházelo. Byl jím samotný český nacionální kolektivismus. Nejméně od 90. let 19. století, když vítězí mladočeši, formuje se náš národ jako Kampfgruppe, tedy jako bojová skupina, tedy kolektivisticky. Jinými slovy, už tehdy se náš národ

organizuje jako celek nadřazený jednotlivci. Má své vůdce, podvůdce, lid, který věří, poslouchá a vykonává příkazy. Když naše nacionální pojetí lidského osudu bylo v Mnichově na podzim 1938 těžce zasaženo, řada českých vlastenců kontinuálně přešla k marxistickému kolektivistickému utopismu, aniž si leckdy ti lidé uvědomovali, že se v jejich obrazu světa mění něco velice podstatného.

MS: *Bylo to dáno tím, že zklamal nás Západ, budeme tíhnout k Východu se vším všudy.*

PŠ: Pochopitelně! V té reakci byla ovšem zřejmá i jistá nedůslednost: Když rozhodly velmoci v roce 1918, aby vznikl náš stát na národnostním principu, líbilo se nám to. Když o 20 let později velmoci rozhodly, že náš stát bude kvůli témuž principu okleštěn, nelíbilo se nám to. Pochopitelně! Národ jako celek nemyslí důsledně, a vůbec už ne pod vlivem těžkého traumatu. Ale z odstupu si tu nedůslednost můžeme uvědomit, včetně následných proměn kolektivní duše.

MS: *Byli jsme v ohnisku dějin. Jistě budete souhlasit s tím, že komunistická ideologie je slepou větví osvětlení.*

PŠ: Marxisté se interpretovali jako velcí racionalisté a nositelé vědeckého názoru. Já ale v marxismu vidím ten velice silný romantický kořen, a tudíž permanentní výzvu k citové angažovanosti. Celý propagandistický balast 50. let 20. století netvořily apely na racionalitu. Převažovaly velice emotivní apely na angažování se na straně dobra, podobně jako v propagandě nacistické. Nacismus se otevřeně manifestoval protiosvětsky, což komunisté nečinili. Ale v politické praxi se s racionalitou rozcházeli a o rozumovou kritiku prostě nestáli.

MS: *Ne nadarmo se ideologie řadí do kruhu a extrémý se považují za shodné, i když mají jiná východiska. Je to extrémní levice a extrémní pravice.*

PŠ: Komunismus i nacismus, obojí se dá také číst jako odmítavá reakce evropského člověka na průmyslovou civilizaci.

... Disent ...

MS: *Dobrá, a co lidé, kteří se s režimem nesmířili, realizovaná politika byla pro ně nepřijatelná, zaujali opačný přístup?*

PŠ: Takových lidí zde byla spousta. Někteří v tomto ohledu byli radikálnější, jelikož si nemohli pomoci od svých živých psychických problémů. Některé do opoziční situace zatlačil sám režim. Jiní se pokoušeli léčit sebe samé a působit na okolí svou vlastní tvorbou, třeba v rámci samizdatu.

MS: *Jinými slovy ti lidé si žili vlastním světem, jenž jasně říkal: „Ano, my režim nepřijímáme.“ Toto však nebyl přístup většiny lidí. Oni se s ním smířili, nebo s ním většinou kooperovali.*

PŠ: Někdy se též podceňuje to, čemu se říká totalitní systém. Je to vytvoření situace, kdy vlastně není možné nic mimo systém, tedy žádná jiná aktivita a dokonce ani pasivita, není možná než uvnitř systému, což se u nás dokonale podařilo realizovat. Když se pak někde ve stínu vytvořilo ohnisko lidí, kteří spolupracovali na nějakém jiném způsobu myšlení nebo konání, ať již na náboženských, charitativních, uměleckých, filozofických aktivitách, byla to osvěžující výjimka. Takové usilování se však muselo konat programově mimo systém, někde na hraně soukromí a veřejného dění. Byly ale případy divadelníků nebo filmařů, kteří nemohli inscenovat a natáčet na koleně a museli nějak získávat oficiální prostředky. Když byla příhodná situace, došlo k politické oblevě, bylo možno na čas i

vytvořit oficiální středisko nezávislých aktivit. V 60. letech to byl například časopis Tvář, nemarxistický časopis uvnitř marxistické kultury. Jinou věcí je, že Tváře nevyšel ani jeden kompletní ročník, jelikož ji režimní dozor vždy nějak „zakousl“ - podstatně omezil. Za „normalizace“ se mnohé dělo i prostřednictvím samizdatů. Kromě toho zde byla skupina soustředěná kolem politicky angažovaných lidí, jako byl Petr Pithart, Jaroslav Šabata, Václav Havel. Tam se dělala politika.

MS: *Sám jste měl blízko k Chartě.*

PŠ: Ano, blízko.

MS: *Když si člověk procházel seznam jmen, vy tam nejste, i když je tam jistá paní Švandová. Proč jste nepodepsal?*

PŠ: Nejzásadnější důvod byl, že když se Charta 77 podepisovala a když s ní přišel Šabata za mnou, měl jsem dojem, že se zde zakládá nová levicová strana. Byl jsem toho názoru, že té jedné, kterou jsme tu už měli, bylo až dost. Obnovovat „osmašedesátnictví“ mně připadalo odsouzené k nezdaru. To se taky na konci roku 1989 ukázalo. Druhý důvod, který jsem si ale ujasnil až dodatečně, bylo, že režimu se Chartou nabídla možnost vrhnout se na deklarovanou opozici a bojovat s ní. Komunisté a jejich aparát v podstatě neuměli řídit normální provoz státu. Toto jim vůbec nešlo, ačkoliv se považovali za specialisty na ekonomické otázky. Co jim šlo naopak velice dobře, byly propagandistické boje, potlačování jiných mínění, demagogie, vyvolávání represivních kampaní, v nichž se cítili jako doma. V této zemi se nedalo od roku 1971 do roku 1975 téměř žít. Poté se režim začal zadýchávat a zdálo se, že by vše mohlo přejít do povlovnějšího vývoje k mírnějším, kadárovským polohám, které jsme dost záviděli Maďarům. Do toho ale přišla Charta a znovu popudila nejen ve vedení KSČ, ale i v podřízených složkách až po uliční výbory svým elánem. Komunisté donutili lidi kývat, a někteří dokonce museli podepisovat Antichartu, pokud chtěli žít ve své profesi. Každému se do toho „skladničení“ nechtělo. Takže komunistům se povedlo na základě Charty 77 a Anticharty strhnout veřejně na svou stranu i ty, o nichž se třeba předpokládalo, že latentně patří k opozici. Vzpomeňme třeba Jana Wericha nebo Gustava Broma.

MS: *Režim jednoduše nesnesl pravdu.*

PŠ: Ano, ale to přece nebylo nic nového, co by se muselo světu odhalovat. Z obnoveného bojového elánu, který Charta 77 zažehla, režim vyžil až do let 1981, 1982, kdy se začala projevovat hospodářská krize. Pak už soudruzi měli jiné starosti. V Chartě jsem prostě neviděl politický zisk.

MS: *Ano, ale člověk může říci, slovy Jana Patočky, že je nutné, aby trpěl pro vyšší hodnoty. On šel touto cestou a za svá slova položil život.*

PŠ: Pozdní Patočka se víceméně ztotožnil s antickým pojetím lidského osudu, které praví, že skutečně cenné je jen to, co se děje na agoře, na fóru, na veřejnosti. Já si naopak troufám myslet, že fundament naší účasti na světě zakládáme a opatrujeme v soukromí. Tady platí křesťanské: „Bene vivit, qui bene latuit“, tedy zhruba přeloženo: Dobře žije ten, kdo umí žít ve skrytu. Zažili jsme si dost při potloukání se na fabrických dvorech, skladech, dílnách, halách, při nakládání a vykládání aut, vagónů, při značné míře nervového nepohodlí během policejních sledování a při výsleších, které nás tady v Brně zasáhly kvůli naší kulturní aktivitě. Nejen já, ale i ostatní v okruhu kolem Josefa Šafaříka jsme měli pocit, že jsme i bez Charty odváděli svůj díl života. My jsme se nepotřebovali manifestovat

jako opozice, my jsme jí byli. Mám na mysli nejen kruh brněnský kruh kolem Josefa Šafaříka, ale i širší kulturní společenství, které se nemuselo nutně definovat účastí v boji o politickou moc.

MS: *Pomyslné šestatřicátníky ...*

PŠ: ... a samizdatovou dílnu Listy přátel, která zde byla a fungovala. My jsme ale také neměli co odsluhovat a napravovat z minulosti. Nikdo z našeho okruhu nikdy nebyl členem KSČ, kdežto Charta se skládala převážně z bývalých partajníků.

MS: *Ano, a byl jedním z důvodů, proč Vladimír Čermák, brněnský politolog, nevstoupil do Charty.*

PŠ: Za mnou s Chartou přišel Jaroslav Šabata. Později to byl můj přítel, kterého jsem si vážil. Když za mnou přišel s Chartou 77, já jsem v něm viděl především člověka, který mi kdysi přednášel na fakultě historický a dialektický materialismus a dějiny VKS(b) a ze kterého ještě v polovině 50. let celkem šel strach.

MS: *Někdo může říci: „Dobrá, lidé prozřeli ...*

PŠ: Vážil jsem si Jaroslava Šabaty už proto, že on si odseděl své za „normalizace“ v kriminále. Rád jsem s ním po roce 1990 diskutoval. Pod jeho politické vedení bych se ale nikdy nestavěl.

MS: *Byli to právě lidé z Charty, kteří pomohli mírové předání moci. Zde je jejich zásluha. Jestliže někdo byl v Chartě a před tím byl v komunistické straně tak toto je otázkou jeho svědomí.*

PŠ: V tom s vámi naprosto souhlasím, že na půdě Charty a zejména kolem Havla se vytvořilo cosi jako nová politická reprezentace, kterou jsme pak velmi potřebovali na konci roku 1989. Já jistě nikomu nevyčítám, že byl chartistou. Ale měl jsem a mám na mysli zřetelné důvody, pro něž jsem s tímto spolkem nešel. Byly i soukromé důvody, ale ty bych si nechal pro sebe.

... Pozitiva režimu ...

MS: *Pokročme dále. Můžete jako člověk, jenž s režimem nesympatizoval uvést nějaká pozitiva režimu? Mohl jsem se setkat s postojem Vladimíra Vodičky, zakladatele Divadla Na zábradlí. On v minulém režimu zdůrazňuje význam kultury. Lidé v minulosti měli možnost hrát divadlo, lidé od kumštu měli možnost svobodného projevu. Nemohli například jezdit ven, mít politickou svobodu. Kdo chtěl být svobodným, svobodným byl. Můžeme říci, že režim a priori nebyl špatný.*

PŠ: Jistěže i za minulého režimu se vytvořily určité kulturní hodnoty a našly se pro ně finance, které by se dnes těžko hledaly. Zůstaneme-li u literatury, knihovna klasiků, kterou vydávalo nakladatelství ODEON, nebo antická knihovna, to byly dobré počiny. Ale co se týče celkové kulturní úrovně režimu, nepřeceňoval bych ji. Ve slavných šedesátých letech vycházela v Čechách a na Moravě tři či čtyři významná literární periodika. Kolik jich vychází dnes? Měli jsme několik významných divadel. Když se staršího člověka zeptáte zejména Pražáka na to, co pro něho znamenala léta šedesátá, odpoví vám: „Chodili jsme do Semaforu, bylo to báječné!“ Kolik divadel má Praha dnes? Když se podívám na Brno, měli jsme zde dvě až tři zajímavá divadla. Kolik jich máme dnes? Totéž platí o knihkupectvích. Jen dobrá hudba se mně zdá být v současnosti bita, ale za to nemůže demokracie.

MS: *S patřičnou slávou jako v minulosti.*

PŠ: Literatura, původní i překladová je na tom dnes mnohem lépe. Kolik zde bylo nakladatelství? Tři čtyři velká byla v Praze a poté už jen krajská. Dnes pouze v Brně máme zhruba 6 akceptovatelných nakladatelství. Liberální systém, pokud jde o kulturní provoz, má naprostou převahu nad totalitou. Ano, centralizovaný ekonomický systém dokázal za „normalizace“ zaručit jistou životní úroveň, kterou bychom snad mohli označit za „škodovkově-bůčkovou“. Jestli ovšem Husákovi za něco patří vděk, tak za výstavbu sídlišť. Dokázal konečně zlomit bytovou nouzi, která zde trvala ještě 20 let po válce a byla neobyčejně akutní i v 60. letech. To se soudruhům povedlo. Obávám se ale, že ta výstavba byla prováděna tak neekonomickým způsobem a že nakonec i ta bůčková životní úroveň v podobě levných potravin vedla k hospodářské krizi. Ostatně on ten socialistický blahobyt byl vždycky dostupný jen částečně. Věděl jsem, že v sobotu si nemohu moc přispat, neboť pro rohlíky do samoobsluhy musím přijít do půl deváté, neboť jinak nebudou, kdežto dnes mohu přijít pro pečivo i odpoledne a pořád ho mají dost. To, co nám komunisté zajistili, stálo tak obrovské náklady a naši produkci vytvářela tak těžkopádná ekonomická mašina, že se musela dříve či později zadrhnout. Měli jsme takzvanou potravinovou soběstačnost a rozvinuté zemědělství. Ale co nás asi stály ty zemědělské dotace? Nakonec se to všechno prokázalo jako liché a špatné, a to očividným krachem celého systému včetně samotného SSSR.

MS: *Zde jde o to, že, kdyby a priori vše bylo špatné, život by nebyl možný. Mnozí z nás mají černobílé vidění.*

PŠ: Nejsem přítelem černobílého vidění. Někdy mě štvou lidé, kteří oponují proti komunismu, jako kdyby těch 40 let neznamenal lidsky vůbec nic. Naopak. To bylo velké lidské jeviště, na kterém byla vidět spousta velkých lidských osudů a zážitků. A uznávám, že i ten, kdo se chtěl omezit čistě na hmotnou spotřebu a byl šikovně napojen na šedou ekonomiku, tak si „normalizaci“ docela užíval. Mám námitky vůči některým lidem, kteří dnes jednají při propagaci demokracie stejně aktivisticky bezostyšně, jako sloužili komunistům. To jsou ti, co jenom sundali ze zdi Fučíkův portrét a na jeho místo si pověsili Horákovou, a jinak jedou dál, jak byli zvyklí, tedy černobíle. Samozřejmě, že takový aktivista už se neptá, jaký je můj postoj ke vstupu spřátelených armád v srpnu 1968, ale třeba se zajímá, proč jsem nepodepsal Chartu 77.

... Zmařené osudy ...

MS: *Přesto bylo mnoho osudů zmařeno.*

PŠ: Bylo mnoho velkých osudů, někdy hrdinských i tragických. Někteří lidé emigrovali, jiní se mravně zlomili. Za zmařené osudy nepovažuji úděl těch lidí, kteří odešli do ciziny nebo na čas do kriminálu. Někteří z těch, kteří byli vyřazeni na počátku sedmdesátých let z profesionálního uplatnění, vlezli s lahví do kotelny. Tam se jako oběti režimu upili. Přišel rok 1990, možnosti se otevřely a ukázalo se, že někteří lidé již nejsou k použití. Tady vidím zmařené osudy.

MS: *Lidé, kteří nechtěli mít zmařený život, volili exil.*

PŠ: Ano, též to byla určitá forma řešení. Pro mě ne, ale jistá forma řešení to byla. Z mých blízkých známých a přátel emigrovalo asi 10 lidí. Některé z nich jsem dost postrádal.

... Vyvrácení ideologie ...

MS: *Soudíte, že režim padl, ale ideologie podle vás bude žít dál, nebo je podle vás čímsi pasé, i když jsou lidé, kteří ji do jisté míry propagují.*

PŠ: Kolektivistický utopismus bude existovat dál, protože je určitou formou uspokojování náboženské potřeby. Jestliže někdo uspokojuje náboženskou potřebu jako marxista-leninista, jako radikální zelený, jako radikalizující fašista nebo sportovní fanoušek, je to na něm. Již jen to, že mohu uvést více možností, a ty zde existují, je důkazem toho, že žijeme ve svobodné zemi. Dívám se na ty, kteří dnes věří v původní marxismus, jako na lidi, kteří si neuvědomují vlastně podstatu Marxovy nauky. Oni v jeho textech čtou pouze příslib bohaté kulturní nadstavby a všelidské spásy. Neuvědomují si, že on přece řekl, že komunistický způsob výroby a spotřeby bude efektivnější, produktivnější než kapitalistický, a proto dokáže v budoucnosti lépe uspokojit lidské potřeby. To se však nestalo. Proto marxistický státní systém zkrachoval. Ostatně dnešní neomarxisté právě proto kříží marxismus se zeleným rousseauismem nebo s analytickou psychologií, ale to už jsou velmi zředěné roztoky původní výbušné látky.

MS: *Můžeme též říci, že systém je nereformovatelný.*

PŠ: Myslím si, že stát založený na představě iniciativní spiklenecké organizace, která si říká strana, a která zařídí ráj na zemi, myslím, že takový státní systém a vůbec pohled na svět je opravdu nereformovatelný. S tím se nedalo nic dělat, což prokázal vývoj v roce 1968: když tenkrát došlo na otevírání fundamentálních ekonomických a politických problémů Československa, názory i uvnitř KSČ se tak radikálně lišily, že smírné řešení bylo asi nemožné. I kdyby nedošlo k vnějšímu zásahu 21. srpna 1968, asi by se náš komunistický režim vlastními domácími silami vrátil za rok, za dva do starých kolejí. Anebo bychom zažili už tehdy přechod k parlamentní demokracii, pokud by ovšem SSSR dovolil, což se nestalo. Poloviční reforma systému, v níž jsme v roce 1968 doufali, byla asi utopickou představou.

MS: *Člověk pozná skutečnost, když vstoupí tváří tvář realitě, aby z omylu vyšel.*

PŠ: Takovým lidem říkám: „Co váš Lenin považoval za kritérium pravdy? Praxi. Jaká byla marxistická praxe? Postavila se proti vám“. Ovšem ti, kteří se nyní tváří jako radikální levice, Marxe a Lenina zas až tak nerespektují. Mají své vlastní polobohy.

MS: *Nesmíme zapomínat, že tyto knihy byly po roce 1989 vycházeny z knihoven ...*

PŠ: Když někdo chce, může si marxistickou literaturu přečíst. Ostatně pochybuji, že dnes se praktikují v našich knihovnách seznamy zakázaných knih. Kdyby tomu tak bylo, bylo by to pro mě velké zklamání.

MS: *Mnozí z nás ani neusilují o poctivou analýzu minulosti. Ideologii vnímají pouze jako klacek.*

PŠ: Často vidím u mladých lidí, že radikální politické úvahy jim slouží jako „placebo“ na jejich soukromé citové problémy a ekonomické potíže.

... Stav společnosti a hospodářství ...

MS: *Než bychom začali diskutovat otázku demokracie a kapitalismu, zeptal bych se na problém, který spočívá v popsání neuralgických bodů, čím společnost trpěla v roce 1989 respektive v době přechodu na nové společenské uspořádání. Příznačným slovem, které se používá, je krize. Jednalo se o krizi*

společenskou, politickou, ekonomickou, ekologickou, duchovní. Jak tuto skutečnost nahlížíte? Samotné slovo krize je často skloňováno lidmi, kteří se zabývají společenskými procesy. Così jste naznačil ve svých předchozích slovech.

PŠ: Krize zde na konci 80. let nepochybně byla. Ekonomický chod země se silně zpomaloval. Některé výrobky zcela chyběly na trhu. I peníze začaly chybět. Za druhé zde byla krize ekologická. Tím myslím, že znečištění řek a ovzduší už bylo zcela zjevným problémem. Například v Brně pach síry zrovna v listopadových dnech 1989 byl značný. Byla inverze, a silný mráz, deka mraků - a my jsme na náměstích dýchali ten špatný vzduch jako důvod k revoltě. Stejně smrděla Praha, když jsem se tam v prosinci zajel podívat. Problémy, které jsou dnes palčivé na Ostravsku, byly tenkrát dost typické pro všechna průmyslová centra. Za třetí zde byla i intelektuální krize v tom smyslu, že pokud se vyskytla otázka a režim na ni měl dát systémovou odpověď v rámci marxistického názoru, většinou rozumnou odpověď nebyl schopen zformulovat. To souviselo s tím, že zde chyběly některé způsoby zkoumání společenského života. Neexistovaly relevantní sociologické průzkumy. Jediný, kdo v tajných zprávách říkal, co si lidé myslí, byla policie. Domnívám se, že vše, co zde bylo státního, se jaksi zadržovalo a zastavovalo. A co nebylo státní, mělo v rámci režimu malý či nulový význam, což platilo třeba i pro ekologické iniciativy.

MS: *Jinými slovy příslovečná šed'.*

PŠ: Také to souviselo s tím, že si režim nikdy nenašel způsob, jakým by plynule, generačně obměňoval svou elitu. Jednoduše společnost „stála“, i když o osobní dramata tu zas nebyla nouze.

MS: *Toto byl jasný argument pro změnu. Život je pestrý, dynamický. Kde není dynamika, tam nastává smrt zaživa.*

PŠ: I tak bychom to mohli říci. Životní možnosti se čím dále tím více zužují. Člověk pak stojí na místě, kouká kolem sebe, a dost dobře neví, co si má počít. Také se zpomalovalo pracovní tempo. Produktivita ještě více klesala. S tím souvisí i otázka předimenzované zaměstnanosti. Kde byla práce pro dva, byli zaměstnání tři. Žádný z nich nedělal pořádně, což se také odráželo ve zlenivělé lidské psychice a dokonce i ve vzhledu a těžkopádném pohybu lidí v ulicích.

MS: *Na jednom místě se vyrobil polotovar a ten se transportoval na druhý konec republiky, aby se využily výrobní prostředky a lidé měli práci.*

PŠ: Byl zde zkreslený systém cen, do kterých se promítaly spíše různé složité úmysly než reálné náklady. Tak to dál nešlo. Krize systému ovšem nezačala u nás, ale v Sovětském svazu. Tamní systém byl založený na představě postupné světové revoluce. Oni sice od radikálního konceptu couvli, ale neustále se někde ve světě pokoušeli posilovat své pozice. V momentě, kdy Sověti tvrdě narazili v Afghánistánu, a předtím už byli vytlačeni z Egypta a z prostoru Suezského kanálu, nevedlo se jim v Nikaragui, marxistický světový názor a komunistická představivost ztratily dynamiku. Vpád do Československa v roce 1968 a vytlačení USA z Vietnamu byla asi posledním vítězstvím Kremlu, za která ale sovětští komunisté na mezinárodní scéně tvrdě zaplatili.

... Demokracie ...

MS: *Nyní bych navrhoval, abychom se přesunuli k otázce demokracie. Jak o ní sám uvažujete? Jako intelektuál máte na toto společenské uspořádání osobitý pohled. Každý z nás je její součástí. Máme odpovědnost za to, jak se utváří.*

PŠ: Pro mě je demokracie především systémem, v němž vztahy mezi lidmi a lidské situace vycházejí najevo takové, jako jsou. A nejen v protikladech, ale i v proměnlivých odstínech, což leckoho mate.

MS: *Jeví se, jsou pojmenovány.*

PŠ: Týká se to i vztahů, lidí, problémů, otázek, odpovědí, jež se nepřetržitě vyjevují, a to v dynamickém procesu. To je podstata otevřené společnosti. Že se mezi tím se vyjevují současně i špatné lidské vlastnosti, omyly a někdy i tragická nedopatření, je jinou věcí. Podstatné je, že vše postupně vychází najevo, a to vzdor mediální mlze. Toto je pro mě nejpodstatnější rys demokracie jako otevřené společnosti.

MS: *Zkrátka demokracie je poskytuje prostor pro očistu. Špatné se může proměnit v dobré. Není to stav, kdy člověk zakouší tonutí v bažině.*

PŠ: I tak se to může říci. Ale já netvrdím, že vždy musí nutně následovat lepší po horším. Až takový optimista nejsem. Někdy může následovat horší po lepším, ale neustále se děje pravda o člověku a o světě. Lidské osudy se dějí v otevřenosti. To je pro mě podstatné, přesto, že si všímám i mediální mlhy, která se nad naším světem rozprostírá.

MS: *Je zde možnost změny.*

... Demokracie a etatismus ...

PŠ: Nabízí se možnost rozvoje jednotlivých lidských životů. My v Česku tomu stále ještě příliš nerozumíme. Pořád u nás existuje silná etatistická tradice, která nám tvrdí, že všichni jsme především součástí Státu. Uvedu příklad. Když se podíváte na Českou televizi a na její večerní zpravodajský pořad Události, co uvidíte? To jsou stále ještě události, které se netýkají lidí, ale státu a jeho aparátu. O kolik stát přišel na daních, co stát udělal, co by představitelé státu měli udělat, co by dělat neměli. To zpravodajství se odbývá v příznačné etatistické a vlastně ještě socialistické tradici. Zřejmě se z toho na Kavčích horách už nikdy nedostanou: jejich hrdinové jsou politici a nikdo jiný. Já se české modle státu neklaním. Stát vidím spíš jako obslužné zřízení. Dobrý stát je pouze dobrým servisem. Není tím, čemu bych se chtěl odevzdat s duší i kůží.

MS: *Život bez státu bohužel nejde.*

PŠ: Ano, jako nemůžete žít bez zubaře, nemůžete žít bez státu. Ale půjdete klást věnce k zubařské ordinaci?

MS: *Možná za předpokladu, že by váš zubař byl blízkým člověkem. Dobrá, soudíte, že v naší demokracii je silný stát. Je tím, od čeho jsme se neosvobodili?*

PŠ: Pochází to z české ideologie, jak se vytvářela od roku 1848 do roku 1918.

... První republika ...

MS: *První republika je v tomto ohledu „zakladatelka“.*

MS: *Shodou okolností první republika je spojena s demokratickou tradicí, s Masarykem. Jak vnímáte její odkaz pro budování naší demokracie? Odvolávali jsme se na ni. Vždyť jsme měli demokratické dvacetiletí a je vhodné na ni navázat.*

PŠ: Myslím si, že u nás je demokracie naštěstí zakladatelskou hodnotou. V roce 1918 jsme se prakticky i Masarykovými komentáři teoreticky jednoznačně přihlásili k Západu a k euroatlantické civilizaci. Na tuto tradici by se mělo navazovat s tím, že by ale neměla mít charakter utopického uctívání spásy skrze silný kolektivistický Stát. Tradice Západu bychom měli vidět diferencovaněji. Například americká demokracie je silná svým federalismem, který my ale většinou ani nevnímáme. Z jiných kořenů zase vyrostl britský parlamentarismus. Pak zde ale máme francouzské revolucionáře jakobínského stříhu, kteří jsou pořád ve Francii přítomni, a kteří kdysi dost ovlivnili i část české radikalizující se inteligence. Pro nás, myslím, je důležitá i německá zkušenost ve 20. století. Oni si prožili nejen Hitlera, ale taky dvojnásobný absolutní krach kolektivistického nacionalismu. A dokázali z toho vyvodit velmi praktické závěry. Toto vše je Západ. Je to rozhodně něco jiného než východní césaropapismus, od kterého se teprve od roku 1989 pracně distancujeme. Pokud jde o první republiku, přestáváme si ji idealizovat. Už jsme schopni si uvědomit, že v roce 1918 tu začal fungovat poněkud voluntaristický projekt už tím, že se vymyslel neexistující československý národ, a ostatní menšiny se ne snad potlačily, ale přece jen poněkud poodstrčily od rozpočtového vemene. Bylo zde v akci mnoho pražské pýchy. Ta provokovala nervózní provinční romantiky z německých malých měst, ale také Slováky k odporu. Přesto si ale myslím, jako částečně poučený laik, nikoliv historik, že v roce 1918 na našem území nic lepšího než ČSR vzniknout nemohlo, neboť k tomu nebyly dány předpoklady předchozím vývojem. To, co zde vyrostlo, bylo ještě tak nejlepším ze všech představitelných eventualit. Neměli bychom však uctívat úspěšnou českou improvizaci jako ideál všech ideálů, natož, že by Čechoslováci byli nositeli nějakého poučení pro celý svět, jak se tenkrát někteří lidé u nás domnívali. Myslel si to dokonce i Masaryk, že budeme pomocí své protestantské ideologie osvěcovat celou Evropu. Tak dobří jsme zas nebyli. Vyšlo se tu z toho, co bylo po ruce, což byl v podstatě klasický nacionalismus 19. století, vylepšený importem některých prvků západní demokracie, doplňujících parlamentarismus, jenž se tu vyvinul už za Rakouska - Uherska.

MS: *Bohužel k minulosti se stavíme nekriticky. Mnozí z nás uvažují v tomto duchu. Měli jsme zde lidi, kteří náš národ dokázali zviditelnit. Zapomínáme na fakt, že zde byla republika elit.*

PŠ: Pěkně to řekl Jiří Gruša, že prvorepubliková vládnoucí elita byla jistou oligarchií. Na to, z jakého myšlení a z jakých bojovných, tedy negativních tradic ti čeští reprezentanti tenkrát vyšli, udělali dost pozitivního. Je důležitá skutečnost, že západní svět v roce 1918, především Francie a Anglie, viděly 1. světovou válku jako naprostou civilizační katastrofu, která nepřinesla jen milionové oběti a obrovské dluhy, ale také rozbila to, co ještě zbývalo z tradiční evropské stupnice hodnot. Později se ukázalo, že První světová válka Spojence ekonomicky a svým způsobem především Francii - i politicky - zlomila. Ale u nás se říkalo: „My, Češi, jsme zvítězili. Pro nás je všechno, co se tu stalo, výtečné. My žijeme v nejlepším ze všech světů!“ Aspekt celoevropské tragedie jsme si neuvědomovali. Osud na nás dopadl až na podzim 1938. Je otázka, jestli si dodnes dostatečně uvědomujeme tragický aspekt dění v letech 1914 - 1945. Jsme národem, který rád vítězí. Jinými slovy: „Uhněte nám všichni z cesty. Nagáááno jede!“ Jenže evropská historie ve 20. století nebyla sledem vítězství. To byla historie tragédií, což my pořád jaksi nechápeme.

MS: *Bylo v ní vítězství vzniku Československa jako demokratické republiky.*

PŠ: Ano, tak tomu bylo, což se líbilo Čechům. Následně se však ukázalo, že ne z viny Masaryka, ale z důvodu předchozího vývoje v 19. století v Československu nemohla fungovat obdoba švýcarské demokracie, založená na různojazyčných kantonech. Zde byl úplně jiný předchozí vývoj, který spočíval na kultivaci a množení různých druhů nacionalismu, z nich každý vylučoval ty ostatní, nebo se od nich aspoň separoval: Češi od Němců, Němci od Čechů, Slováci od Čechů atd. Zvrátit takový vývoj 1. republika za 20 let nestačila. A ani tu nebyl nikdo, kdo by o něčem takovém (snad s výjimkou Emanuela Rádlu) vážně uvažoval. Naopak s novým vyhocením situace se vyhrožovalo ve 30. letech nově i nacionální ideologie.

MS: *Ke kvalitě Švýcarska je nutné dorůst, a proto Masaryk mluvil o časovém úseku padesáti let.*

PŠ: Ano, ale ty zde bohužel nebyly.

MS: *V první polovině dvacátého století jsme dostali jen dvacetiletí.*

... Demokracie a střední Evropa ...

MS: *Pokročme dále. Soudíte, že demokracie patří do středoevropského prostoru? Žádný jiný společenský systém z dlouhodobého hlediska není možný? Demokracie staví na křesťanských hodnotách. Hlásíme se ke křesťanské civilizaci?*

PŠ: Když vyjdeme z křesťanství, jistě je poučný diferencovaný život uvnitř křesťanských církví, které se skládají nejen z církevní správy, ale i z různých řádů, kongregací a sdružení, které mají své tradice a priority. Jsou zde rozličné protestantské denominace. Jistěže i toto je jakási tradice diferenciací, která posléze pomáhala budovat demokracii. Již to, že se kdysi dávno ve středověku postavila církev proti státní moci a vybojovala si na panovnicích a šlechtě jakýsi prostor svobod, mělo velký význam. Většinou nevnímáme, že to, co hrdě nazýváme akademickými svobodami, má svůj původ v nedotknutelnosti, již si křesťanská církev kdysi vybojovala na císařích a králích. Kdyby toho vítězství nebylo, žádné akademické svobody bychom ani nevnímali. Tam, kde si církev nevybojovala vítězství slova nad mečem, jako například v pravoslavném Rusku, žádné takové svobody neznají a ani je nechápou. Masaryk také právem poukazuje na vliv protestantismu na postupné vyzrávání demokratického myšlení. Avšak v druhé polovině 19. století ve středoevropském prostoru se absolutismus přirozeně přežívá a přechází se tu na parlamentní formy. Parlamentarismus u nás nevynalezla První republika, ten ...

MS: *... zde byl za Rakouska – Uherska ...*

PŠ: ... v poměrně značné míře. A také obecní samospráva, i když na ni dohlížela státní správa.

MS: *Masaryk se účastnil jeho rozvoje.*

PŠ: Že zde byl zápas mezi parlamentem a mezi tradiční feudální elitou, je jiná věc. Ten byl i v Británii a trval tam velmi dlouho. Myslím si, že v parlamentarismu jsou kořeny, které demokracii pro nás přirozeně ospravedlňují, přes všechny její nevýhody, na rozdíl od Ruska a Balkánu, kde politiku, otázku, kdo bude vládnout, často vyřizovaly oficiérské kliky pistolemi. U nás je demokratické vládnutí přirozené, protože už Rakousko-Uhersko bylo stabilizovaným právním státem, který například uznával statut politického vězně.

... Potřeby demokracie ...

MS: *Co podle vás demokracie potřebuje? Člověk může zmínit dobrý dialog, vzdělaného člověka, kriticky uvažujícího.*

PŠ: To vše a ještě trpělivost. Též by demokracie potřebovala hlouběji uvažujícího analytika. Podívejte se, hovoří se u nás o akutní krizi demokracie. Jednu z příčin vidím v bulvarizaci našich médií, ke které z komerčních důvodů začalo docházet zhruba před 10 - 15 lety. Před pěti lety nabyla tato bulvarizace – totiž vulgarizace - takového tempa, že dnes nemáme skoro nic než větší nebo menší bulvár, který je málokdy schopen veřejnosti nabídnout hlubší analytické postoje. Netvrdím, že se v novinách nedočtete pár chytrých komentářů. Ale hlavně nám naše média ráda prodávají za naše peníze náš neklid a naši nespokojenost. Výsledkem je stav, kdy je otevřenou otázkou, kdo tu vlastně volil prezidenta. Občané, nebo televizní diváci? A koho zvolili? Politika, nebo hvězdu obrazovky?

MS: *Neprávem vytvářejí špatnou náladu, která ve společnosti přetrvává. Soudím, že jsme trochu odbočili, byť média do demokracie patří. Zmínil jsem i dialog, jakou kvalitu dialogu u nás nacházíte? Dia – logos. Dvě slova, dva rozumy, dvě uvažující entity. Bez použití správných slov by veřejný prostor churavěl.*

PŠ: Souhlasím s vámi, ale aby se mohl vést produktivní dialog, musí k tomu být dobrá vůle. Kolikrát jsme svědky, že se vedou jenom paralelní monology. Samospádem řeči se také vyostřují stanoviska, která v počátku třeba nebyla až tak vyhraněná.

... Paradox dialogu ...

PŠ: Dojde pak k takovým nesmyslům uvnitř demokratického systému, jako je heslo „nulové tolerance.“

MS: *Tím narážíte na otázku spojenou s Milošem Zemanem a jeho vztahu k vládě Václava Klause. Jistě se jedná o dobrý příklad.*

PŠ: Tenkrát to radikálníčení pomalu začínalo, ale posléze hubaté jitření neuróz ovládlo pole do té míry, že jsme dospěli už zas k jakési parlamentní formě třídního boje. Začínalo to tenkrát, když se všichni vrhli na „opoziční smlouvu“ jako na morální prokletí. Jednalo se ale přece jen o domluvu dvou stran s největší voličskou podporou. Což se odsoudilo jako něco zásadně špatného. Řeklo se, že se ty partaje navzájem zkorumpovaly. Nevidím ale žádného rozdílu mezi tím, jestli se zkorumpovaly dvě nejúspěšnější strany, nebo by se navzájem zkorumpovala jedna silná strana a tři méně úspěšné. Od toho momentu, kdy se české veřejnosti vnuklo, že dohoda mezi politickými stranami z protilehlých částí spektra je čímsi zásadně špatným, že se politici mají rvát, a to pokud možno na život a na smrt, začal se odvíjet proces, který byl v podstatě nedemokratický a posunul nás na Východ, na Balkán.

MS: *... neboť neguje dialog ...*

PŠ: ... a neguje i možnost dojít prostřednictvím dialogu k pozitivnímu výsledku. Kdybych zůstal u „opoziční smlouvy“, jednalo se původně o cestu ke změně volebního systému. Nedošlo-li k ní, patrně se měla „opoziční smlouva“ rozvázat a politický vývoj se měl ubírat jinudy. V zásadě však princip širší politické shody možných variant pravice a levice odmítáme zbytečně a často i ukvapeně.

MS: *Mnozí lidé vnímají konsensus jako projev slabosti.*

PŠ: To je právě to, čím jsme poplatní svým romantickým tradicím z 19. století. Pořád z nás číší ten bojovný nacionalismus. Stále chceme válčit ve jménu absolutního dobra s absolutním zlem; takhle se ale demokratický veřejný život neprovozuje.

MS: *Dobrá, jsou lidé, kteří mohou říci, že příliš dialogu může vést k rozměňování daných problémů. Může to jít tak daleko, že díky neproduktivnímu dialogu se vytvoří prostor k bezvládí. Společnost nebude přijímat potřebné politiky a společnost bude tápat. V jistém ohledu se toto projevuje i v současnosti.*

PŠ: Myslím si, že potřeba dialogu se především týká obecné kultury v tom nejširším slova smyslu. To, co se uvnitř kulturní sféry prodebatoje, následně se sekundárně odráží na politické rovině, i když třeba s odstupem řady let. Jestliže si společnost prodebatoje otázku trestu smrti a usoudí, že odmítá trest smrti, pak zákonodárná moc závěr diskuse realizuje. Jestliže se společnost prodiskutuje k závěru, že si přeje rovnostářský způsob života, je na zákonodárcích a výkonné moci, aby tento postoj realizovali. Jestliže společnost dospěje k tomu, k čemu jsme dospěli v roce 1990, kdy se říkalo: „Tak dlouho jsme se starali, aby nikdo nezbohatl, až jsme všichni zchudli“. A společnost si prodiskutuje, že chce liberální systém, je pak na politicích, aby přání veřejnosti realizovali. Debaty se nevedou jen na politické úrovni. Debatoje se především na obecně kulturní úrovni.

... Demagogové a demokracie ...

MS: *Nemyslíte si, že demokracie dává prostor pro demagogy? Jsou to lidé, kteří dávají levné sliby. Bohužel výsledky jsou tristní.*

PŠ: To je pravda. Ovšem každá tyranie je především přívalem neomezené demagogie. V demokracii se veřejnost může demagogii alespoň bránit, může ji kritizovat.

MS: *Právě v antice nebyla vnímána jako vhodný způsob vlády. Byli tam patriciové a plebejci, a ti druzí byli otroky. Jsou lidé, kteří tak uvažují. Demokracie bohužel je i šancí pro podbízivé lidi.*

PŠ: Ano, můžete se klidně stát, že demagogie na nějakou dobu v demokracii převládne a překryje veřejný obzor. Pokud ale zůstanou zachovány základní demokratické hodnoty, a - což je důležité - i demokratické instituce, vývoj půjde dál a demagogie se časem vyčerpá, a někdy i překvapivě rychle.

MS: *Šance k vykročení zde existuje.*

PŠ: Tam, kde je demokratický provoz zakotven v národní kultuře, tam demokracie nad nebezpečími převládne. Podívejte se na Francii padesátých let, kdy přišel de Gaulle se svými reformami. Mohl se stát diktátorem? Jistěže ano.

MS: *Národ si jej vyvolil a díky tomu začala pátá republika.*

PŠ: Jelikož obecný stav systému byl na určité úrovni, a protože i politická i obecná kultura byla na určité úrovni, de Gaulle se diktátorem nestal, ani neměl snahu se jím stát.

MS: *Jeho zvolení poskytlo východisko z aktuální krize,*

PŠ: ... neboť konzervativce de Gaulle nastartoval funkční centralizaci moci, kterou pak dokončil socialista Mitterrand.

MS: *Zde můžeme vidět paralelu s naším Masarykem. Z problematizujícího profesora usilující o pravdivé podání světa, v němž žije člověk, se stal vážený prezident.*

PŠ: Podle mého názoru to byla nejlepší možnost, která se nabízela. Neznamená to, že TGM měl ve všem pravdu, ale nikdo lepší v tu historickou hodinu zde zjevně nebyl.

... Kapitalismus ...

MS: *Podívejme se ještě na kapitalistický řád. Slovo kapitalismus se v počátku transformace neužívalo, neboť mělo ideologické zabarvení. Jak přistupujete k tomuto uspořádání? Sám jste poukázal, že centrální plánování nebylo efektivní, byť ve východiscích efektivitu hlásalo a v realitě se předstíralo.*

PŠ: Představa o tom, že centralizované hospodářství bude efektivnější, se neprokázala nejen u nás, ale nikde a nikdy. Tržní systém prokázal a prokazuje vyšší efektivitu. I on má své náklady. I on může vést k různým krizovým situacím. Zatím se vždy z krizových situací tržní systémy dostaly. Říkám různé systémy, jelikož něco jiného je německý hospodářský systém, něco jiného je francouzský hospodářský systém se silným podílem státu. Zkušenost nás ale rozhodně učí, že z hospodářských potíží se ještě nejlépe otrepe tržní hospodářství. I to ovšem může bolet.

MS: *Někdo namítá, že tržní hospodářství nemusí být přímo kapitalismem. Co jiného je kapitalismus v 19. století a něco jiného je ve století minulém, kdy se budoval stát blahobytu. Nedokonalosti trhu byly obroušeny. Například v západní Evropě již neexistuje do očí bijící bída. Zkrátka tržní hospodářství se stalo snesitelnější a vítězem je každý. Němci po druhé světové válce realizují takzvané sociálně tržní hospodářství. Souhlasíte?*

PŠ: V podstatě ano, ale nerad bych se stavěl do pozice člověka, který je odborníkem na hospodářství. Soudím, že jsou určité situace, které očividně vyžadují soustředění hodnot a sil, které představují peníze, tedy soustředění kapitálu, jenž se někam vrhne, něco založí, něco provede a například změni zemi industrializací. Když přijdou na řadu úkoly tohoto typu, věřím spíše Baťovi než ministerskému úředníku. Právě k tomu nás vede naše zkušenost. Ale mohou přijít situace, kdy je zapotřebí se na věci dívat jinak, kdy je nutné rozptýlit velký kapitál a vynaložit jej třeba k povznesení životní úrovně na venkově, k čemuž bude muset pomáhat stát jako vhodný orgán redistribuce peněz. Nedá se nařídit jednou provždy, abychom koncentrovali kapitál nebo ho rozptýlili. Abych se přiznal, mám problémy vyplnit si daňové přiznání, a proto jsem opatrný, abych někomu uděloval ekonomické rady. Ale z historie vím, že některé zásadní otázky je nutno rozhodnout politicky; myslím třeba na velký konflikt ve věci cel na zahraniční zemědělské výrobky, který otrásl britskou politickou scénou v 19. století. Tento spor rozhodl o průmyslovém charakteru Spojeného království, ale i o tom, že Britové musejí potraviny dovážet, což je například vážně handicapovalo za obou velkých válek ve 20. století.

MS: *Dobrá, ale přesto se jako laik můžete setkat s postojem, že kapitalismus dává prostor schopným lidem, kteří jsou schopni seberealizace. Právě ti ví, jak naložit se vzácnými zdroji. Baťa je ztělesněním těchto podmínek.*

PŠ: V kapitalismu se velice rychle prokáže, kdo není zdatný. Zkrachuje, jde od toho, možná i s dluhy, zdaleka ne vždy vlastní vinou. Možnosti na trhu jsou nabídnuty někomu jinému. Kdežto v umělých socialistických systémech se z politických důvodů udržují v chodu i nákladné neživotné projekty. A ve snaze o záchranu se na ně nabaluje čím dál více úředního aparátu a prostředků. Pokračuje se v tom, až se to celé sesype na hromadu a propukne například inflace. Nebo se mnohem nenápadněji

přestěhuje podstatná část hospodářské aktivity do „šedé ekonomiky“, jak se stalo u nás v 80. letech minulého století.

MS: *Ze současnosti víme, že velké soukromé společnosti, dostanou-li se do problémů, stát v konečné fázi „přiběhne“ a zachraňuje. Malý člověk, když se dostane do obtíží, z trhu musí odejít.*

... Hodnoty ...

MS: *Dobrá, navrhol bych, abychom přešli k otázce hodnot, jež podmiňují fungování společenského a hospodářského řádu. Jednou z důležitých hodnot je svoboda. Čím je pro vás? Bez ní by spisovatel, básník, existovat nemohl. Na druhou stranu můžeme říci, že je mnoho módů svobody. Je svoboda vnitřní, svoboda vnější, svoboda ekonomická, svoboda politická, svoboda tvůrčí.*

PŠ: Ano, máte pravdu. Spisovatel a básník může existovat i v nesvobodě. Může si psát své a po svém. Akorát své dílo se dostane k menšímu počtu čtenářů. Uvedu osobní příklad. Přinesl jsem vám záložku, kterou mi vyrobilo nakladatelství Atlantis a je na ní seznam knížek, které mi v něm vydali. Řada z těch titulů byla napsána v dobách, kdy jsem dělal skladníka, závozníka a dispečera atd. Tuto tvůrčí svobodu mi nikdo nemohl vzít, dokud by mě policie nezavřela, což ovšem některým lidem udělala.

MS: *Někdo ale může říci: „Když můj prostor je velice omezený, nemohu dosáhnout takového uznání, jako za svobodného režimu.“*

PŠ: Jistě. Také jsem byl ve všelijakém politickém ohrožení. Byl jsem sledován, mohl jsem čekat domovní prohlídku a zabavení rukopisů, byl na mě nasazen spolupracovník StB a tak podobně. Ale přesto řekl bych to takto: Kdysi dávno, když jsem studoval na brněnské filosofické fakultě, jsme tuto otázku probírali v semináři s Olegem Susem. Bylo nám kolem dvaceti a nesmírně jsme remcali. Říkali jsme: „Jsme nesvobodní, a žijeme v nesvobodném systému. Nemáme svobodu“. Sus nám ale namítl: „Omyl, vy máte svobodu. Můžete se svobodně rozhodnout, zdali půjdete s režimem, nebo s režimem nepůjdete. Tuto svobodu vám nikdo nemůže vzít“. Jinými slovy, jedná se o svobodu volby, kterou já dávám sám sobě. Pochopitelně, když nepůjdu s režimem, musím počítat s tím, že se můj život bude vyvíjet jinak, než kdybych poslušně vstoupil do té jejich partaje. Toto zásadní, v jádru ovšem existencialistické pojetí svobody je pro mě dodnes nejpodstatnější.

MS: *Je však otázkou, zdali lidé svobodu tak vnímají.*

PŠ: Nevnímají. Myslí si, že jsou svobodní tehdy, když se jim děje pouze to, co se jim líbí.

MS: *Člověk je svobodným tehdy, když dokáže jednat odpovědně, pravdivě, když dokáže svůj život formovat i v podmínkách, které jsou nesvobodné.*

PŠ: Člověk by neměl na sebe mnoho nakládat, dodávám na sklonku života. Neměl by být pyšný na to, jaký je za všech okolností mravný pašák. Pýcha totiž zbavuje ceny i mnohé docela hodnotné postoje a činy

... Skutečně svobodní? ...

MS: *Člověk by měl dělat, na co stačí. Zůstaňme ještě u této hodnoty. Myslíte si, že když lidé tohoto národa dostali svobodu, jsou svobodní? Sám jste poukázal na zdejší kolektivismus. To znamená, že individuální svoboda nemusí být preferována.*

PŠ: Česká kultura má silný kolektivistický nádech. Z jedné strany se jedná o odkaz 19. století. Začátky vidíme v roce 1848. Kolektivismus se následně přelévá i do prvorepublikové kultury a předurčuje to, co pak následovalo po roce 1945. Z druhé strany je zde tradice českého ateismu, která je velice často tradicí naprostého egoismu. Klasicky podle Dostojevského: „Není-li v Čechách přítomen Bůh, je Čechům vše dovoleno.“ To jsou dvě podstatné tendence, které charakterizují naši kulturu a občas i omezují naši vnitřní svobodu.

MS: *Pokud je však člověk neodpovědný, je otrokem svého chtění.*

PŠ: Pochopitelně.

MS: *Z toho plyne i podoba společnosti, kterou vytváří.*

PŠ: Egoismus na jedné straně, kolektivismus na druhé straně a nesčetné množství odstínů přechodu od jeho k druhému utváří každou moderní společnost. Jsou lidé, kteří jsou teoreticky velkými kolektivisty, ale v praxi si počínají jako naprostí sobci, což je dost často vidět právě u nás.

MS: *Nebo naopak. Hlásají, že jsou velkými liberály a pak provádí socialistickou politiku ...*

PŠ: ... nebo nacionalistickou politiku. Podívejte se na Václava Klause. Ten je opravdu zajímavým příkladem rozporného postoje. Jako ekonom je liberál až libertarián, ale jako politik je nacionalista a vlastně tedy kolektivist. Jeho protipólem je Miloš Zeman, teoretický kolektivist, ale od podívání též význačný egocentrik, a tedy individualista.

... Spravedlnost ...

MS: *Asi bychom neměli opomenout otázku spravedlnosti. Zvláště se vztahuje k budování kapitalismu. Víme, že došlo k mnoha nespravedlnostem. Můžete namítnout, že když se rozdělovalo takové množství majetku, muselo se logicky počítat s jistou nespravedlností. Vše šlo rychle, jednotlivé skupiny měly své zájmy. Nutno říci, že i spravedlnost je obtížně definovatelná, ale cítíme ji, jestliže někdo dostane podle zásluh či ne.*

PŠ: Zde bychom se museli dost dlouho dohadovat o to, co by měly být ty zásluhy. Když někdo například seděl za komunismu v kriminále, měl za odměnu privatizovat fabriku? To by byl návrat k institutu národních správců, jaký se praktikoval po roce 1945, a který se tehdy hořce neosvědčil. To bychom se ještě divili, kdo všechno by se honosil zásluhami z protikomunistického odboje, možná i leckdo z bývalých členů UV KSČ by si přišel pro nějaký ten majeteček. Já si myslím, že představa o předběžném vytvoření spravedlivého právního rámce privatizace, je vidinou revoluce podle císaře pána Josefa II. Napřed se cosi vymyslí ve dvorské kanceláři, pak se příkaz pošle úředně dolů a bude se plánovitě realizovat: velmi komunisticko-byrokratická metoda. Byl na něco takového v 90. letech čas? Než by naši tehdejší právníci - marxismem-leninismem vychovaní - něco aspoň zpola použitelného vymysleli, státní i národní podniky socialistického hospodářství by byly dávno rozkradeny. Zbyly by z nich jen holé zdi. Příznačně do dneška nikdo neřekl, jak asi měl ten předběžně vytvořený právní rámec privatizace vypadat a kdo ho měl navrhnout a kodifikovat.

MS: *Zde jde o to, že se lidé krátce po převratu snažili postupovat konsensuálně. Pak došlo ke štěpení. Tato skutečnost zapříčinila chybné postupy. Jsou lidé, kteří konstatují, že zvítězila přílišná rychlost, jež*

omezila nárok na konsens. Vím, hodnotit procesy s téměř odstupem dvaceti pěti let, může být pokládáno za snahu poskytování „hraběcích rad“.

PŠ: V situaci, která tenkrát byla, nikdo nepřišel s funkčnějším nápadem, než bylo to, co se zde posléze dělo. Socialistický podnik či závod obvykle choval určitou vrstvu schopných lidí, kteří svým věcem docela rozuměli. Byli to pracovití odborníci. Pak zde byla vrstva zaměstnanců, s nimiž se dalo počítat pro rutinní denní výkon. Potřebovali si vydělat, nebo je práce svým způsobem bavila. Do třetice v každém závodě byla početná skupina lidí, kteří pracovali pouze proto, že museli, a dělali jen to, co museli. V privatizaci přicházela dost často ke slovu ta první skupina relativně schopných lidí. Ti si z podniku vzali aktiva, založili si vlastní podnik. Mezi nimi samozřejmě byli hojní i členové KSČ. V Brně můžeme vidět příklad Alstomu, ...

MS: ... což je zahraniční kapitál konkrétně z Francie.

PŠ: Tito lidé často vytvořili něco, co se slušně rozjelo a funguje dodnes. Být spravedlivý vůči dalším vrstvám, natož vůči té poslední skupině zaměstnanců, kteří dělali pouze to, co museli? Nedovedu si takové řešení představit.

MS: Měla se zmínit i tato skutečnost. Někteří lidé byli tolerantní k tomu, jaké praktiky byly užity například v rámci privatizace. Když někdo řekne možná nešťastně, že nedokáže řádně rozlišit mezi špinavými penězi, nebo že se musí „zhasnout“, o čemsi to vypovídá. Můžete říci, že se jedná o vulgární pojetí a nepřesné vyjádření. Ale i to vytváří dojem, že to člověk též může udělat.

PŠ: Důležité jistě bylo, co důležití lidé během transformace řekli, a namluvilo se toho dost. Řekněme, že ten údajně Klausův výrok, co zmiňujete, se vžil a nabyl povahy symbolu amorálnosti. Já jsem ale přesvědčen, že dobré, nebo špatné jsou lidské skutky. Ne peníze samy o sobě.

MS: V tomto pohledu jsou peníze neutrální.

PŠ: Podívejte se, nyní vyjdu na ulici a někdo mně ukradne peněženku. Peníze, které jsem v té peněžence měl, jsem si vydělal, a tedy byly čisté. Ve zlodějově kapse ty peníze jsou špinavé. V momentu, kdy si darebáka přichytím a peněženku z něho vytřesu, mám v kapse opět čisté peníze. Jestliže však zloději při té - řekněme urychlené redistribuci finančních prostředků - zlomím ruku, jsou v mojí peněžence už zase špinavé, ale jen napolo? Zkrátka někdy je skoro nemožné rozlišovat. A nejsnazší je pak moralizovat a odsoudit peníze jako takové a také každého, kdo s nimi zachází. Tak nějak skutečně cítí a myslí každý, kdo je ještě mentálně příslušníkem agrární kultury, vyznačující se zásadní nedůvěrou vůči jakékoliv jiné formě majetku než půdě. Pripusťme, že se při privatizaci na chvíli zhaslo, v naději, že ono se ukáže, co přišlo do rukou schopných či neschopných lidí. A ono se to dost často opravdu vyjevilo.

MS: Můžeme k tomu přistoupit v tomto pohledu, že nějak se začít musí. Soudím, že právě toto v mnoha lidech vytváří pocit nespravedlnosti.

PŠ: Ano, souhlasím. Znáte Balzaka? Nemusíte číst jeho romány celé, ale přečtěte si nějakou tu úvodní kapitolu, ve které autor vysvětluje rodinný původ hlavního hrdiny. Tam se dočtete v kostce dějiny Francie od konce 18. století do 40. let 19. století. Otec byl venkovan, který se jakžtakž naučil číst a psát. Za revoluce odešel do Paříže. Tam se stal písařem revolučního výboru v tom a v tom obvodu. Za Napoleona byl armádním dodavatelem, na čemž fantasticky zbohatl. Pak přišla Restaurace. Tatík

dostal strach, že přijde o konfiskované církevní pozemky, jež za revoluce koupil prakticky zadarmo. Ale restauraci Bourbonů nakonec přežil bez úhony. Přišel rok 1830 a s ním znovu bonapartisté a orleánská buržoazie, a pokud táta už zemřel, tak jeho syn se konečně proměnil v úctyhodného buržou, který chodil v pikové vestě se zlatým řetězem, a už se staral jen o to, jak by vydělal na burze a užil si s baletkami. Myslím si, že jsme prožili též něco podobného. Nyní mi řekněte, kdo to ve Francii měl řídit a kdo měl při všech těch historických přemětech hlídat spravedlnost.

MS: *Pokoušeli se o nastolení Napolena.*

PŠ: To si pomohli. S císařem se museli brodit krví od Porta až do Moskvy. Ale vraťme se domů: proč si u nás někteří lidé myslí, že právě oni byli ti jediní spravedliví, kteří by nastolili po roce 1990 spravedlnost? Uvědomujeme si, že se v požadavku spravedlivého státu vlastně skrývá zas jen ten komunistický ideál všeznalé levicové elity nadřazené nad jednotlivce?

MS: *Mohli bychom říci: „Pokud budujeme otevřený systém, musíme přijmout jistou míru nespravedlnosti“. Jinými slovy jiná míra nespravedlnosti je nutná proto, aby systém jako takový mohl existovat.*

PŠ: Řekl bych opatrně, že představa o tom, že můžeme vytvořit systém, v němž bude panovat absolutní spravedlnost, je nebezpečnou utopií. Tahle romanticko-utopická vidina přece stála u kořene totalitních režimů.

MS: *Rozumím, ale lidé jsou vůči nespravedlnosti citliví, ...*

PŠ: ... protože touha po spravedlnosti patří k základním hodnotám lidské existence. To však neznámá, že spravedlnost je v našem dosahu. Spravedlnost je naší palčivou touhou. Vášně pro spravedlnost k nám patří asi tak jako touha po velké lásce. Jenomže nejsme tak hloupí, abychom si mysleli, že naši tužbu po absolutní lásce, ať již milenecké, nebo rodičovské, nebo dětské, nám může zorganizovat a zaručit stát. Takové blbosti nevěříme. Myslíme si však, že naši touhu po absolutní spravedlnosti stát naplnit může.

MS: *Jedná se o justici, tedy třetí moc ve státu.*

PŠ: Ano, ale justice nám naplňuje nutnost realizace práva, uplatňování takové právní soustavy, jakou právě máme. Právo je čímsi jiným než spravedlnost, jak upozorňují právníci.

MS: *Lidé si toto pletou.*

PŠ: Máme vášně po spravedlnosti. Té vášni rozumí spíše filozofové a teologové než chladnokrevní juristé. Ti vědí, že lidská vášně po spravedlnosti je ze své podstaty neukojitelná.

MS: *Právě díky vášni po spravedlnosti vznikla a skončila Francouzská revoluce.*

PŠ: Příběh Francouzské revoluce a jejích fází je mimo jiné též příběhem o tragických podobách touhy po spravedlnosti. Ale nemusíme chodit až do Francie. Byl tu i náš komunismus. O něm a hlavně o jeho národních kořenech pořád ještě nevíme dost.

... Pravda ...

MS: Pokročme k jiné hodnotě - a tou je pravda. Jak se na ni díváte? Havel ji zmínil v revoluční větě: „Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí“. Mnozí intelektuálové ji považují za kýč.

PŠ: Jako slogan je ten výrok poněkud kýčovitý. Ale tažme se, které politické heslo kýčové nebylo a není?

MS: Snad tomu přechodu dalo rám.

PŠ: Podívejte se, my jsme tenkrát v pozdním komunismu žili z pocitu, že vše, s čím se setkáváme na veřejnosti, je falšované, že se jedná o předstíranou „jakoby-realitu“. Snaha o pochopení skutečné věcné pravdy o realitě kolem nás byla pro nás povzbuzující. Museli jsme si svět, v němž jsme žili, znovu ohmatat a popsat. Nadále máme vášeň k pravdě spíš už o člověku než o státu. Ale pravda o člověku není něčím, co je snadno dosažitelné, co mám na talíři, co si mohu nakrájet, kdykoliv na to dostanu chuť. Za pravdu, za její pochopení, prožití, domyšlení vždycky nějakým způsobem platím. Pokud však nejsem ochoten zaplatit například trpělivým zkoumáním té které otázky, jsou pro mě dosažitelné jen velmi levné pravdy, například pocity, které platí od pondělka do středy a ve čtvrtek již ne.

MS: Poznání pravdy je introspekci člověka?

PŠ: Mimo jiné. Ale taky otázkou jeho aktivit.

MS: Lidé souzněli s tím, co probíhalo. Věděli, že režim, který odchází, byl špatný.

PŠ: Nám se po převratu otevřely možnosti zkoumání podob lidských existencí. Měli jsme zde do roku 1990 nějakou oficiální představu o tom, co je člověk, čím je určen podle marxistické filosofie. Když se dnes podíváte do slušného knihkupectví, máte tam nejrůznější nabídku pojetí lidského osudu. Což jsme v minulosti silně postrádali. Nyní se, svobodný člověče, doptávej po sobě. Máš zde křesťanství, analytickou psychologii, buddhismus, liberální nacionalismus, různé druhy politických filozofií, ale i neurologii, a vím já, co všechno. Máš svobodu pátrat po pravdě, kterou se pak můžeš pokoušet realizovat ve svém životě.

MS: Někdo by mohl říci, že z toho bude člověk zmaten.

PŠ: Ano, spousta z nás zmatena je. Mezi studenty se s tímto pocitem často setkávám. Oni říkají: „Na nás toho je moc.“

MS: To však je výsledek svobody.

PŠ: Člověk si musí uvědomit vlastní kapacitu a také to, že zkoumání jeho vlastní lidské existence, natož těch ostatních podob lidství, je otázkou a programem celého lidského života. To není něco, co se dá nastudovat zamlada a jednou provždy zpečetit promoci.

... Člověk ...

MS: Přirozeně jsme přešli ke člověku. Myslíte si, že ten dosáhl velké změny, nebo zde takovou změnu nezaznamenáváme? K lidské proměně pomáhají normy, které stanovila politická reprezentace.

PŠ: Raději bych řekl kulturní elita. Od politiků nečekám, že mi budou stanovovat zásady mravnosti. Politici by měli obstarávat organizační a právní servis na úrovni státu a obce. Do mravních norem ať

se raději moc nepletou. Od toho jsou zde jiní, kteří jsou schopni oběti ve jménu hodnot. V širokém názorovém spektru, které zahrnuje nejen současnost, ale i vše, co zde bylo v minulosti, je dobře vidět, že o skutečných hodnotách nerozhoduje moc, ale často životy lidí politicky celkem bezmocných. Po Francouzské revoluci nakonec rozhodoval o kulturním myšlení ve střední Evropě spíše Goethe než Napoleon se všemi svými kanóny.

MS: *Soudím, že to bylo právě Václav Klaus, který říkal: „Měníme systém, ne lidi.“ Rozhoduje norma, podle které se vytyčuje hrací prostor a na jejím základě se určí. Nepřímě řekl, že úspěšný je ten, kdo má peníze. On nastolil hodnotové směřování a podle toho se vyvíjelo chování aktérů.*

PŠ: Když se někdo vidí v penězích, je uhranut penězi, ať je má, či ne. Když je bohatý, je fascinován kladně, chudák je fascinován záporně. Když se někdo vidí v moci, je hypnotizován mocí a usiluje o ni. Má-li ji, je toliko méně nespokojen. Kdo se považuje za bezmocného, ač po moci touží, věčně remcá, v kavárně nebo v hospodě. Pokud někomu jde o hodnoty, k nimž je člověk veden introspekci, zkoumá svůj osud a osudy lidí okolo sebe třeba z hlediska Kristovy oběti nebo Rilkeova orfismu. Nebo studuje Sokrata a Platona nebo Foucaulta. K čemuž tolik peněz, natož moci ani nepotřebuje. Co však potřebuje a co vždycky uvítá, je svoboda.

MS: *Souhlasím. Závisí na poli, které si je člověk schopen vytvořit. Když se vrátíme ke Klausově větě. Pokud chce člověk měnit druhého, zavání to sociálním inženýrstvím.*

PŠ: Ano, pokud někdo usiluje měnit člověka silou, je sociálním inženýrem, potažmo tyranem. Od tohoto přístupu jsme se naštěstí po roce 1990 vzdálili. Ale jak se ukazuje, některým lidem se po tyranii bezohledných moralistů docela stýská. Jestliže intelektuál chce měnit lidské pojetí hodnot, ať je mění. Kvůli tomu však nemusí nutně vstupovat do sněmovny nebo si kupovat revolver. Ať přemýšlí, píše, bloguje, ať přednáší, ať dělá, co umí, ať nedělá to, co neumí, tedy ať nám neorganizuje naše životy.

... Politika ...

MS: *To, o čem jsme hovořili, je též předmětem politiky. Jak ji nahlížíte s perspektivou před rokem 1989 a po roce 1989? Před rokem 1989 byla oficiální politika předmětem zájmu těch, kteří byli ve straně, měli červenou knížku. Dnes má člověk možnost výběru. Jsou lidé, kteří říkají: „Mohu být prospěšný společnosti a ani nemusím být součástí politické strany. Budu dělat věci drobné, ale pro místo důležité“.*

PŠ: S takovým pojetím souhlasím. Nemusím dělat aktivní politiku jako takovou. Je spousta lidí, kteří skoro nejsou schopni se orientovat v politickém spektru, ani nechodí k volbám, případně volí všelijaké pestré podivíny, ale přitom jsou to slušní a užiteční lidé, kteří svou drobnou politiku, jak tuto činnost nazýval Masaryk, dělají v zaměstnání, v rodině, v obci. Jsou prospěšní zcela přirozeně svému okolí, aniž zrovna někam házejí hlasovací lístek nebo zápalné láhve. Naopak jsou lidé, kteří při každé příležitosti vidíme manifestovat na náměstí, neboť jejich světem jsou velké ideály a politické spory o moc. Ale v soukromí tito idealisté třeba naprosto selhávají a ve svých rodinách nechávají za sebou prach a popel. Dá se takovým lidem věřit, že myslí vážně svou touhu přispět k vytvoření spravedlivé společnosti?

MS: *Pokud bychom šli k otázce výkonu politiky. Tu vnímáte jako technickou záležitost.*

PŠ: Jako servis je politika i otázkou technickou, problémem hladkého provozu státních institucí. Je-li politická sféra morálním kolbištěm, to už je, obávám se, příznak krizového stavu. Například za války.

MS: *Během revoluce tím byla.*

PŠ: Jistě, ale revoluce je otevřeně propuknuvší krize. Samozřejmě i dnes: obecní politik má šanci se rozhodnout pro technicky lepší způsob opravy silnic, anebo pro takové zadání zakázky, které mu vynese úplatek. Ten člověk jistě stojí před morálním dilematem, které si musí vyřešit. Ale kvůli tomu, že se podílí se na výkonu veřejné moci a že je vydán pokušením, ještě není tvůrcem morálních hodnot. Neselže-li, můžeme ho v tu chvíli chápat jako skromného ručitele naší společné morálky. Ale to se týká i vás i mě a kohokoliv jiného, i když nás nikdo nikam nezvolil.

MS: *Pak někdo může říci: „Pozor, pak jestliže politiku redukujeme pouze na technickou záležitost, může se nám jevit jako vyčpělá“.*

PŠ: Proč vyčpělá? Je to činnost soustavná, pracná, riskantní, únavná, lidská ...

MS: *... nebo bez idejí.*

PŠ: Buď do politiky jdu proto, abych se napakoval, nebo mám nějaké hodnotové pojetí lidských vztahů, které si nesu sebou životem. V průběhu politické praxe možná zjistím, že mé pojetí bylo příliš ploché, nebo příliš úzké a zkušenostmi si je rozšířím, modifikuji. Jakžtakž zmoudřím. Jenomže totéž nutně dělám při každé soustavné lidské aktivitě. Kvůli tomu se nemusím nechat někam volit či jmenovat. Každý v sobě máme nastavenou hodnotovou stupnici, což jsme zmínili v počátku našeho dialogu. I ten nejjednodušší člověk miluje svou Spartu či Slávii, a těm svým hodnotám se aspoň na chvíli podřizuje. Právě tak koná i politik. Politika zcela bez hodnot se neděje nikdy. Ale myslím si, že vidět v politice prostor, kde se mají vytvářet morální hodnoty, to je tak trochu česká úchylna. Jedná se o odkaz devatenáctého století, kdy se v našich zemích více mudrovalo, historizovalo a moralizovalo spíše, než aby se dělala reálná politika. Také je ten omyl odkazem 60. let minulého století, kdy se u nás politika provozovala úzce, stranicky kabinetně, v podstatě prostřednictvím úspěšných nebo neúspěšných tlaků na partajní mocenskou špičku. Novináři, spisovatelé a pokročilí straníci si k tomu vytvářeli v 60. letech docela zajímavou polemickou kulturu. Ale pohledme do západní Evropy. V Británii není pochyb o tom, že politika nevytváří étos. Možná za války nebo za velké hospodářské krize se od britského politika očekává, že bude reprezentovat jistou naději na dobrý konec. Jinak však Britové mají svou kulturu, ze které přirozeným způsobem lépe nebo hůře žijí. Jejich kultura jim říká, co je správné, a co ne. Není to však Tony Blair ani David Cameron, který by jim musel vykládat, jak má vypadat britský gentleman, nebo naopak bojovný odpůrce viktoriánského pojetí morálky. Žádný premiér nenahradí, pravda, četbu Shakespeara, že?

MS: *Někdo může namítnout, ale právě politici jsou těmi, kdo jsou „na očích“ a vytvářejí určitý standard.*

PŠ: Avšak jen na chvíli. Demokratický politik si odslouží jedno dvě období a jde do soukromí. Moc toho udělat nemůže. Velice pěkně je to vidět na Baracku Obamovi. Když nastupoval, tvářil se, že prosadí zásadní změny, že stvoří v USA nový svět, tak trochu s utopickými rysy.

MS: *Z jeho kampaně je možné zmínit spojení: „Yes, we can.“*

PŠ: Levicovní intelektuálové jsou s ním dnes nespokojeni, když zjišťují, že provozuje celkem standardní pragmatickou aktivitu. Ale on žádnou jinou dělat nemůže. Sice se pokouší prosadit všeobecné zdravotní pojištění, ale jinak dělá „normální“ americkou politiku, ať už s ní kdo souhlasí nebo nesouhlasí. On, zaplať Bůh, není spasitelem. Pokud by se spasitelem stal, lidé by teprve koukali, co by se dělo okolo nich a s nimi.

MS: *U nás však politika má negativní vyznění. Prosazují se lidé antipolitičtí.*

PŠ: Demokracie je systém, ve kterém vycházejí fenomény lidského života najevo. Například vychází najevo, že lidé mají různé zájmy. Některé jsou dobré a jiné jsou dost podezřelé, možná až špatné. Demokracie je založena na tom, že se musíme vyrovnávat s existencí těch různých zájmů. Eliminovat můžeme pouze ty, které stihne omezit zákon. Jestliže zájmem někoho v politice je nakrást si, a justice jej chytí, je eliminován. Jinak ale demokrat nemůže říct, že toto a toto jsou naše nejdůležitější zájmy a na ty ostatní se vykašleme a jejich nositele nějak zapřeme nebo dokonce vygumujeme. Právě tato skutečnost na demokracii řadu lidí mate. Někteří by byli rádi, kdyby politik přijel na bílém koni a odmávl by, co je správné a co je zakázané. Řekl by: Budeme zastávat určitou vymezenou politiku, a kdo s námi nebude souhlasit, toho odstrčíme, umlčíme, vyženeme, zavřeme. Zastánci takových představ o „dokonalé demokracii“ jsou ve skutečnosti v hloubi duše utopickými hitlerovci nebo staliny: v Česku někteří i obojí dohromady.

MS: *Co však uvádíte, dá se nazvat černobílým viděním.*

PŠ: Spoustě lidí na demokracii vadí právě to, že ze své podstaty eliminuje černobílé vidění. Demokratický horizont je plný šedivých odstínů, ...

MS: *... což vede k nejistotě.*

PŠ: Tato nejistota je však nevyhnutelným existenciálním břemenem lidského života, se kterým si předchozí evropské kultury lépe poradily potud, že mnohé lidské rozpaky a obavy nechávaly na Bohu. Jelikož se Evropan od osvícenství prohlásil za vševědoucího a všemohoucího, nyní zápolí s tím, že se mu ta všemohoucnost tak úplně nedaří. A proto je současný Evropan hluboce znejistěn. Vlastně jsme znejistění sami sebou a totálními nároky, jež na sebe a na své instituce vznášíme.

MS: *Zkrátka demokratická politika je v krizi, ...*

PŠ: ... jelikož lidský život je v krizi. Podstata lidského života je totiž krizová, což věděli už autoři Bible a klasici antického dramatu. Vždycky se vzpínáme po něčem nedosažitelném a trpíme něčím, co postrádáme, ať už na to narážíme v přítomnosti nebo ve své minulosti. Anebo své palčivé naděje klademe do budoucnosti. Pokojná lidská chvíle je vzácnější než platina.

MS: *Problém je, že toto lidé nepřijímají a pod pojmem krize si povětšinou představí, co je špatného ba šíleného, ...*

PŠ: ... co by mělo jít pryč, co by se mělo odstranit, postřílet spolu s nositeli neštěstí. To však naštěstí v demokracii nejde. Taký sice denně upalujeme čaroděje a čarodějnice, ale jen mediálně.

... Vládnutí v Čechách ...

MS: *Dobrá, domníváte se, že Češové si umí vládnout? Lidé projevují snahy o uzdravení politiky. Ostatně v roce 2013 vidíme změny. Do politiky přicházejí noví a noví lidé.*

PŠ: Jsme neustále stavěni před nové a nové situace. Učíme se jim a já myslím, že celkem úspěšně. Někdy nám chybí trochu sebeovládání. Podívejme se ale ještě jednou do těch velice poučných francouzských dějin 19. století. Mezi Francouzskou revolucí a první světovou válkou se ve Francii udála série převratů, revolucí, krachů, vyhraných i prohraných válek. Vše vrcholí v devadesátých letech 19. století dreyfusiádou, která Francii rozvrátí na desetiletí. Když si vezmete francouzské literární klasiky, popisují pouze ztroskotání, krize, nedůtklivé nálady, krachy. Od Stendhala po Flauberta čteme přehlídku záporných emocí, zklamání, frustrací. A přitom po celé 19. století Francie mohutněla. Sítila hospodářsky a zejména kulturně. Na konci století je kulturním centrem světa. Naši pradědečci se v ní viděli.

MS: *Třeba Edvard Beneš a jeho spolupracovníci.*

PŠ: Jak však za ten vzestup Francouzi zaplatili? Téměř permanentními krizemi, vyhranými i prohranými válkami, otřesy, občanskými nepokoji i revolucemi, kvůli nimž si zřejmě vyvinuli své soukromé „umění žít“. Patrně na obranu proti ničivým politickým zemětřesením ve své zemi si vypěstovali senzualistickou kulturu, ale i pozoruhodnou moralistickou tradici.

MS: *V tomto ohledu říkáte, že život jedince i společnosti je jako loďka, která pluje po moři a občas je vystavena velkým vlnám, a je iluzí tyto periody ze života odstranit.*

PŠ: Lidský život je krizí. Toto je dost realisticky popsané už v Bibli, pouze na tu pravdu - od osvícenství dokonce programově - zapomínáme. Je mi líto: nejsme bohové a nikdy nebudeme.

... Intelektuál ...

MS: *Pokročme dále. Jste intelektuálem, působíte jako profesor na JAMU. Jaká je podle vás úloha intelektuála v otevřené společnosti? Jak se liší od toho, který žil ve společnosti totalitní?*

PŠ: Intelektuál v totalitní společnosti nemohl fungovat jinak než v rozporu se společností, ...

MS: *... nebo mohl sloužit režimu.*

PŠ: Jakmile se intelektuál podřídí moci, případně ji povolá na pomoc své filozofické, náboženské, politické pravdě a své kariéře, přestává být intelektuálem. Stává se funkcionářem.

MS: *To však není vaším případem.*

PŠ: Není, ale pokud by sem nevstoupili v roce 1968 Sověti a zde by nadále fungoval „polototalitní“ socialistický systém s „lidskou tvář“, a já bych pracoval jako novinář a chtěl vydávat beletrii, byl bych volky nevolky funkcionářem systému. Jelikož by mě systém platil, stát by financoval časopis nebo noviny, v nichž bych pracoval a přispíval by mně na knížky, byl bych funkcionářem systému, ať už by se ten systém pak vyvíjel jakkoliv. Toho jsem byl ušetřen v podstatě díky sovětské „bratrské pomoci“.

MS: *Soudíte, že by došlo k jinému užití slov?*

PŠ: Mohl bych se v tom systému pohybovat asi tak, jako v 60. letech, totiž na hraně. Sem tam bych přešlápl přes čáru, a proto by mi občas nějaký text zabavila cenzura. Já bych sice protestoval, ale

chvilku bych si pak dával lepší pozor. Ve svobodné společnosti intelektuál může a má formulovat otázky a pokoušet se na ně hledat odpovědi nezávisle na aktuální politické scéně. A to je důležité.

MS: *Musíme se tázat, zdali po tom je společenská poptávka?*

PŠ: Poptávka podle mě je. Podívejte se na knihkupectví, kolik jich dnes máme, co se tam prodává. Podívejte se, kolik máme nakladatelství. Podívejte se, kolik máme periodik. Podívejte se, kolik máme studentů humanitních oborů.

MS: *Souhlasím. Je otázkou, jak uplatní své vzdělání v praxi, jestli nejde o „prodlužování mládí.“ Jedno je jisté, svobodný systém umožňuje osobní realizaci.*

PŠ: V jistém ohledu této svobody využívá kdekdo, jelikož i vyznavači fotbalu je umožněno zajet si na fotbalové mistrovství do zahraničí, což dříve nemohl.

MS: *Dobrá, ale tento člověk asi nebude hledat duchovnědnou literaturu.*

PŠ: Nebude, ale když jiný čtenář hledá tu duchovnědnou literaturu, nachází ji svobodně. Nic více než možnost hledat a najít nám žádný politický systém nemůže nabídnout. Však to stačí.

MS: *Friedrich von Hayek je vůči intelektuálům ostražitý. To byli oni, kteří přdestírali utopické světy, za kterými se skrývalo utrpení a krev.*

PŠ: V tomto ohledu má von Hayek pravdu jen zčásti. Intelektuálové jako takoví vražedné ideologie vymýšleli, ale realizoval je trochu jiný typ lidí. V osudových mezerách mezi Marxem, Leninem, Hitlerem a Stalinem pracovalo a přemýšlelo mnoho intelektuálů, jak nastolit spravedlivý řád. V samotném totalitním režimu se už intelektuálové tolik neuplatňovali, což mnohé dost mrzelo. V jistém ohledu je charakteristický životní příběh Trockého. Svým způsobem byl vždy intelektuálem, i když byl i zcela bezohledným politikem a velmi mu záleželo na moci. Když však intelektuál Trocký narazil na mocichtivý monolit – Stalina - prohrál. Každý intelektuál v konfrontaci s mocí, počínaje Sokratem a Ježíšem, prohrává. Alespoň na povrchu.

MS: *Zde jde o to, že ve svobodné společnosti dosah myšlenek veliký. Podívejte se na šedesátá léta minulého století a srovnajte se současností. Dopad slov jednotlivých intelektuálů byl větší než v současnosti.*

PŠ: To je možná jen velká iluze. Uvedu příklad. V 50. letech jsme měli jeden sál. Na podiu stál jeden mikrofon a přístup k němu byl velice omezený. V 60. letech se na podium v tom jednom sále postavily další dva, tři mikrofony. Kdo se dostal k některému z těch mikrofonů, mohl hovořit k lidem v tom jednom sále. Dnes postrádáme hlavně ten jeden sál. Protože v budově máme 50 salůnů a v každém z nich je více mikrofonů. V těch salónech se scházejí lidé a svobodně debatují podle svých zájmů, občas jistě i trochu demagogicky. A to je špatně? Proč?

MS: *Vází si lidé v Čechách jednotlivých intelektuálů?*

PŠ: ...Máme početnou a velmi aktivní inteligenci. Česká společnost využívá jejich služeb od učitelů na základní škole až po akademiky a populární umělce. Proč by si Češi nevážili své inteligence?

... Jednotící jmenovatel ...

MS: *Když se člověk zamýšlí nad vašimi slovy, možná nám též chybí jednotící, společný jmenovatel.*

PŠ: Před jediným jednotícím jmenovatelem bych na základě zkušeností své generace hlasitě varoval. Naším jednotícím prvkem je naše národní kultura, která nás identifikuje a sjednocuje, protože ve všech těch salónech se mluví česky. Pak je zde náš dům, což je náš stát. Jestliže někdo volá po tom, abychom ve všech patrech a salónech prosazovali společnou jednotnou ideologii, u mě nenajde porozumění.

MS: *Vybavuje se mi spojení: „Jedna v mnohosti a mnohost v jednotě.“ Jako jednotící bychom mohli mít otázku češství. Kdo se k němu hlásí? Za první republiky lidé byli ochotni bojovat. Díky tomu jsme získali stát. Tažme se, kdo je dnes ochoten položit svůj život za stát?*

PŠ: Co zmiňujete, je perspektiva nacionalistické ideologie 19. století. Brecht napsal chytrou větu: „Nešťastný národ, který potřebuje hrdiny.“ Jestliže je dnes nepotřebujeme, pak proto, že jsme mnohem šťastnější než naši předci v dobách války a tmy.

MS: *Identifikace s tím je prospěšná.*

PŠ: Především jsem identifikovaný svým vlastním osudem. Pak jsem identifikován s těmi, které miluji a kteří milují mě. Spolu s nimi se identifikuji s hodnotami, ve které věříme, počínaje obyčejnou lidskou slušností a konče například vztahem k Bohu, k Ježíši Kristu, respektive nějakým osobitým metafyzickým systémem, pokud si myslím, že na něj mám. Tím vším jsem lidsky identifikovaný. Jedním z možných typů identifikace může být i má víra v národ. My jsme zde byli vychováni od 19. století v tom, že identifikace s českým národem je jediná možná a jediná správná. To však není pravda. Sám se nepotřebuji identifikovat pouze s národními hrdiny. Mohu se identifikovat lidsky úplně jinak. Musel jsem to dokonce udělat. Neboť po většinu života po mně dupali právě hluční rudí vlastenci.

MS: *Můžeme říci, kdo usiluje o jednotící jmenovatel, vydává se na chybnou cestu.*

PŠ: Za jistých okolností může vyvstat potřeba zobecnění. Když Masarykrazil ideu československého státu, který měl podle něj vzniknout ze světové války, nepochybně dělal dobře, protože kdyby zde nebyla jednotící idea, vypukl by v Čechách a na Moravě a na Slovensku na podzim 1918 chaos, snad i nějaká Republika Rad. Nebo by tu sem tam táhly sokolské prapory a sudetoněmecké freikorpsy a rvaly by se mezi sebou o dopravní křižovatky a průmyslová centra. Masarykzavčasrazil velkou a užitečnou perspektivu parlamentní republiky. Když přišel Havel a lidé kolem něj na konci roku 1989 s vůlí obnovit demokratický parlamentní systém, měli také nepochybně pravdu. To však nemusí fungovat vždy a všude, mimo krizovou situaci. Když Churchill ve 40. roce minulého století řekl Britům: „Situace je skoro beznadějná, ale my se budeme rvát!“, řekl to, co oni potřebovali slyšet. Dnes však Británie žádnou takovou jednotící ideu nepotřebuje. Ani my ji nepotřebujeme, snad kromě dělné, nehlučné důvěry v demokratický kompromis.

MS: *Dobrá, když se podíváme k intelektuálovi. Ten je zde proto, aby „soupeřil“ s ostatními o své vidění světa a tím kultivuje obecný prostor.*

PŠ: Ano. Především by ale měl být schopen kritické reflexe i svých vlastních názorů, což není nic samozřejmého.

MS: *Intelektuál pro popis světa užívá jazyka, slov. Jak ty se během generace proměnily?*

PŠ: Ke změnám v češtině za mého života docházelo a dochází. Existuje ale řada jazykových nástrojů, jež se vyvíjejí po svém, například odborné jazyky, mezi něž, mimochodem patří i hantýrka politiků a novinářů. Do těch prostor laik moc nevidí. To je technicky vzato otázka spíše pro lingvistu.

... Omyl ...

MS: *Pokročme, rád bych se zeptal, jaký omyl vnímáte během transformace? Co podle vás bylo zásadní pro směřování k otevřené společnosti a kapitalismu.*

PŠ: Byl jsem dost kritický k představě, která zde fungovala v první polovině 90. let tedy po rozdělení Československa, že bychom sem neměli pouštět cizí kapitál, abychom bránili „rodinné stříbro“. Že se státní majetek měl rozdělovat pouze našim lidem. Nakonec se ukázalo, že se jednalo o omyl. Za prvé zde nebyl potřebný kapitál. Za druhé zde nebyly nové technologie, které jsme nutně potřebovali. Taky jsme neznali příslušné manažerské dovednosti. Ty jsme rovněž museli získat zvenčí. Myslím si, že heslo ochrany „rodinného stříbra“ bylo mylné. Kvůli němu jsme utrpěli v hospodářském rozvoji několikaleté zpoždění.

MS: *Dobrá, jak vnímáte naši budoucnost v rámci integrované Evropy a globalizovaného světa?*

PŠ: Naše budoucnost se bude vyvíjet tak, jak se bude vyvíjet budoucnost Evropy a role Evropy ve světě. Namlouváme si rádi, že jsme hybateli svého osudu. Dokonce si předstíráme, že v letech 1918 a 1989 jsme se vysvobodili sami. Ve skutečnosti české dějiny jsou funkcí evropských dějin. U nás se vždy dělo to, co se dělo v Evropě. Bude záležet, jak se budou vyvíjet evropské dějiny. Podle toho se bude vyvíjet i naše budoucnost.

MS: *Ano, ale též jak dokážeme do evropského projektu přispět.*

PŠ: Ano, buď se otevřeme Evropě a dokážeme si vybrat někdy lépe a někdy hůř ze společného osudu, nebo budeme usilovat, abychom byli myšlenkově i hospodářsky „soběstační“. Pokud přijmeme za svůj ideál skanzen, vždy se budeme potýkat s problémy, jež sebou nese mentální uzavřenost, pyšný národní autismus. Pro co se rozhodneme, závisí už na nás. Záleží to přesně vzato na mladých lidech a na těch, kteří se tu teprve narodí. Vývoj v tomto ohledu je nepředvídatelný, ale já doufám, že se z Čechů nestanou podivíni Evropy.

MS: *Děkuji vám za kritická slova ...*

P.S.: *Já mám občas své rodáky v podezření z neudržitelné pýchy, ze selského furiantství, jež už v západním světě vyšlo z módy.*

MS: *Jak jste se osobně účastnil obnovy demokracie a kapitalismu?*

PŠ: Psal jsem, publikoval jsem jako spisovatel, publicista, novinář, polemizoval jsem. Hledal jsem dostupný smysl toho, co se dělo. Do aktivní politiky jsem nikdy nemínil vstupovat; politik tráví většinu času schůzováním a já soupeřivé posedávání za dlouhým stolem nesnáším.

MS: *Účastnil jste se kupónové privatizace, jakožto velké příležitosti obnovy kapitalismu?*

PŠ: Ano, měl jsem kuponovou knížku. Pořídil jsem si ji zhruba za cenu pánských kalhot a za tutéž cenu, navýšenou o inflaci, jsem ji posléze prodal. Tedy černá nula. Dost jsem se divil lidem, kteří hodlali na porcování toho tuzemského braku zbohatnout. Jestli se to povedlo třeba Viktoru Koženému, tak asi proto, že byl velmistrem v předstírání, že nakoupil ekonomické hodnoty tam, kde dohromady žádné nebyly k dispozici. To se ovšem musí umět.

MS: *Co jste říkal na rozdělení Československa na dvě samostatné republiky? Nezpůsobilo nakonec rozdělení eliminaci slovenského nacionalismu, což vedlo k lepší spolupráci v rámci Visegrádského společenství a také opětovného setkání obou zemí v Evropské unii?*

PŠ: Administrativním rozdělením Československa, jež se jako historický proces začalo odvíjet zřejmě už někdy na jaře roku 1939, jsme si ušetřili mnoho nervů, peněz a hořkosti. A získali jsme velice dobré přátele. Málokterý rozvod v soukromí i v dějinách byl a bude tak úspěšný.

Dialog o transformaci s Janou Uhlířovou^{9,10}:

MS: *Otázkou transformace se nelze zabývat bez dotazu na události roku 1989. Co jste od nich očekávala?*

JU: Účastnila jsem se osobně pražských revolučních událostí. Přivítala jsem je jako většina lidí v této zemi. Čekala jsem to nejlepší, ovšem nic konkrétního jsem si neuměla představit. To proto, že jsem ve svobodě a demokracii nikdy předtím nežila.

MS: *Máte ale příbuzné v Americe...*

JU: Jsou to příbuzní mé dcery, která se tam ovšem provdala dlouho po roce 1989.

... Minulý režim ...

MS: *V minulosti režim umožňoval jít k volbám a vhodit do urny připravenou kandidátku. Chodila jste k nim?*

JU: Osobně si myslím, že jsem byla konformní jako většina obyvatel naší země. Chodila jsem k volbám, měla jsem svůj život – a snad i dobrý. Mohla jsem vystudovat, měla jsem kde bydlet, rodiče měli zaměstnání... Musím říci, že jsem se neprotivila režimu, že jsem v něm žila jako většina Čechů...

MS: *Jak vnímáte minulý režim a realizovatelnost ideologie komunismu? Byl to podle vás apriorní zmar či pokus o budování lepší, spravedlivé společnosti?*

JU: Apriorní zmar, marný pokus o spravedlivé pořádky.

⁹ Jana Uhlířová *1958, poděbradská anglistka, překladatelka, v devadesátých letech pedagožka na Hotelové škole v Poděbradech

¹⁰ Dialog o obecných tématech byl natočen v pondělí 10. ledna 2011 v dopoledních hodinách v kavárně Art Café v Poděbradech

... Budování nové společnosti ...

MS: *Neuvažovala jste v mladých letech o emigraci?*

JU: To vůbec.

MS: *Emigrace byla řešením pro mnoho lidí...*

JU: Ano, například rodiče mého zetě emigrovali do Ameriky během normalizace. Sama jsem o emigraci neuvažovala, některé emigranty znám, mohu s nimi hovořit a vím, jaké měli obtíže.

MS: *Žila jste v systému, který člověku příliš nedovoloval. Domníváte se, že pro toho, kdo byl vůči režimu konformní, to bylo jednodušší?*

JU: Ano, takový člověk to měl jednodušší, ale musel bojovat s vlastním svědomím. Též se musel vypořádat s odporem, který v rámci konfrontace s realitou vznikl. Ten jsem v sobě pociťovala. To byl jeden z momentů, proč jsem od revoluce něco očekávala.

MS: *Říkáte, že jste se přímo účastnila listopadových událostí. Pokud si člověk vybaví tuto dobu, vzpomene si, že cinkali klíči i ti, kteří byli součástí režimu. Mnozí z nich působí na vlivných postech dosud...*

JU: Tyto lidi nesoudím a nechávám vše na jejich vlastním svědomí.

... Vypořádání se s minulostí ...

MS: *Obyvatelé Německa se vypořádávali se svou minulostí po generace, nicméně počátek je možné spatřovat už v Norimberském procesu...*

JU: Myslím, že soudní procesy proběhly i u nás. Jen si vzpomeňme na Štěpána a jiné ...

MS: *Ano, ale souzených bylo málo.*

JU: Možná jsme chtěli vidět, že jich bude více. Nebyla zakázána Komunistická strana, po čemž spousta lidí volá. Nejsem si jista, zda k tomu mělo či nemělo dojít. Uvědomuji si, že myšlenky komunismu mohou pokračovat, i když se komunistická strana zruší.

MS: *Domníváte se, že komunistická strana postupem času zanikne?*

JU: Řekla bych, že ano. Letošní volby v Poděbradech ukázaly, a je to i obecný jev, že se postupem času snižují počty zastupitelů komunistické strany. Zde v Poděbradech není žádný.

MS: *Lázeňské město Poděbrady tak v této souvislosti slaví vítězství.*

JU: Vždy zde byli zastupitelé z této strany. A nyní zde nejsou.

MS: *Jako existuje zlo i dobro, tak existuje i ideologie, která nemá příliš dobrý vztah k člověku v praktické rovině.*

... Hodnocení minulosti ...

MS: *Pokud byste se měla ještě vyjádřit k minulosti, jak ji vidíte? V mnohých z nás panuje názor, že vše, co bylo před rokem 1989, bylo špatné.*

JU: Nemyslím si, že tenkrát bylo vše černé a nyní je vše bílé. Jsem přesvědčena, že vše bylo šedivé, nicméně i dnes je to šedivé. Ona šed' má ale své odstíny. Není nic stoprocentně špatné a nic stoprocentně dobré, pokud bychom měli hodnotit lidské jednání a společnost. Nemyslím jen otázku morálky.

MS: *Je možné považovat události kolem roku 1989 za jasné vyvrácení komunistické utopie a vítězství liberální demokracie?*

JU: Rozhodně dokázaly, že člověk se touží osvobodit od duševního i fyzického područí, od lži, omezenosti a přetvářky, což jsou jevy typické pro komunismus.

MS: *Co podle vás znamenalo budování demokracie v kontextu čtyřicetileté zátěže totality?*

JU: Demokracie byla asi pro nás všechny vysněná meta, ale kdo si dokázal představit, jak konkrétně se bude budovat a čím vším si bude muset společnost projít?

MS: *Jak hodnotíte stav současné společnosti?*

JU: Vidím dobré i špatné věci. Řekla bych, že nedostatky naší společnosti jsou jako rána, která hnisá. Pokud se rána otevře, vyteče hnis a nastane možnost zacelení. To je můj obraz vyrovnávání se s minulostí. Soudím, že společnost se neustále vyrovnává s minulostí, a to i v dnešní době, tedy po více než dvaceti letech.

MS: *Nelze na základě stavu společnosti spíše konstatovat, že společnost postupně chřadne? Těch hnisajících ran je požehnaně.*

JU: Ty rány rozhodně zacelené nejsou. Doufám, že postupem času dojde k jejich zahojení.

MS: *Soudíte, že česká společnost v tomto ohledu kráčí spíše cestou uzdravení, nebo neustále objevujeme rány, které ani po delší době nevykazují znaky zhojení?*

JU: Zde je dobré říci, že některé rány se zahojily, ale další vznikají. Z jistého pohledu je to přirozené. Jsou to jiné rány, než byly dříve.

MS: *Mají jiný charakter...*

JU: Jsou umístěny jinde. Obecně si myslím, že lidská společnost nebude nikdy dokonalá.

MS: *Pro mnohé by to zřejmě byla nuda...*

JU: Dokud je člověk člověkem, jiné to nebude. Nedělám si iluze, že společnost bude někdy zcela bez problémů. Musela bych být idealistou.

MS: *Idealismus ale může člověku poskytnout naději...*

JU: Nejsem idealista, jsem realista, nicméně zároveň nejsem pesimistická. Život mám založený na tom, že existuje nadpřirozená moc, které podléháme.

MS: *Bůh?*

JU: Ano, Hospodin, Bůh, Bible. Myslím, že Bůh nechce, abych byla skeptická vůči jiným lidem. On chce, abych byla Jeho. A proto mi neříká: „Nenávid, suď...“ Říká mi, abych zkoumala sama sebe.

MS: *Člověk poznává sám sebe skrze to, že „soudí“ druhé, díky porovnávání.*

JU: Nesoudím jiné. Vidím sebe i jiné lidi ve světle Božího Slova.

... Otázka víry ...

MS: *Dobrá, zmínila jste Boha. V minulosti byl Bůh nahrazen představiteli komunistické ideologie. Právě Marx a Lenin se dokázali vypořádat s tím, co je opiem lidstva...*

JU: Hodně lidí jim ostatně uvěřilo.

MS: *Pro mnohé je ale Bůh a náboženství jistý přežitek. Jako by na jejich místo nastoupila věda.*

JU: Možná bychom mohli říci, že náboženství je přežití, ale Bůh ne. To proto, že Bůh existuje nad vědou, Bůh existuje nad náboženstvím. Bůh existuje nad vším.

MS: *Toto téma jsem zmínil proto, že česká společnost je považována za ateistickou – svým dílem k tomu přispěl i komunistický režim. Stačí se podívat, jaké obrazy nosili lidé v prvomájových průvodech. Jak se na to díváte?*

JU: Myslím si, že právě tito lidé na obrazech Boha vytěsnili. Když si ale uvědomím, že dávno nežijí, že jsou zapomenutí, že jim přisuzujeme pouze negativní vlastnosti, zatímco Bůh existuje stále, křesťanství existuje stále, židovství též... To je to, co mě zajímá. Nezapývám se člověkem, který žil a umřel, byť je za ním spousta obětí. Nezapývám se tím. To je součást historie, která byla a již není. Zapývám se tím, co bylo, je a bude, co je stálé, konstantní.

MS: *Jste věřící. Jaká měl člověk omezení při praktikování své víry. Sama jste říkala, že Bůh je nad vším, tedy i nad ideologií. Náboženství bylo v minulém režimu ovšem spíše zakázaným ovocem.*

JU: Ano, tak tomu bylo. Osobně jsem to nezažila, protože jsem uvěřila na základě svědectví amerických misionářů, kteří přijeli ještě rok před revolucí a poté po revoluci. V tomto ohledu osobní zkušenost nemám. Znáám ovšem z církve spoustu lidí starších než já, kteří v minulém režimu žili a nikdy nebyli s režimem konformní. Naopak byli pro svou víru pronásledováni. Přicházeli o možnost studovat a i jinak byli perzekuováni.

MS: *Nyní to dává smysluplný obraz, jelikož jste byla konformní...*

JU: Neměla jsem víru, jako mám nyní.

MS: *Carl G. Jung nazývá člověka bytostí náboženskou. Spiritualita je podle něj člověku vlastní, jen čeká na probuzení – podobně jako vlohy – nejsou-li rozvíjeny, nemusí se nikdy projevit.*

JU: Jsem přesvědčena, že se nerozvíjí člověk, ale že člověka si nalezne Pán Bůh, jako si našel mou osobu. Musím říci, že jsem nijak spirituální nebyla. Znáám spoustu lidí, kteří s náboženstvím neměli nic

společného a potkali se s živým Bohem, jako jsem se potkala já. Řekla bych, že náboženství je cosi jiného než živá víra. Nedělám tam rovnítko.

MS: *Zkuste to vysvětlit. Kdybyste takto hovořila před lidmi, kteří chodí poslušně do kostela...*

JU: Tak bych to řekla stejně.

MS: *Soudíte dle vlastního poznání, že česká společnost je ateistická?*

JU: Ve srovnání s jinými společnostmi určitě.

MS: *Domníváte se, že český věřící navštěvuje kostely či je ve společenství církve z jisté setrvačnosti, než aby dal najevo skutečnou planoucí lásku k Bohu?*

JU: Tak jsem to rozhodně nemyslela.

MS: *Mnozí z nás se do kostela naučili chodit.*

JU: Možná, že tam člověk nachází určitý pokoj, ztišení. Víím ale, že samotné návštěvy kostelů nemají pro Boha a věčný život žádný smysl.

MS: *Tím říkáte, že člověk nemusí být zapsán v některé z církví, ale víra je otázkou osobního postoje...*

JU: ... osobního vztahu k Bohu.

... Hodnoty obecné ...

MS: *Téma, které se nabízí, jsou hodnoty a smysl života. Dříve byl člověk vládnoucí ideologií indoktrinován, deformován. Domníváte se, že dnešní doba nabízí něco jiného? Není náhodou dnešní člověk taktéž deformován svým okolím, kdy je mu nabízen bezbřehý konzum?*

JU: Jsem přesvědčena, že člověk je deformován například sdělovacími prostředky... Je deformován, pokud nemá svůj život založen na něčem, co má věčný smysl, věčnou hodnotu.

MS: *Je vystaven pokušení?*

JU: Všichni jsme v pokušení – i já jsem v pokušení. I já někdy konám špatné věci. Jsem deformovaná kulturou, jsem deformovaná sdělovacími prostředky.

MS: *Myslíte si, že dnešní člověk by měl pokušení či „hnus“ materiálního světa nějakým způsobem odfiltrovat?*

JU: Naučila jsem se, že Pán Bůh miluje všechny, i ty, kteří jsou nakaženi oním hnusem. Učím se a nechci budovat nenávist ... A priori přistupuji k druhému s vědomím, že jej Bůh miluje, že je mi rovný a je na tom stejně jako já. To proto, že mám své chyby a on má své chyby. Nesoudím jej podle toho, co jsem slyšela. Ráda bych k němu přistupovala s nadějí, že je dobrý, jedinečný a milovaný Pánem Bohem jako já.

MS: *Jinými slovy, nedíváte se na hnusavá stigmata, která člověk nese na svém těle.*

JU: Nesnažím se na ně dívat. Víím, že je máme jako společnost i jako jedinci. Uvědomuji si to. Když přistupuji k jakémukoliv člověku, snažím se nedívat na to hnusavé, ale na to dobré.

... Smysl života ...

MS: *Jaký smysl života nabízela komunistická minulost? Mohl být lidský život zbavený svobody smysluplný?*

JU: Pokud bych měla vycházet ze svých vlastních zkušeností, naše minulost nenabízela jiný smysl života, než že jsem mohla mít kolem sebe lidi, kteří jsou mi blízcí, které mám ráda. Svobodné zaměstnání nebylo, cestovat jsem nemohla. Jiný smysl života se nenabízel. Víkendy na chatě nebo na zahrádce byly chabou náhradou...

MS: *Rodina?*

JU: To je smyslem života. Bylo to jediné, co bylo svobodné a co nám nebylo odepřeno.

MS: *Dobrá, ale za normalizace se stavěly prapodivné domy, v nichž bydlí mnozí lidé do dnešních dnů. Tím se minulý režim řešit otázku sociální a nepřímo i rodinnou. Lidé tak do institutu rodiny byli „dotlačeni.“ Když bude mít tolik a tolik dětí, budete mít ty a ty výhody. Lze říci, že komunistický režim „vlezl“ až do ložnic. Takový přístup je popřením svobody.*

... Hodnoty spojené s revolucí ...

MS: *Mít svobodu je velká odpovědnost. Rok 1989 je spojen s předáním moci a především s požadavky demokracie a svobody...*

JU: Na svobodu a demokracii jsem se těšila, i když jsem nevěděla, co přesně mohu čekat. Nyní, když sleduji dění u nás, vidím, že život ve svobodě je mnohdy těžší než život v nesvobodě. To proto, že člověk musí volit, co je správné a co ne. Má tak zodpovědnost. Pokud je svázán a spoután, tak zodpovědnost nenese. Pokud neměl možnost se rozhodovat, bylo to pro něj snazší. Z jistého pohledu jsem i já měla jednodušší život.

MS: *Byl to ale život v kleci...*

JU: Pro některé lidi to bylo lepší. Nyní mohou ztratit práci nebo bezstarostný „nalinkovaný“ styl života, který měli dříve.

MS: *Je dvacet let od historického předělu dostatečná doba? Václav Klaus, jenž byl význačnou osobností od počátků politické a zvláště hospodářské transformace, uváděl již v roce 1994, že ta zásadní transformace skončila. Jak dlouho si myslíte, že bude trvat skutečná proměna společnosti?*

JU: Myslím si, že léta války i léta komunismu způsobily našemu národu velké šrámy. Je to dlouhá doba proti dvaceti letům existence ve svobodě. Je otázka, zdali člověk někdy bude moci tvrdit, že je to v naší společnosti ideální. Možná dalších dvacet let.

... Milosrdenství a minulost ...

MS: *Soudíte, že v jistém ohledu by měl být člověk k těmto lidem milosrdným? Byl to jejich přístup, byť asi ne ten nejsprávnější. Jednoduše udělali chybu.*

JU: Záleží na tom, v čem být milosrdným. Zdali je zvolit či nezvolit či zdali se s nimi přátelit či ne.

MS: *Souvisí to i vyrovnáváním s minulostí. Máme odsuzovat lidi, kteří se podíleli na procesech i s Miladou Horákovou. Jak se na toto díváte? Je přece nutné se přece postavit k něčemu, z čeho jsem vyšel. Soudíte, že je to cesta k patřičné očiště.*

JU: Soudím, že ano. Je dobré, se postavit čelem k tomu, co bylo. A vyrovnat se s minulostí. Rozhodně to nenechat být, ...

MS: *... aby to nezapadlo, a proto to neustále ožивovat.*

... Školství ...

MS: *V roce 1991 jste začala učit. Jak se politické změny a nadšení raných devadesátých let promítly do vaší profese?*

JU: Otevíraly se nové možnosti. Nabízely se nám materiály ze světa, materiály, které již nebyly zakázané. To bylo to důležité. Zvláště pro nás angličtináře. Mohli jsme využívat zahraničních knih. Jistě se změna promítla i do vztahu student a učitel v tom ohledu, že se učitel nebál. Neměl strach se dotknout dění ve společnosti. Sice jsem před revolucí neučila, takže to plně nemohu srovnat, dokážu si však představit, jak se učitel mohl najednou nadechnout a nemusel studentům lhát.

MS: *Sám si vzpomínám, jak paní učitelka ve čtvrté třídě přišla do třídy a řekla: „Již nejsem soudružka učitelka, již jsem paní učitelka ...“*

JU: Dříve byli studenti vystaveni indoktrinaci. Učili se také, komu projevovat úctu a komu nikoli.

... Student

MS: *Jak se podle vás proměnili studenti? Jaké na ně byly kladeny požadavky a jaké jsou nyní? Vadilo vám něco na školství (to proto, že jste z něj nakonec odešla)?*

JU: Jsem přesvědčena, že to hlavní byla možnost studentů vyjádřit vlastní názor. Že mohli říci: „Myslím si, to a to ...“ Tato skutečnost je zřejmě nejdůležitější. Mimochodem, ze školství jsem odešla proto, že se mi díky vysoké poptávce po angličtině otevřela možnost otevřít si své vlastní kurzy.

MS: *V západním světě, především v USA je člověk veden k vyjádření vlastního názoru. Zdejší studenti jsou mnohdy spíše pasivní, nesnaží se polemizovat a obhajovat vlastní mínění...*

JU: Nejsem si však jistá, zda je to tak všude. Minulý rok 2010 jsem učila na dvou školách. Nemyslím si, že by se studenti cítili svázaní. Myslím, že studenti mají dostatečný pocit svobody, a pokud je jejich chování v souladu se školními pravidly, dělají si, co chtějí.

MS: *Dobrá, ale nač je tam poté učitel?*

JU: Má odpověď se týkala činnosti studentů mimo vlastní výuku. Co se jí týče, musí poslouchat kantora. Jinak jsou studenti svobodní, nikdo je neomezuje kromě rodiny a zákonů.

MS: *Člověk může dělat cokoli, co není zakázáno.*

JU: Soudím, díky zkušenosti s výukou těsně po revoluci a nyní, že se studenti cítí sebevědomější. Právě díky volnosti a možnostem cestovat získávají nové poznatky a zkušenosti.

MS: Mohli bychom říci, že už jde o jinou generaci studentů, než byli ti, s nimiž jste se mohla setkat v počátku devadesátých let.

JU: Ano.

MS: Mohli bychom možná připomenout, že se studenti již nemusí povinně učit ruský jazyk. Mají na výběr. Jaká byla škola za dob vašich studií v období normalizace?

JU: V té době to byl převážně strach z autority, strach z toho, že řeknu, co nemám, strach z toho, že se to někomu znelíbí. Prostor pro svobodné uvažování nebyl žádný. Vše muselo odpovídat normám, i když jsem s nimi vnitřně nesouhlasila. Nyní je to jinak.

MS: Nemá dnes ve společnosti vinou přehnaného lpění na právech a nikoli povinnostech studentů převahu student nad učitelem?

JU: Ano, takový přístup může vyústit v to, že se kantoři necítí ve společnosti dostatečně ohodnoceni.

MS: Nemají patřičný status. Není náhodou vztah studenta a kantora podobný vztahu rodiče a potomka?

JU: Soudím, že situace směřuje k rovnosti. Když například sleduji americké školství, ...

MS: ... kde studenti střílí do kantorů...

JU: ... ale to už je deviace. Od své dcery, která tam studuje, vím, že učitelé přistupují ke studentům jako ke kolegům. Dávají jim velkou volnost v sebevyjádření.

... Výchova a vzdělání ...

MS: Ještě bychom se měli zastavit u jednoho důležitého tématu. Domníváte se, že má učitel kromě vzdělávání i vychovávat?

JU: Myslím si – a nyní budu hovořit o středním školství – že by škola měla svým způsobem usměrňovat. Nevím, zda vychovávat, jelikož to by měla dělat rodina. Škola by měla usměrňovat studenty, aby se pohybovali v určitých společenských i morálních mezích. Na střední škole by měly být předměty jako etika, občanská výchova, komunikace, psychologie vztahů.

MS: Soudíte, že současná škola své studenty usměrňuje?

JU: Mohu hovořit o škole, kterou znám, kde jsem učila. Myslím si, že právě kantoři v té škole takovým způsobem pracují. Snaží se ze svých studentů získat dobré, formovat je. To proto, že studenti, kteří vycházejí ze školy, jsou odrazem a vizitkou školy. Samozřejmě se škola snaží těm studentům předávat něco specifického.

MS: Každý student by měl být vizitkou školy, v níž studoval.

JU: To určitě. Neměl by vynikat pouze odborností, ale i mravním přístupem.

MS: Když se ohlížíte za více než dvacetiletou periodou svobodného školství, jak se proměnila jeho kvalita?

JU: Pokud bych měla hovořit o znalostech angličtiny, tak ty se zlepšily výrazně.

... Deficity ...

MS: *Posuňme se nyní dále. Zmínila jste, že mnohé, jako například knihy z anglického jazyka, se muselo přivézt ze zahraničí...*

JU: Ano, mnoho.

MS: *Také znalosti učitelů asi nebyly dostatečné. Bylo mnoho ruštinářů, někteří němčináři, ale angličtináři museli být k nezaplacení. Dnes se člověk bez znalosti anglického jazyka těžko uplatní.*

JU: Máte naprostou pravdu. Mé povolání není povolání učitelské. Vystudovala jsem překladatelství. Zvolila jsem ale působení ve školství, protože školství učitele angličtiny potřebovalo. Zvolila jsem učení a věděla jsem, že si mě tam váží a jsem tam vítaná.

MS: *Jak je tomu dnes? Udržela se prestiž, kterou měli tito lidé v počátku devadesátých let?*

JU: Domnívám se, že poptávka byla v minulosti větší. Nyní je to vyrovnané. Angličtináři již nejsou tak žádaným zbožím, jako byli dříve.

... Omyly ...

MS: *Podívejme se nyní na nedostatky transformačního procesu? Co stálo podle vás naši společnost hodně sil? Co vidíte jako největší problém?*

JU: Řekla bych, že nedostatkem naší společnosti je pevný základ v oblasti morálky. Bylo by dobré jako národ opřít se o odkaz Bible. Každý by měl začít s transformací sebe samého. Je to sice idealistická představa, ovšem pokud začneme u sebe, budeme svědkem transformace v samých základech společnosti. Pokud nemáme na čem založit naši mravní existenci, nemáme pevný bod a žádné standardy, je to cesta k úpadku a bloudění.

MS: *Ano, nemáme mince, které nesou označení „In God We Trust,“ jako to mají Američané.*

JU: Tam jde spíše o společenské standardy. Jsem přesvědčena, že je společnost musí založit. My je stále nemáme.

MS: *Zákony, které by měly platit, platí pouze pro někoho...*

JU: Pokud má v sobě člověk sobecké jádro, půjde vždy jen za svým sobeckým cílem a nebude to jindy jinak.

... Integrace ...

MS: *Co Česká republika a její budoucnost v Evropě či globalizovaném světě?*

JU: Myslím, že naše země stále ještě na evropské či globální scéně hledá své místo. Neříkám to s povýšeností nebo opovržením, jsem její součástí...

MS: *Děkuji vám za rozhovor.*

P. S.:

MS: Jak jste se osobně účastnila obnovy demokracie a kapitalismu?

JU: Od začátku jsem sledovala společenské dění a odpovědně přistupovala k volbám a ke své práci.

MS: Účastnila jste se kupónové privatizace?

JU: Ano.

MS: Co jste říkala na rozdělení Československa na dvě samostatné republiky?

JU: Soudím, že rozdělení bylo v evropském kontextu přirozeným jevem. Současné vztahy obou zemí mi teď připadají dobré – jsou jako vztahy dvou rovnocenných suverénních států v rámci společenství, které jmenujete.